

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**Η θέση της Ελλάδας στη γεωπολιτική σκακιέρα
κατά το γύρισμα του 20ού αιώνα
και η ιδιόμορφη είσοδός της στον Μεγάλο Πόλεμο**

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Τζελίνα Χαρλαύτη**

**Νικόλας Αναστασίου
Φεβρουάριος 2019**

*«ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμής του
και ο ασθενής παραχωρεί ό,τι του επιβάλλει η αδυναμία του»*

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, §89, απόδοση Ελευθερίου Βενιζέλου

Ευχαριστίες

Δημοσιεύοντας αυτήν την εργασία, ολοκληρώνεται ο κύκλος των προπτυχιακών μου σπουδών. Ως εκ τούτου, κρίνω πως οι γραμμές αυτές αποτελούν τον καταλληλότερο τόπο για να εκφρασθεί η ευγνωμοσύνη μου προς όλους όσους με υποστήριξαν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Θα αρχίσω, σαφώς, από τους γονείς μου. Αγαπημένοι μου γονείς, φροντίσατε να μου παράσχετε όλα τα απαραίτητα εφόδια, υλικά και πνευματικά, ούτως ώστε να ξεκινήσω τις σπουδές μου στην επιστήμη που αγάπησα και όχι μόνο. Μακάρι όλοι να τυγχάνουν τέτοιας υποστήριξης μεγαλώνοντας.

Ωστόσο, δεν θα γινόταν να περιοριστώ στους γονείς μου. Αγαπημένοι μου Βέρα και Σπύρο Κορωνάκη, μολονότι θείοι, κατά την περίοδο των σπουδών μου στην Κέρκυρα, μου σταθήκατε ως δεύτεροι γονείς. Χωρίς την έμπρακτη υποστήριξή σας, αυτές μου οι σπουδές ίσως να μην ολοκληρώνονταν ποτέ. Η ευγνωμοσύνη μου δεν χωρά σε λέξεις.

Επιπλέον, οφείλω να απευθυνθώ στην Καθηγήτριά μου, Τζελίνα Χαρλαύτη. Αγαπητή κ. Χαρλαύτη, όχι μόνο μου εμπιστευθήκατε το πρωτογενές υλικό, το οποίο τώρα δημοσιεύεται για πρώτη φορά, αλλά αποτελέσατε και μέντορα κατά το ξεκίνημα της ερευνητικής μου σταδιοδρομίας. Σας ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη που μου δείξατε.

Σε όλες και όλους εσάς καθώς και στον αδερφό μου, Μάνο, ο οποίος είναι πάντοτε δίπλα μου, αφιερώνω αυτήν την εργασία. Επίσης, την αφιερώνω στον φίλο και δάσκαλο Χρήστο Μπισδούνη, ο οποίος, πέραν ασφαλώς του πατέρα μου, Ανδρέα, μέσω των ανά τα έτη συζητήσεών μας συνέβαλε στη διαμόρφωση της οπτικής μου σχετικά με την πολυδιάστατη γεωπολιτική πραγματικότητα. Την αφιερώνω, τέλος, σ' όσους μας άφησαν νωρίς.

Πρόλογος

Η εργασία αυτή είναι μια εργασία ιστορίας. Γιατί να γράφονται εργασίες ιστορίας, αλλά και των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών εν γένει, και επιπλέον, γιατί αυτές να διαβάζονται; Είναι γεγονός πως ο κύριος όγκος του ενδιαφέροντος, κυρίως των χρηματοδοτών, μονοπωλείται από τις τεχνολογικές και θετικές επιστήμες. Η τεχνολογία οπλικών συστημάτων και μεταφορών αποφέρει υπερμεγέθη κέρδη στους χρηματοδότες της, ενώ η ανάπτυξη κλάδων όπως η ιατρική συμβάλλει στη βελτίωση του βιοτικού μας επιπέδου. Ωστόσο, η βελτίωση αυτή είναι κάθε άλλο παρά ομοιογενής.

Αφ' ενός, σημαντικοί πληθυσμοί ανά την υφήλιο εξακολουθούν να στερούνται βασικότατων για την επιβίωση αγαθών. Αφ' ετέρου, στις σχετικά ευημερούσες κοινωνίες, μεταξύ του βιοτικού επιπέδου της άρχουσας μειονότητας και της αρχούμενης πλειονότητας, παρατηρείται μία κολοσσιαία απόσταση. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί παρά να ανακύπτει το εξής προφανές ερώτημα: ποιοι παράγοντες, παρά την τεχνολογική και επιστημονική πρόοδο, συντηρούν την ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων; Σε τέτοιου είδους ερωτήματα είναι που επιχειρούν να δώσουν απαντήσεις οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, μεταξύ των οποίων και η ιστορία.

Οι παγκοσμίως υποχρηματοδοτούμενες κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες έχουν να επιτελέσουν σημαντικότατο ρόλο. Ο ρόλος αυτός δεν είναι άλλος αυτός των αρωγών στη “διαπαιδαγώγηση” της ανθρωπότητας, με στόχο την ευθυγράμμιση των τεχνολογικών και επιστημονικών εξελίξεων σε μία περισσότερο ευεργετική παρά καταστροφική κατεύθυνση για την ανθρωπότητα και τον πλανήτη μας.

Εστιάζοντας στην ιστορία και αντιμετωπίζοντας το κοινότοπο ερώτημα περί της αξίας της μελέτης της, αντιπροτάσσεται η επίσης κοινότοπη, πλην ουσιαστικότατη, απάντηση: η κατανόηση του παρελθόντος αποτελεί κλειδί για την κατανόηση του παρόντος και την προετοιμασία του μέλλοντος. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας για κατανόηση εντάσσεται και η, ομολογουμένως περιορισμένης βαρύτητας, παρούσα εργασία.

Ο κόσμος του σήμερα μεταβάλλεται ραγδαία. Η διεθνής ισορροπία ισχύος για πρώτη φορά μετά την λήξη του Ψυχρού Πολέμου δεν καθορίζεται από έναν μεμονωμένο πόλο. Τα έως τώρα παγιωμένα διεθνή συστήματα συμμαχιών παύουν να είναι παγιωμένα. Η Ελλάδα, όντας σε μια από τις πλέον ασταθείς περιοχές του πλανήτη, αποτελεί μια ημιπεριφερειακή χώρα, η οποία ουσιαστικά τελεί υπό οικονομική κατοχή. Το παρόν πόνημα φιλοδοξεί να φωτίσει ορισμένες σχετικά πρώιμες πτυχές της πορείας του νεοελληνικού κράτους προς την δεινή θέση στην οποία βρίσκεται σήμερα.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	γ'
Πρόλογος	δ'
Περιεχόμενα	ε'
Ενότητα 1η: εισαγωγή	
1.1. Θέμα & δομή	01
1.2. Πηγές & μεθοδολογία	02
1.3. Θεωρητική προσέγγιση	06
Ενότητα 2η: το “παγκόσμιο κοσμοσύστημα” στις παραμονές του ΑΠΠ	
2.1. Οι σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας	12
2.2. Προπολεμικές επιδιώξεις των κρατών που συγκρότησαν τις Κεντρικές Δυνάμεις	17
2.3. Προπολεμικές επιδιώξεις των κρατών που συγκρότησαν την Entente	22
2.4. Γεωστρατηγικές-επιχειρησιακές επιδιώξεις των εμπολέμων στην Ελλάδα, 1914-1918	25
Ενότητα 3η: ΑΠΠ, ελληνικές επιδιώξεις	
3.1. Οι επιδιώξεις του κωνσταντινισμού	34
3.2. Οι επιδιώξεις του βενιζελισμού	37
Ενότητα 4η: ο Εθνικός Διχασμός & η ιδιόμορφη είσοδος της Ελλάδας στον ΑΠΠ	
4.1. Ο δρόμος προς τον Διχασμό	39
4.2. Η έκρηξη του Διχασμού	43
4.3. Το “τέλος” του Διχασμού	49
Ενότητα 5η: σύνοψη & ανάλυση ευρημάτων	
5.1. Ειδικότερα συμπεράσματα	54
5.2. Γενικότερα συμπεράσματα	55
Βιβλιογραφία	58
Παράρτημα	60

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

Εισαγωγή

1.1. Θέμα & δομή

Η πτυχιακή αυτή εργασία πραγματεύεται το ζήτημα της θέσης της Ελλάδας στη γεωπολιτική σκακιέρα κατά το γύρισμα του προηγούμενου αιώνα και της ιδιόμορφης εισόδου της στον Μεγάλο Πόλεμο. Προκειμένου να εξετάσουμε το παραπάνω κεντρικό ζήτημα, θα διερευνηθούν τα εξής τρία υποερωτήματα: Ποιοι παράγοντες απέτρεπαν την είσοδο της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (ΑΠΠ); Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην ιδιόμορφη είσοδό της και γιατί αυτή ήταν ιδιόμορφη; Με το τέλος αυτής της εισαγωγικής ενότητας, και εφόσον έχει οριοθετηθεί η μεθοδολογική και θεωρητική προσέγγιση που ακολουθήθηκε, το νήμα της αναζήτησης των παραπάνω απαντήσεων θα αρχίσει να ξετυλίγεται στη δεύτερη ενότητα, μέσω της σκιαγράφησης του πλαισίου του ΑΠΠ. Ως προς την θεωρητική προσέγγιση, στο σημείο αυτό ας περιοριστούμε στην επισήμανση πως θα προσεγγίσουμε το ελληνικό κράτος ως προς τη θέση του σε ένα ευρύτερο σύστημα κρατών.

Ως εκ τούτου, αρχικά θα εξετάσουμε το εν λόγω σύστημα κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο, ούτως ώστε να διερευνήσουμε τη γεωπολιτική θέση της ΝΑ Ευρώπης και εν τέλει της Ελλάδας. Έχοντας παρουσιάσει το διακρατικό σύστημα κατά την περίοδο που προηγήθηκε του Μεγάλου Πολέμου, θα προχωρήσουμε προσεγγίζοντας τις επιδιώξεις των «Μεγάλων Δυνάμεων», των χωρών δηλαδή που συγκρότησαν τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα του ΑΠΠ. Από τη μια μεριά ήταν τα κράτη που συγκρότησαν το “στρατόπεδο” των “Κεντρικών Δυνάμεων” και των συμμάχων τους, η Γερμανία, η Αυστροουγγαρία, η Βουλγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από την άλλη, τα κράτη που συγκρότησαν το “στρατόπεδο” της *Entente* και των συμμάχων της, η Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσσία, η Ιταλία και οι ΗΠΑ.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις επιδιώξεις της Ελλάδας, οι οποίες, όπως θα δούμε, παρουσιάζουν μια ενδογενή ανομοιογένεια. Από την μία πλευρά έχουμε τις επιδιώξεις του «παλατιού» (βασιλικός οίκος και ευνοούμενοί του) και από την άλλη εκείνες των Φιλελευθέρων (πρωτίστως του Ελευθερίου Βενιζέλου). Κατόπιν θα εστιάσουμε στην περίοδο γύρω από τον “Εθνικό Διχασμό”, περίοδος η οποία ως προς την είσοδο της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο, μέσω ενεδρών, πογκρόμ, ναυτικών

αποκλεισμών, βομβαρδισμών και τελεσιγράφων, χαρίζοντας έτσι στη νεοελληνική ιστορία λίγες επιπλέον σκοτεινές και αιματοβαμμένες σελίδες.

Τέλος, θα γίνει η σύνοψη των κυριότερων ευρημάτων και θα επιχειρηθεί μία ανάλυσή τους, με στόχο την εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων. Συμπερασμάτων ειδικότερων, σε σχέση με τους παράγοντες οι οποίοι καθόρισαν την “ιδιόμορφη είσοδο” της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο, καθώς και γενικότερων, σε σχέση με τις συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ κρατών αλλά και πολιτικών ομάδων στο πλαίσιο του ΑΠΠ.

1.2. Πηγές & μεθοδολογία

Η έρευνα μας συμπεριέλαβε εκτενή επισκόπηση της σχετικής δευτερογενούς βιβλιογραφίας αλλά και μελέτη πρωτότυπου πρωτογενούς υλικού. Ως προς τις δευτερογενείς πηγές αξιοποιήθηκαν συγγράμματα των Μαυρογορδάτου, Λεονταρίτη, Μουρέλου, Burns, Bernstein-Milza, Berend, Κολιόπουλου-Βερέμη, Σβολόπουλου και άλλων. Ως προς το πρωτογενές υλικό, αυτό περιλαμβάνει τμήμα της επίσημης και μη αλληλογραφίας του εκπροσώπου της βρετανικής κυβέρνησης στην Ελλάδα κατά τα έτη 1914-1917, Ειδικού Απεσταλμένου και Πληρεξουσίου Υπουργού Sir Francis Elliot. Επίσης περιλαμβάνει αποσπάσματα των απομνημονευμάτων του επικεφαλής των εν Ελλάδι βρετανικών μυστικών υπηρεσιών και στενότερου συνεργάτη του Elliot, Compton Mackenzie. Ως εκ τούτου, η ερευνητική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στηρίχθηκε τόσο στην επισκόπηση βιβλιογραφίας (literature review) όσο και στην ανάλυση αρχειακού υλικού (document analysis).

Εικόνα 1: Ο Sir Francis Elliot.

Προτού συνεχίσουμε με την θεωρητική προσέγγιση και το κύριο σώμα της εργασίας, ας αναφερθούμε με συντομία στους προαναφερθέντες Elliot και Mackenzie. Στόχος της σύντομης αυτής αναφοράς θα είναι ο εφοδιασμός του αναγνώστη με ορισμένα στοιχεία, τα οποία ίσως τον διευκολύνουν να ερμηνεύσει καλύτερα τα υπό χρήση τεκμήρια.

Ο Sir Francis Elliot (24/03/1851-20/01/1940) γεννήθηκε στο πιο ταιριαστό μέρος της εποχής για διπλωμάτες, την Χάγη. Ο πατέρας του, Sir Henry Elliot, ήταν επίσης διπλωμάτης. Ο Elliot σπούδασε τους Κλασσικούς ενώ παράλληλα ήταν αθλητής κωπηλασίας και όπως μάλλον

αναμενόταν απ' αυτόν, ακολούθησε διπλωματική καριέρα. Από το 1874 υπηρέτησε σε πολυάριθμους σταθμούς της Ευρώπης και της Αμερικής, ώσπου το 1890 έφτασε στην Ελλάδα ως Γραμματέας της Διπλωματικής Αποστολής. Το 1895 μετέβη στη Σόφια ως Γενικός Πρόξενος για να επιστρέψει στην Ελλάδα το 1903 ως Ειδικός Απεσταλμένος Πληρεξούσιος Υπουργός, όντας έτσι ο επικεφαλής της βρετανικής διπλωματίας στην Ελλάδα. Ο έφυγε τον Ιούνιο του 1917 από την Ελλάδα «σε άδεια» χωρίς να επιστρέψει ποτέ. Μετά την αντικατάστασή του από τον Λόρδο Granville, ο Elliot υπηρέτησε ως Αναπληρωτής Ελεγκτής (Deputy Controller) στο Τμήμα Διεθνούς Εμπορίου του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Foreign Office, F.O.) έως το 1919 οπότε και συνταξιοδοτήθηκε.

Για τον Compton Mackenzie (17/01/1883-30/11/1972) θα μπορούσε με πολύ λίγα λόγια να ειπωθεί πως ήταν για την Ελλάδα ό,τι ήταν ο T.E. Laurence για την Αραβία. Ωστόσο, ο Mackenzie δεν ήταν μόνο μυστικός πράκτορας. Γεννημένος σε οικογένεια ηθοποιών, ο Mackenzie αποφοίτησε ως πτυχιούχος της νεώτερης Ιστορίας. Ο Υποπλοίαρχος Mackenzie, μετά από μια στρατιωτική σταδιοδρομία

Εικόνα 2: Ο Compton Mackenzie.

μάλλον σύντομη, εξ αιτίας της επώδυνης ισχιαλγίας που τον βασάνιζε¹, κατατάχθηκε στον τομέα της βρετανικής Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (Secret Intelligence Service, SIS), που αργότερα θα εξελισσόταν στην MI6. Στο πλαίσιο των καθηκόντων του, και αφού είχε ήδη λάβει μέρος στην Εκστρατεία της Καλλίπολης, ο Mackenzie βρέθηκε στην Ελλάδα το 1917 ως υφιστάμενος του Γραφείου Ειδικών Πληροφοριών Ανατολικής Μεσογείου (East Mediterranean Special Intelligence Bureau, EMSIB), το οποίο έδρευε στην Αλεξάνδρεια, αλλά και ως επικεφαλής του εν Ελλάδι κλιμακίου της βρετανικής Αντικατασκοπείας (Counter-Espionage, C.E.), όντας ιδρυτής και επικεφαλής της Διοίκησης Πληροφοριών Αιγαίου (Aegean Intelligence Command).

Σε όλο αυτό το διάστημα, καθώς και σε όσο ακολούθησε, ο Mackenzie δεν σταμάτησε να γράφει. Μάλιστα κατέληξε ένας πολυγραφότατος και πολυδιαβασμένος συγγραφέας, ο οποίος διετέλεσε και Πρύτανης του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης (1931-1934), νικώντας τον Oswald Mosley, ο οποίος επρόκειτο να ηγηθεί της Βρετανικής Ένωσης Φασιστών

1 Mackenzie, Compton, *Greek Memories*, Biteback, Λονδίνο, 2011, σελ. 73.

(British Union of Fascists). Τέλος, ο Mackenzie υπήρξε ένας εκ των ιδρυτών του Σκωτικού Εθνικού Κόμματος (Scottish National Party).

Όσον αφορά την αξία των απομνημονευμάτων του Mackenzie ως τεκμηρίων, ας σταθούμε σε δύο παραμέτρους. Πρώτον, τα αποσπάσματα που θα αξιοποιηθούν στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, αφορούν καταστάσεις τις οποίες έζησε ο ίδιος ο Mackenzie. Ως εκ τούτου, σε σχέση με ορισμένες πτυχές της υπό εξέταση ιστορίας, το βιβλίο του Mackenzie με τίτλο *Greek Memories* αποτελεί κανονικό πρωτογενές τεκμήριο. Δεύτερον, το γεγονός ότι ο Mackenzie εξέδωσε το συγκεκριμένο βιβλίο στο Λονδίνο το 1932, οδήγησε τον εαυτό του ενώπιον της δικαιοσύνης με κατηγορίες αποκάλυψης κρατικών μυστικών και το εν λόγω βιβλίο στην αμεσότατη απόσυρση “χωρίς καν να πωληθεί έστω και ένα αντίτυπο”, σύμφωνα με τις σχετικές δικαστικές αναφορές.²

Ο λόγος, έγκειτο στη δημοσιοποίηση μέσω του βιβλίου στοιχείων σχετικά με τις μυστικές επιχειρήσεις των συμμάχων στην Ελλάδα του 1916, στοιχεία τα οποία αποκάλυπταν ιδιαίτερα ευαίσθητες πληροφορίες σχετικά με τη φύση, τη δομή και τη λειτουργία της βρετανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών. Ειδικότερα, στο σχετικό υπόμνημα της επικεφαλής του τομέα Αντικατασκοπείας της βρετανικής Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών προς τον Γενικό Εισαγγελέα, η συντάκτρια υπογραμμίζει πως “ο Mackenzie έχει χρησιμοποιήσει μυστικά αρχεία, ούτως ώστε να αποδείξει την πρόσβασή του σε αυθεντικές μυστικές πληροφορίες. Αυτά τα αρχεία είναι αδιαμφισβήτητα γνήσια...”.³ Χαρακτηριστικά, το εν λόγω υπόμνημα σχετικά με το βιβλίο, υποστήριζε πως “μετά βίας να υπάρχει μία σελίδα των *Ελληνικών Αναμνήσεων* η οποία να μην βλάπτει τα θεμέλια της μυστικότητας επί των οποίων έχει οικοδομηθεί η Μυστική Υπηρεσία”.⁴ Βάσει τούτου, θεωρούμε την αξιοπιστία του εν λόγω τεκμηρίου μάλλον όχι περιορισμένη. Ας σημειώσουμε πως εδώ αξιοποιούμε την πρώτη μη λογοκριμένη επανέκδοση του σχετικού βιβλίου, η οποία έλαβε χώρα το 2011.

Τα τηλεγραφήματα τα οποία θα αξιοποιηθούν παρακάτω αποτελούν τμήμα ενός φακέλου 221 σελίδων, οι οποίες αντιστοιχούν συνολικά σε 145 τηλεγραφήματα. Στα εν λόγω τηλεγραφήματα περιλαμβάνονται κυρίως αναφορές του Elliot προς τους επικεφαλής του F.O., τον Arthur James Balfour, Υπουργό Εξωτερικών (1916-1922) και τον Charles Hardinge, Βαρόνο του Penhurst, Μόνιμο Υφυπουργό Εξωτερικών (1916). Περιλαμβάνονται επίσης τηλεγραφήματα προς τον George Levenson-Gower, Κόμη του Granville, (ανεπίσημο) Επιτετραμμένο στην Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (Ιανουάριος 1917) και

2 Mackenzie, Compton, ό.π., βλ. εισαγωγή.

3 Mackenzie, ό.π., σελ. 454.

4 Mackenzie, ό.π., σελ. xii.

αργότερα Πληρεξούσιο Υπουργό στην Αθήνα, σε αντικατάσταση του Elliot (Ιούνιος 1917). Ωστόσο, οι αναφορές του Elliot προς το F.O. περιλαμβάνουν και αναφορές προς τον ίδιο από διπλωματικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους στην Ελλάδα, όπως ο Ταξίαρχος και Στρατιωτικός Ακόλουθος στην Αθήνα William Ernest Fairholme, ο Επιτετραμμένος της βρετανικής κυβέρνησης στο Βελιγράδι (1913-1914) και αργότερα Σύμβουλος της βρετανικής Διπλωματικής Αποστολής στην Αθήνα (1917-1918), Dayrell Montague Crackanthorpe καθώς και του Mackenzie.

Επιπλέον, σε σχέση με τα τηλεγραφήματα, τα οποία ως επί το πλείστον εστάλησαν κρυπτογραφημένα για προφανείς λόγους ασφαλείας, οφείλουν να επισημανθούν ορισμένες παράμετροι. Πρώτον, οι συντάκτες των εγγράφων χρησιμοποιούν το Γρηγοριανό ημερολόγιο. Ωστόσο, η χρονολόγησή των τηλεγραφημάτων γίνεται εδώ με βάση του Ιουλιανό ημερολόγιο, το οποίο ίσχυε την εν λόγω εποχή στην Ελλάδα, για πρακτικούς λόγους αρμονίας με την κύρια σχετική ελληνική βιβλιογραφία. Δεύτερον, η θεματολογία τους σχετίζεται με τις γεωπολιτικές επιδιώξεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων και τον ανταγωνισμό που προκύπτει από αυτές, τα βρετανικά οικονομικά συμφέροντα και τις ελληνικές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Τέλος, σημειώνεται πως τα αποσπάσματα που παρατίθενται μεταφράστηκαν από τον γράφοντα στα ελληνικά από τα αγγλικά.

Ως μια πτυχιακή εργασία, το παρόν πόνημα δεν φιλοδοξεί να συμβάλει καταλυτικά στην ιστοριογραφία, πέραν της προσφοράς μιας περιορισμένης πλην νέας κριτικής επισκόπησης της βασικής βιβλιογραφίας. Εντούτοις, ίσως κατορθωθεί η φώτιση μίας εκ των πτυχών της γεωπολιτικής φύσης του κεντρικού μας ζητήματος λίγο καλύτερα. Η πτυχή αυτή δεν είναι άλλη από τα δίκτυο του εν Ελλάδι βρετανικού μηχανισμού, στου οποίου την κορυφή βρίσκεται ο Elliot, ως τοπικός επικεφαλής της βρετανικής διπλωματίας. Παράλληλα, σε ένα βαθμό θα φωτιστεί και το αντίστοιχο δίκτυο του εν Ελλάδι γαλλικού αλλά και γερμανικού μηχανισμού.

Στο σημείο αυτό και προτού συνεχίσουμε με το κυρίως σώμα της εργασίας, ας επικεντρωθούμε στη θεωρητική προσέγγιση, υπό το πρίσμα της οποίας επιχειρήσαμε να αντιληφθούμε και να ερμηνεύσουμε τα υπό πραγμάτευση ιστορικά γεγονότα και τις διαδικασίες που εκτείνονται από και προς αυτά.

1.3. Θεωρητική προσέγγιση

Ο συλλογισμός που διαπνέει το σύνολο του παρόντος πονήματος, στηρίζεται στην πεποίθηση πως η ιστορία ενός κράτους δεν μπορεί να εξεταστεί ουσιωδώς χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν οι σχέσεις του με γειτονικά και όχι μόνο κράτη. Για τον λόγο αυτό, ως θεωρητικό εργαλείο στηριχθήκαμε στην θεωρία της ανάλυσης κοσμοσυστημάτων του Immanuel Wallerstein. Ο συγκεκριμένος κοινωνιολόγος, ακολουθώντας την παράδοση του Fernand Braudel και γενικότερα της γαλλικής σχολής των *Annales*, στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών προέταξε την ανάγκη “συνεργίας” των επί μέρους κοινωνικών επιστημών καθώς και την ανάγκη αντικατάστασης του εθνικού κράτους ως αντικείμενο μελέτης.⁵ Σε αυτό το πνεύμα, οι αναλυτές κοσμοσυστημάτων είχαν ήδη αντικαταστήσει το εθνικό κράτος με τα *ιστορικά συστήματα*, ως αντικείμενο μελέτης.

Τα ιστορικά συστήματα διακρίνονται σε *μικροσυστήματα* (mini-systems) και *κοσμοσυστήματα* (world-systems). Τα μικροσυστήματα είναι συστήματα που στηρίζονται στη διαδικασία της ανταλλαγής⁶, και ως εκ τούτου δύνανται να περικλείουν περιορισμένο αριθμό μελών. Τα κοσμοσυστήματα, τα οποία δεν περικλείουν στις περισσότερες περιπτώσεις ολόκληρο τον κόσμο αλλά *είναι τα ίδια* ένας κόσμος, υποδιαιρούνται περαιτέρω σε *κοσμο-οικονομίες* (ο όρος του Braudel, *économie-monde*) και *κοσμο-αυτοκρατορίες*. “... Κοσμο-οικονομία [...] είναι μία εκτενής γεωγραφική ζώνη εντός της οποίας [συντελείται] καταμερισμός εργασίας και ως εκ τούτου σημαντική εσωτερική ανταλλαγή [...] αγαθών καθώς και ροές κεφαλαίου και εργασίας.”⁷ Κοσμο-αυτοκρατορία είναι το σύστημα στο οποίο η μέγιστη ισχύς επί του συστήματος βρίσκεται στα χέρια εκείνων που ελέγχουν την πολιτική εξουσία.⁸ Ο Wallerstein ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα *κοσμοσυστήματα*, κατά την προσπάθειά του να μελετήσει το σύγχρονο κοσμοσύστημα, το οποίο για τους αναλυτές κοσμοσυστημάτων αποτελεί κοσμο-οικονομία.⁹ Παρουσιάζοντας την ανάλυση κοσμοσυστημάτων, ο Wallerstein υποστήριξε πως “στα κοσμοσυστήματα ασχολούμαστε με μία χωροχρονική ζώνη, η οποία τέμνει πολλές πολιτικές και πολιτισμικές μονάδες [και] που αντιπροσωπεύει μια ζώνη δραστηριοποίησης και θεσμούς, οι οποίοι υπακούν συγκεκριμένους συστημικούς κανόνες”.¹⁰

Ειδικότερα σχετικά με τον σύγχρονο κόσμο, ο οποίος για τον Wallerstein αναδύθηκε κατά το 16ο αιώνα, ο Γερμανός κοινωνιολόγος υποστήριξε πως το κύριο συνεκτικό στοιχείο

5 Wallerstein, Immanuel, *World-systems analysis, an introduction*, Duke University Press, Durham & Λονδίνο, 2004, σελ. 15.

6 Wallerstein, ό.π., σελ. 17.

7 Wallerstein, ό.π., σελ. 23.

8 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 24.

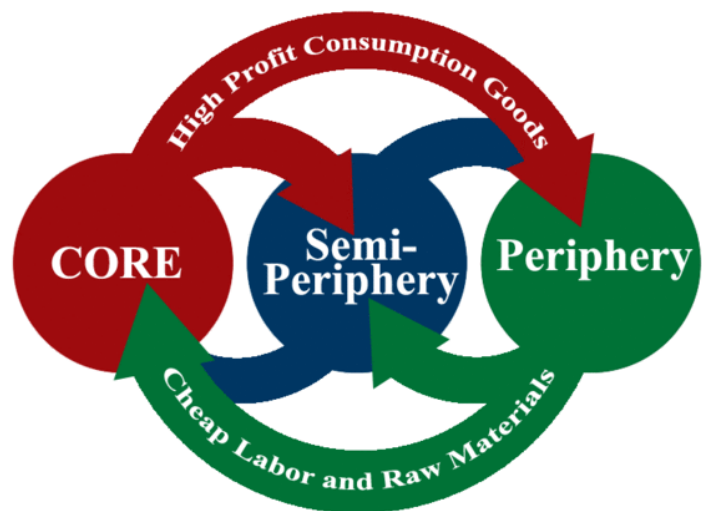
9 Wallerstein, ό.π., σελ. xi.

10 Wallerstein, ό.π., σελ. 17.

της εν λόγω δομής δεν είναι άλλο από “τον καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος συντελείται εντός της”.¹¹ Στο πλαίσιο ενός κοσμοσυστήματος, όλα τα εμπλεκόμενα μέρη συνυπάρχουν και διαδρούν σ’ ένα πλαίσιο δυναμικών, δηλαδή διαρκώς μεταβαλλόμενων, σχέσεων. Εξετάζοντας λοιπόν την περίπτωση ενός κράτους, οφείλουμε να εξετάσουμε τις σχέσεις του με τα κράτη με τα οποία αυτό συνυπάρχει στο πλαίσιο του ίδιου κοσμοσυστήματος.

Επιπλέον ο Wallerstein, προχωρώντας ένα βήμα την παλαιότερη θεωρία της εξάρτησης, διατύπωσε στη θεωρία του πως κάθε κοσμοσύστημα αποτελείται από τρεις «ζώνες». Οι ζώνες αυτές είναι ο πυρήνας, η περιφέρεια και η ημιπεριφέρεια.¹² Όσον αφορά το νεώτερο κοσμοσύστημα, το οποίο ναι μεν για τον Wallerstein αναδύθηκε τον 16ο αι. ως κοσμο-οικονομία αλλά απέκτησε νέα δυναμική κατά τα μέσα του 18ου αι.,¹³ ο πυρήνας αποτελείται από τα κράτη με την μεγαλύτερη οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη.¹⁴ Η περιφέρεια απαρτίζεται από τα κράτη με την μικρότερη σχετική ανάπτυξη.¹⁵ Η ημιπεριφέρεια, συνεπώς, περιλαμβάνει τα κράτη εκείνα που βρίσκονται μεταξύ πυρήνα και περιφέρειας, όσον αφορά την κατάταξη στην κλίμακα της «ανάπτυξης».

Ο κύριος όγκος της διάδρασης μεταξύ των τριών προαναφερθεισών ζωνών, περιγράφεται από τον Wallerstein ως εξής: ο πυρήνας τροφοδοτεί την ημιπεριφέρεια και την περιφέρεια με βιομηχανικά αγαθά υψηλού κέρδους. Η περιφέρεια τροφοδοτεί τον πυρήνα και την

Wallerstein's World System Theory Model

Εικόνα 3: Μοντέλο της Θεωρίας Κοσμοσυστημάτων του Wallerstein.

Με το κόκκινο χρώμα ο πυρήνας, με πράσινο η περιφέρεια και κυανό η ημιπεριφέρεια. Τα πάνω βέλη αντιπροσωπεύουν τις εξαγωγές καταναλωτικών αγαθών υψηλού κέρδους. Τα κάτω βέλη αντιπροσωπεύουν την εξαγωγή φθηνής εργασίας και φθηνών πρώτων υλών.

11 Wallerstein, ό.π., σελ. 23.

12 Wallerstein, ό.π., σελ. 28.

13 Wallerstein, ό.π., σελ. x, 1.

14 Βλ. Berend, Ivan T., *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα, Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, Gutenberg, Αθήνα, 2009, σελ. 49.

15 Βλ. Berend, ό.π., σελ. 49, 63 και Bernstein-Milza, *Ιστορία της Ευρώπης, Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών 1815-1919*, τ. 2, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σελ. 163, 169.

ημικυκλική με φθηνές πρώτες ύλες και φθινό εργατικό δυναμικό. Η ημικυκλική διατηρεί την «ενδιάμεσή» της υπόσταση, τροφοδοτώντας τον πυρήνα με πρώτες ύλες και εργατικό δυναμικό (σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με την περιφέρεια) και την περιφέρεια με δευτερεύοντα βιομηχανικά αγαθά υψηλού κόστους (σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με τον πυρήνα).¹⁶ Η παραπάνω διαδικασία εμπορικών συνδιαλλαγών μεταξύ κρατών του πυρήνα και της περιφέρειας, οι οποίες συντελούνται με όρους ευνοϊκούς ως προς τον πυρήνα, ορίστηκε από ορισμένους μελετητές ως *ανισομερής ανταλλαγή* (unequal exchange) και απεικονίζεται σχηματικά στην *Εικόνα 3*, της προηγούμενης σελίδας.¹⁷

Ακόμη και αν δεχθούμε την ανάγνωση του Wallerstein σχετικά με την οργάνωση των επί μέρους κρατών επί τη βάση οικονομικών σχέσεων, προκύπτει το ερώτημα «πώς εξασφαλίστηκε η συμμετοχή των εν λόγω κρατών στο συγκεκριμένο σύστημα;». Στο σημείο αυτό είναι που εισέρχεται αποφασιστικά η έννοια της *σχετικής υλικής ισχύος*. Αναζητώντας το κριτήριο εκείνο που ρυθμίζει καθοριστικότερα από κάθε άλλο την συμπεριφορά ενός κράτους στην περιφερειακή και παγκόσμια αρένα, ξεχωρίσαμε την έννοια της *σχετικής υλικής ισχύος*, έτσι όπως ορίστηκε από τους νεοκλασικούς ρεαλιστές του πεδίου των Διεθνών Σχέσεων. Ο Gideon Rose, επιμελητής του περιοδικού *Foreign Affairs* (2010-), παρουσιάζοντας την τάση του νεοκλασικού ρεαλισμού διατύπωσε πως «οι οπαδοί του [νεοκλασικού ρεαλισμού] υποστηρίζουν πως η εμβέλεια και η φιλοδοξία της εξωτερικής πολιτικής μίας χώρας καθοδηγείται πρωτίστως από τη θέση της στο διεθνές σύστημα και ειδικά από τις δυνατότητες της σχετικής υλικής της ισχύος».¹⁸

Η ισχύς αυτή, νοείται ταυτόχρονα ως οικονομική και στρατιωτική.¹⁹ Για τον νεώτερο και σύγχρονο κόσμο, η μεγάλη ισχύς προϋποθέτει την ύπαρξη εύρωστης εμπορικής²⁰ και στρατιωτικής βιομηχανίας. Εύλογα συμπεραίνουμε πως ως συνέπεια του παραπάνω συλλογισμού, τα ισχυρά κράτη επιβάλλουν τη θέληση τους -την επιδίωξη των ιδιαίτερων συμφερόντων των οικονομικο-πολιτικών ελίτ που τα κυβερνούν-²¹ στα λιγότερο ισχυρά, χάρις στην οικονομική και στρατιωτική τους υπεροχή.²² Ωστόσο, στο σημείο αυτό ας επισημάνουμε κάτι βασικό για την φύση της επιβολής και της ισχύος.

16 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 29.

17 Wallerstein, ό.π., σελ. 12.

18 Rose, Gideon, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, τ. 51, No. 1, 10/1998, Cambridge University Press, Cambridge, σελ. 146, 165.

19 Βλ. Στεφανίδης, Γιάννης Δ., *Ο τελευταίος ευρωπαϊκός αιώνας. Διπλωματία και πολιτική των δυνάμεων (1871-1945)*, Προσκήνιο, Αθήνα, 1997, σελ. 21, 54.

20 Βλ. Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 165.

21 Βλ. Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 176 και Rose, ό.π., σελ. 162.

22 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 55 και Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 175-176.

Πρώτον, *επιβολή* βεβαίως σημαίνει πόλεμος αλλά όχι μόνο. Αφ' ενός η άσκηση βίας δεν χρειάζεται να φτάνει πάντοτε σε επίπεδο γενικευμένου πολέμου· ορισμένες φορές αρκεί η παρακώλυση ή η δολιοφθορά. Αφ' ετέρου, είναι ιστορικά γνωστή η πρακτική ένα κράτος να υποστηρίζει μία εκ δύο ή περισσότερων αντιμαχόμενων ομάδων άλλου κράτους, με γνώμονα την καλύτερη εξυπηρέτηση των ιδιαίτερών του συμφερόντων, επί τη βάσει του κλασσικού *διαίρει και βασίλευε*. Επομένως, ορισμένες φορές η βία που ασκείται είναι μάλλον έμμεση, μολονότι αμεσότατη σε όσους την υφίστανται. Επίσης, ας αναφερθεί και το γεγονός ότι στον νεώτερο και σύγχρονο κόσμο, βιώνουμε και δυο νέες, μη στρατιωτικές, μορφές διεξόδου: την οικονομική και την πολιτισμική.²³

Δεύτερον, υιοθετώντας την έννοια της σχετικής υλικής ισχύος, τα κράτη δεν χωρίζονται σε ισχυρά και ανίσχυρα αλλά σε ισχυρά και λιγότερο ισχυρά. Αυτό ακριβώς δηλώνει ο επιθετικός προσδιορισμός στη φράση *σχετική ισχύς*. Επομένως, μια (νεοκλασική) ρεαλιστική προσέγγιση θα υπεδείκνυε πως ένα κράτος θα επιβληθεί πράγματι σ' ένα άλλο *στο βαθμό που του επιτρέπει η σχετική του υπεροχή*. Η διαπίστωση αυτή μας φέρνει στο νου τον Ιστορικό, όταν παραθέτοντας τα λόγια των Αθηναίων στους Μηλίους έγραφε πως «... ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμς του και ο ασθενής παραχωρεί ό,τι του επιβάλλει η αδυναμία του».²⁴ Ωστόσο, οι διακρατικές σχέσεις δεν αφορούν μόνο ζεύγη αλλά σύνολα κρατών.

Εύκολα καταλαβαίνουμε πως μεγαλύτερα συστήματα συνεπάγονται και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα. Εξετάζοντας λοιπόν ένα διακρατικό κοσμοσύστημα, οφείλουμε να εστιάζουμε στην ισχύ κάθε κράτους *σε σχέση με όλα τα υπόλοιπα*.²⁵ Κάτι τέτοιο γίνεται προφανές όταν αναλογιστεί κανείς τα πολύπλοκα συστήματα συμμαχιών που γνώρισε ο νεώτερος και σύγχρονος κόσμος, στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτού που ορίστηκε ως *ισορροπία ισχύος* ή *Τάξη Πραγμάτων*. Τα εν λόγω συστήματα συμμαχιών, στα οποία θα αναφερθούμε περισσότερο στην επόμενη ενότητα, υποτίθεται ότι θα απέτρεπαν τη μεταβολή της ισορροπίας ισχύος. Τι σημαίνει όμως *μεταβολή ισορροπίας ισχύος*; Κατά την προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο μεταβάλλεται η σχετική ισχύς μεταξύ κρατών, προκύπτει η θεώρηση του διακρατικού κοσμοσυστήματος υπό το πρίσμα της θεωρίας παιγνίων, και η αντίληψή του ως ένα *παίγνιο μηδενικού αθροίσματος*.²⁶

23 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 55.

24 Θουκυδίδης, *Ιστοριών* Ε', μτφ. Ελευθερίου Βενιζέλου, Πελεκάνος, Αθήνα, 2014, σελ. 131.

25 Βλ. Rose, ό.π., σελ. 151.

26 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 56.

Στα παίγνια μηδενικού αθροίσματος το κέρδος ενός παίκτη ισοδυναμεί με την συνολική ζημία των υπολοίπων. Για παράδειγμα σε μια παρτίδα πόκερ, το κέρδος του νικητή ισοδυναμεί με τα χρήματα που έχασαν ποντάροντας ανεπιτυχώς οι υπόλοιποι παίκτες. Το σύνολο των χρημάτων στο τραπέζι δεν αυξάνεται, ούτε μειώνεται ποτέ. Στην περίπτωση του διακρατικού κοσμοσυστήματος, το κέρδος αντικατοπτρίζει στην ισχύ. Έτσι λοιπόν, *η ισχύς ενός κράτους αυξάνεται όσο μειώνεται η αντίστοιχη των αντιπάλων του*. Επιπλέον, εξετάζοντας ένα διακρατικό κοσμοσύστημα που περιλαμβάνει συστήματα συμμαχιών, ένα κράτος μπορεί να αποκομίσει ισχύ μέσω της μείωσης ισχύος ενός συμμάχου του αντιπάλου του. Παράλληλα, ένα κράτος μπορεί να χάσει ισχύ μέσω της μείωσης ισχύος ενός συμμαχικού του κράτους.

Υιοθετώντας την οπτική του Θουκυδίδη, του Wallerstein και του Rose²⁷ περί της σχετικής ισχύος ως τον βασικό παράγοντα καθορισμού της συμπεριφοράς των κρατών και έχοντας επιστρατεύσει στην θεώρησή μας εργαλεία ακόμη και των θετικών επιστημών, ίσως προκαλούσαμε τον αναγνώστη να θέσει το ζήτημα της προβλεψιμότητας της συμπεριφοράς των κρατών. Το ζήτημα αυτό, του οποίου η διαπραγμάτευση μόνο απλή δεν είναι, μας φέρνει αντιμέτωπους με τον πονοκέφαλο κάθε κοινωνικού επιστήμονα, την πλέον αστάθμητη μεταβλητή: τον *ανθρώπινο παράγοντα*.²⁸ Τα κράτη απαρτίζονται από άτομα. Επομένως, προβλέψιμη συμπεριφορά κρατών θα συνεπαγόταν και (θα απέρρεε από) προβλέψιμη συμπεριφορά ατόμων. Το ζήτημα που έχει ανακύψει στον ακαδημαϊκό διάλογο εδώ και δεκαετίες, είναι το γεγονός πως όσον αφορά τις ανθρώπινες συμπεριφορές, προβλέψιμες μπορούν να είναι μόνο εκείνες οι οποίες αποτελούν προϊόντα ορθολογικού συλλογισμού.²⁹

Η ουσία του εν λόγω ζητήματος, έγκειται ακριβώς στο ότι ο άνθρωπος δεν σκέφτεται ή πράττει *πάντοτε* βάσει ενός συλλογισμού ορθολογικής βάσης. Στο πνεύμα αυτό είναι που η τάση του *νεοκλασσικού ρεαλισμού* στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων προωθεί την αντίληψη της γεωπολιτικής πραγματικότητας ως μιας δυναμικής διαδικασίας μεταξύ πολλών “παικτών”, στο πλαίσιο της οποίας όμως επισημαίνεται έντονα ο αστάθμητος ανθρώπινος παράγοντας. Η μη προβλεψιμότητα του ανθρώπινου παράγοντα, έγκειται ακριβώς στην ανθρώπινη δυνατότητα λήψης τόσο ορθολογικών όσο και μη ορθολογικών αποφάσεων.³⁰ Άλλωστε, ήδη από τον 18ο αιώνα του Gustav Le Bon και τον 20ό αιώνα της Σχολής της Φρανκφούρτης έχουν διατυπωθεί θεωρίες που υποστηρίζουν πως κάθε άνθρωπος λαμβάνει αποφάσεις βάσει

27 Επιστημαίνουμε πως για τον Rose και του νεοκλασσικούς ρεαλιστές, το κριτήριο που καθορίζει τη συμπεριφορά ενός κράτους είναι η σχετική υλική ισχύς σε *συνδυασμό* όμως με τις δυνατότητες του εκάστοτε κράτους να αξιοποιεί του πόρους εκείνους οι οποίοι συναποτελούν αυτήν την υλική του ισχύ. Βλ. π.χ. Rose, ό.π., σελ. 146, 151, 152, 157, 161, 163.

28 Βλ. Rose, ό.π., σελ. 168.

29 Βλ. π.χ. Rose, ό.π., σελ. 158-161.

30 Βλ. Rose, ό.π., σελ. 152-153, 156, 157, 158 και κυρίως 168.

και της συναισθηματικής του κατάστασης.³¹ Έτσι, θέτοντας περιστασιακά τον ορθολογισμό κατά μέρος, ένα ποιητής μπορεί σε πείσμα των βιολογικών ενστίκτων για επιβίωση και αναπαραγωγή να είναι αυτοκτονικός, μια εργάτρια μπορεί να σκέφτεται και να πράττει ενάντια στο ταξικό της συμφέρον³², το διοικητικό συμβούλιο μιας εταιρείας μπορεί να εγκρίνει μια απόφαση που θα την οδηγήσει σε πτώχευση και μια κυβέρνηση μπορεί να ασκεί πολιτική η οποία βλάπτει το «κρατικό συμφέρον». Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να επισημάνουμε μία παράμετρο του ζητήματος που μόλις εκτέθηκε, την οποία θα εξετάσουμε και σε επόμενες ενότητες.

Το γεγονός της αντίληψης της πραγματικότητας και της λήψης αποφάσεων και με συναισθηματικά κριτήρια, μολονότι διαφεύγει της προσοχής πολυάριθμων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών θεωριών και μελετών, εντούτοις εμφανίζεται ως μία εκ των παλαιότερων συνειδητοποιήσεων των κυρίαρχων ελίτ στην ανθρώπινη ιστορία. Όπως προκύπτει από πληθώρα κοινωνικών μελετών, στο νεώτερο και σύγχρονο κόσμο συναντάμε ένα ευμέγεθες εύρος μηχανισμών, οι οποίοι αποσκοπούν μεταξύ άλλων και στην πολιτική χειραγωγή, μέσω της απεύθυνσης στο συναίσθημα της «κοινής γνώμης» και όχι στη λογική της (βασικός πυλώνας της *αισθητικοποίησης* της πολιτικής).³³ Στους θεσμούς αυτούς περιλαμβάνονται η εκκλησία, η εκπαίδευση, οι δημόσιες τελετουργίες. Επίσης περιλαμβάνει τον Τύπο καθώς και άλλες πτυχές της *δημόσιας σφαίρας*, όπως η μαζική κουλτούρα.

Κλείνοντας την εισαγωγή και προτού προχωρήσουμε στο κυρίως σώμα της εργασίας, αρχίζοντας από την εξέταση του διακρατικού κοσμοσυστήματος της εποχής του ΑΠΠ, ας συνοψίσουμε τρία βασικά σημεία της θεωρητικής μας προσέγγισης: Πρώτον, η *σχετική ισχύς* προκύπτει ως το σημαντικότερο κριτήριο καθορισμού της συμπεριφοράς ενός κράτους. Δεύτερον, η συμπεριφορά ενός ατόμου ή μιας κοινωνικής ομάδας δεν απορρέει πάντοτε από ορθολογικά κριτήρια. Επομένως, μολονότι ορισμένες τάσεις ίσως είναι εμφανείς, εντούτοις η συμπεριφορά δεν μπορεί παρά να είναι δυνάμει απρόβλεπτη. Τρίτον, το πεδίο της πολιτικής είναι χειραγωγήσιμο μέσω πολυάριθμων μηχανισμών, οι οποίοι στοχεύουν στα συναισθηματικά ελατήρια της «κοινής γνώμης».

31 Βλ. Λεμπόν, Γουστάβ, *Η Ψυχολογία των Επαναστάσεων*, Αθήνα, Δαμιανός, [χ.χ], του ιδίου, *Η Ψυχολογία των Όχλων*, Αθήνα, Δαμιανός, [χ.χ.] και Adorno, Theodor W., “Freudian theory and the pattern of fascist propaganda”, *The essential Frankfurt School reader*, Continuum, Νέα Υόρκη, 1985, σελ. 118 κ.ε.

32 Βλ. π.χ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 235-236.

33 Για μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση του εν λόγω ζητήματος, βλ. Adorno, ό.π., σελ. 118 κ.ε.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Το “παγκόσμιο κοσμοσύστημα” στις παραμονές του ΑΠΠ

2.1. Οι σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας

Όπως με κάθε σημαντικό διεθνές γεγονός, έτσι και με τον ΑΠΠ, προκειμένου να τον προσεγγίσουμε, οφείλουμε εν πρώτοις να κατανοήσουμε το κοσμοσύστημα εντός του οποίου αυτός επώαστηκε. Σε αυτήν την κατεύθυνση, στην παρούσα ενότητα θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τις σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας στο οικουμενικό κοσμοσύστημα μεταξύ των ετών 1850-1914. Στην πρώτη υποενότητα θα εξετάσουμε τα κριτήρια που καθορίζουν την διάκριση μεταξύ πυρήνα-περιφέρειας και θα αναφερθούμε στις σχέσεις ισχύος πρωτίστως σε διακρατικό και δευτερευόντως σε κρατικό επίπεδο. Στη δεύτερη υποενότητα θα γίνει λόγος για τον αγώνα ορισμένων δυτικών κρατών για ευρωπαϊκή και παγκόσμια ηγεμονία, με εστίαση στο Ανατολικό Ζήτημα. Έτσι, θα έχουμε προσεγγίσει το ζήτημα της συγκρότησης των δύο αντίπαλων “στρατοπέδων” του ΑΠΠ, της *Entente* και των *Κεντρικών Δυνάμεων*, ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε στις επόμενες δύο υποενότητες.

Το κοσμοσύστημα στο οποίο επώαστηκε και εκδηλώθηκε ο ΑΠΠ ήταν πράγματι ένα “παγκόσμιο κοσμοσύστημα”, και αυτό για δύο λόγους. Ο πρώτος και προφανέστερος έγκειται στο ότι τα ενεπλεγμένα κράτη αντιπροσώπευαν το σύνολο των κατοικήσιμων ηπείρων του πλανήτη. Ο δεύτερος, και κατά τη γνώμη μας ουσιωδέστερος, έγκειται στην ιμπεριαλιστική φύση της διακρατικής σχετικής ισχύος, η οποία προϋποθέτει οικονομικο-πολιτική διάδραση μεταξύ των κρατών του πυρήνα και των κρατών της περιφέρειας, στις περισσότερες γωνιές της υδρογείου. Αρχικά λοιπόν, κρίνεται απαραίτητη η αποσαφήνιση των κριτηρίων που καθορίζουν τη διάκριση πυρήνα-περιφέρειας.

Μέχρι την έκρηξη της ευρωπαϊκής εκβιομηχάνισης κατά το 1850, η οποία ακολούθησε την εκδήλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης μεταξύ των μέσων του 18ου και των μέσων του 19ου αιώνα, η Ευρώπη απείχε πολύ από την κατάκτηση των υψηλότερων θέσεων στο βάθρο της οικονομικής ανάπτυξης. Οι δύο “πληθυσμιακοί γίγαντες” της Ανατολής, η Κίνα και η Ινδία, διατήρησαν τις πρώτες θέσεις στην κατάταξη των ΑΕΠ τουλάχιστον έως το 1820. Ωστόσο, εξετάζοντας το ραγδαία μεταβαλλόμενο περιβάλλον προϊούσης της Βιομηχανικής Επανάστασης, δεν μπορούμε να περιοριστούμε στο ΑΕΠ ως δείκτη της οικονομικής ανάπτυξης.

Γνήσιοι κληρονόμοι του μερκαντιλιστικού-αποικιοκρατικού *zeitgeist* των προηγούμενων αιώνων, οι αστικές-αριστοκρατικές ελίτ που ασκούσαν την εξουσία στα

δυτικο-ευρωπαϊκά κράτη συνέχισαν να συνδέουν την οικονομική ανάπτυξη με την εξασφάλιση φθηνών πρώτων υλών, φθηνών εργατικών χεριών (αν όχι σκλάβων) και αγορών για τα τελικά τους προϊόντα από τις περιφέρειες. Αυτό που άλλαξε με την έλευση της Βιομηχανικής Επανάστασης ήταν η σύνδεση της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης με τον ρυθμό και την έκταση της εκβιομηχάνισης.³⁴ Ορισμένες λοιπόν ασφαλείς ενδείξεις οικονομικής ανάπτυξης κατά την υπό εξέταση περίοδο, μπορούν να εντοπιστούν σε επί μέρους βιομηχανικούς τομείς, όπως η παραγωγή γαιάνθρακα και η βαριά μεταλλουργία, ιδιαίτερα η παραγωγή χάλυβα.

Οι παραπάνω τομείς αποτέλεσαν βασικές προϋποθέσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη όλων των τομέων της βιομηχανίας, η οποία συμπεριλάμβανε την εξάπλωση των σιδηροδρομικών δικτύων και την εξέλιξη της πολεμικής βιομηχανίας. Εστιάζοντας στο πέρασμα από τον 19ο στον 20ό αιώνα, οι Bernstein-Milza υποστήριζαν πως “στο γύρισμα του αιώνα [...] η βαριά μεταλλουργία τείνει να γίνει η πιο ασφαλής ένδειξη οικονομικής δραστηριότητας και ισχύος”, για να συμπληρώσουν πως “ο άνθρακας [...] παραμένει η βάση της οικονομικής ισχύος της Ευρώπης [...] και πράγματι επιτρέπει, μαζί με το χάλυβα, μια αξιόπιστη ιεράρχηση των βιομηχανικών δυνάμεων”.³⁵

Βάσει των παραπάνω, τα κράτη τα οποία κατά την περίοδο που προηγήθηκε του ΑΠΠ αποτελούσαν τον “πυρήνα” του εν λόγω κοσμοσυστήματος, μέσω της συγκέντρωσης εντός τους του μεγαλύτερου όγκου των οικονομικών δραστηριοτήτων υψηλού κέρδους, ήταν τα κοινώς ειπείν *δυτικά*. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μεταξύ 1850-1900 ο πυρήνας βρισκόταν βορειοδυτικά και αποτελούνταν κατ’ εξοχήν από τη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία, με κυριάρχους τις πρώτες δύο χώρες.³⁶ Μεταξύ των τελών του 18ου και των αρχών του 20ού, υπολογίσιμες δυνάμεις ήταν επίσης η Αυστρία (Αυστροουγγαρία από το 1867) και η Ρωσία.³⁷ Εκτός Ευρώπης, ως εξέχον μέλος του πυρήνα, ειδικά από τον ΑΠΠ και έπειτα, προβάλλουν οι ΗΠΑ. Σταδιακά, τα κράτη με την μικρότερη βιομηχανική ανάπτυξη (κράτη σε γεωγραφικές περιοχές όπως ΝΑ Ευρώπη, Αφρική, Λατινική Αμερική, Ασία) βρέθηκαν να συναποτελούν την *περιφέρεια*.³⁸ Με εξαίρεση τον “Μεγάλο Δράκο της Ανατολής”, την Κίνα, το καλύτερο στο οποίο μπορούσαν να στοχεύσουν τα παγιδευμένα πλέον στον αγώνα της ανάπτυξης κράτη, ήταν η εξασφάλιση του status της *ημιπεριφέρειας* ή *περιφερειακής δύναμης*. Αυτόν τον δρόμο είχε ακολουθήσει και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όταν η προοπτική της

34 Βλ. Berend, ό.π., σελ. 49.

35 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 165.

36 Berend, ό.π., σελ. 59-60.

37 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 41.

38 Βλ. Berend, ό.π., σελ. 49, 63 και Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 163, 169.

απώλειας κρατικής κυριαρχίας είχε γίνει περισσότερο από εμφανής. Παρόμοιο δρόμο είχε φιλοδοξήσει να ακολουθήσει και η Ελλάδα, αξιώνοντας κατά τον 20ό αιώνα την πραγμάτωση βημάτων προς τον πυρήνα.³⁹

Έναν επιπλέον τομέα, πέραν του εμπορικού και του βιομηχανικού, στον οποίο μπορούμε να εντοπίσουμε ενδείξεις οικονομικής ανάπτυξης, αποτελεί η ανάδυση χρηματοπιστωτικών οργανισμών.⁴⁰ Κατά τον 19ο αιώνα η Ευρώπη έχει μετατραπεί στον “παγκόσμιο τραπεζίτη”, ελέγχοντας το 90% των διεθνών εξαγωγών κεφαλαίου.⁴¹ Επιπλέον, η αστική συνεργασία μεταξύ βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου ήταν τέτοια τόσο σε έκταση όσο και σε αποτελεσματικότητα, ώστε οι Bernstein-Milza να κάνουν λόγο για “[...] οικονομικές μονάδες που συνδέουν το βιομηχανικό με το τραπεζικό κεφάλαιο [οι οποίες] συνιστούν τελικά αληθινές οικονομικές αυτοκρατορίες”.⁴² Επίσης, ως απόρροια του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το *χρέος* προκύπτει ως παράγοντας ιδιαίτερης αξίας, λόγω της μέσω αυτού μετατροπής της οικονομικής εξάρτησης σε “οικονομική αποικιοποίηση”.⁴³ Αυτήν την πτυχή της εξάρτησης όμως θα την εξετάσουμε παρακάτω.

Ο όγκος της ευρωπαϊκής οικονομικής δραστηριότητας και η έκτασή της στην υφήλιο κατά την υπό εξέταση περίοδο αποτέλεσαν τις παραμέτρους βάσει των οποίων η παγκόσμια οικονομία ήταν κατά κάποιον (ουσιώδη) τρόπο μια “ευρωπαϊκή παγκόσμια οικονομία”.⁴⁴ Μια παγκόσμια οικονομία, της οποίας πρωταγωνιστές ήταν τα μέλη της τάξης των αστικών-κεφαλαιοκρατικών ελίτ της Ευρώπης.⁴⁵

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε το εξής. Οι προαναφερθείσες ενδείξεις οικονομικής ανάπτυξης των κρατών του δυτικού πυρήνα σαφώς δεν σήμαναν ραγδαία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής-αγροτικής τους τάξης. Ωστόσο, θα ήταν παράλειψη να μην υπογραμμίσουμε μια βραδεία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εν λόγω τάξεων στην Ευρώπη μεταξύ 1850-1900, η οποία οφειλόταν αφ’ ενός στην άνοδο του γενικού πλουτισμού και αφ’ ετέρου στους αγώνες των τάξεων αυτών.⁴⁶ Φτάνοντας λοιπόν στις αρχές του 20ού αιώνα, παρατηρείται μια άνοδος του βιοτικού επιπέδου του μέσου ευρωπαϊκού νοικοκυριού⁴⁷, εν μέσω μιας δυτικοευρωπαϊκής ευημερίας, η οποία οφειλόταν

39 Berend, ό.π., σελ. 17.

40 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 168.

41 Berend, ό.π., σελ. 51.

42 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 173.

43 Βλ. Wallerstein, ό.π., σελ. 55.

44 Berend, ό.π., σελ. 51.

45 Βλ. Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 164.

46 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 163-164.

47 Berend, ό.π., σελ. 24-26.

στο συνδυασμό της συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης και της Βιομηχανικής Επανάστασης.⁴⁸ Η άνοδος αυτή του βιοτικού επιπέδου ώθησε τους Feinstein, Temin και Toniolo να υποστηρίζουν το 1997 πως “ο μετασχηματισμός της καθημερινής ζωής των απλών Ευρωπαίων ανθρώπων... είναι το πιο επαναστατικό γεγονός, έως σήμερα, στην ιστορία της ηπείρου”.⁴⁹ Ωστόσο, είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε πως το “επαναστατικό” αυτό γεγονός δεν θα μπορούσε να είχε συντελεστεί δίχως την προαναφερθείσα “ανισομερή ανταλλαγή” μεταξύ πυρήνα και περιφέρειας, ή με πιο απλά λόγια, χωρίς την αποικιακή εκμετάλλευση.

Επιστρέφοντας στο διακρατικό επίπεδο και προτού περάσουμε στη σκιαγράφηση των συνθηκών που προηγήθηκαν αμέσως πριν τον ΑΠΠ και οδήγησαν στη συγκρότηση των δύο “στρατοπέδων”, θα αναφερθούμε εν συντομία σε δύο βασικές πτυχές της επιβολής του πυρήνα στην περιφέρεια. Κατ’ αρχάς, η πλέον εμφανής μορφή επιβολής είναι η υλική. Με εύρος φάσματος από τις καθαρά εμπορικές δραστηριότητες έως την ανοιχτή στρατιωτική σύγκρουση, τα κράτη του δυτικού πυρήνα στόχευαν στην κυριαρχία μέσω είτε της οικονομικής είτε της στρατιωτικής κατοχής.⁵⁰ Η οικονομική ανάπτυξη, ενδείξεις της οποίας αναφέρθηκαν προηγουμένως, συνέβαλε καταλυτικά σε αυτήν την κατεύθυνση. Η υλική όμως, δεν είναι η μόνη πτυχή της επιβολής.

Η άλλη, λιγότερο εμφανής και πολύ πιο ενδιαφέρουσα, είναι η *πολιτισμική* πτυχή της επιβολής.⁵¹ Με την ανάρρηση των κρατών του δυτικού πυρήνα στις ηγετικές θέσεις της παγκόσμιας οικονομίας της εποχής, η δυτική οπτική περί ανάπτυξης και προόδου είχε λίγο έως πολύ παγιωθεί στο διεθνές πεδίο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την υιοθέτηση από μέρους τρίτων κρατών της περιφερειακής θέσης που τους είχε αποδοθεί από τα κράτη του πυρήνα, μέσω της προσήλωσής τους στον αγώνα για οικονομική ανάπτυξη και στην υιοθέτηση δυτικών προτύπων. Το φαινόμενο αυτό προσεγγίστηκε διορατικά υπό το πρίσμα της γκραμσικής έννοιας της *ηγεμονίας*, η οποία “σημαίνει τον έλεγχο ή την κυριαρχία ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός έθνους από ένα άλλο [ο οποίος] συχνά επιτυγχάνεται παραχωρώντας ιδιαίτερες εξουσίες και προνόμια σε ορισμένα άτομα ή ομάδες του υποτελούς πληθυσμού ή πείθοντάς τους πως το νέο σύστημα είναι επωφελές ή προτιμητέο.”⁵² Επιπλέον,

48 Berend, ό.π., σελ. 54.

49 Berend, ό.π., σελ. 25.

50 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 175-176.

51 Βλ. Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 163.

52 Wiesner-Hanks, Merry E., *Πρώμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, Ξιφαράς, Αθήνα, 2008, σελ. 251. Βλ. Στο ίδιο, σελ. 269.

υπό αυτήν την έννοια η *ηγεμονία* του Γκράμσι αποτελεί ένα εκ των εργαλείων τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στο πλαίσιο του μετα-αποικιακού *διαίρει και βασίλευε*.

Στο σημείο αυτό, δεδομένου του ότι στις γραμμές αυτής της εργασίας γίνεται λόγος για τις συμπεριφορές κρατών στη διεθνή αρένα, για συμφέροντα και επιδιώξεις, κρίνεται να σκόπιμη η διατύπωση ενός ορισμού της έννοιας του *κρατικού συμφέροντος*. Κατά τη δική μας θεώρηση, το συμφέρον ενός κράτους συναρτάται από αρκετές παραμέτρους, από τις οποίες θα αναφέρουμε ορισμένες εκ των πλέον θεμελιωδών.

Κατ' αρχάς, το συμφέρον ενός κράτους έγκειται στην κυριαρχία επί της επικράτειάς του καθώς και στη διατήρηση της έκτασης της επικράτειάς του. Έγκειται, επιπλέον, σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία -και εφόσον εστιάζουμε σε σύγχρονα κράτη, βιομηχανία- καθώς και σε έναν ορθολογικά δομημένο κρατικό μηχανισμό. Τέλος, και πάλι λαμβάνοντας υπ' όψιν τα σύγχρονα κράτη κατά κύριο λόγο, ως έτερη παράμετρος που άπτεται του κρατικού συμφέροντος θα μπορούσε να προταθεί η συνοχή μεταξύ των υπηκόων/πολιτών.

Τέλος, οφείλουμε να αναφερθούμε με τη μέγιστη δυνατή λακωνικότητα σε άλλη μία έννοια, η οποία ανακύπτει σε αρκετά σημεία της παρούσας εργασίας. Η έννοια αυτή είναι η *ισορροπία ισχύος* ή *ισορροπία δυνάμεων*. Εξυπηρετώντας τον διττό στόχο της επεξήγησης της εν λόγω έννοιας αλλά και της φώτισης πτυχών που άπτονται της ουσίας της εργασίας μας, θα εκθέσουμε συνοπτικά το διακρατικό σύστημα ισχύος της Ευρώπης πριν τον ΑΠΠ.

“Η Δυτική Ευρώπη τριπλασίασε σχεδόν το επίπεδο του εισοδήματός της κατά τη διάρκεια του 19ου αι. Μολονότι η Νότια και Ανατολική Ευρώπη είχαν μια κάπως πιο αργή ανάπτυξη, οι περιοχές τους ευνοήθηκαν από τη δυτική ευημερία και επίσης υπερδιπλασίασαν το κατά κεφαλήν εισόδημά τους. Στο χάραμα του 20ού αιώνα, η Ευρώπη κυριαρχούσε στην παγκόσμια οικονομία, αντιπροσωπεύοντας το μισό σχεδόν (46%) του παγκόσμιου συνολικού ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, και το 41% του παγκόσμιου κατά κεφαλήν ΑΕΠ”.⁵³ Παράλληλα, στο ενδοευρωπαϊκό επίπεδο, οι ισχυροί “παίκτες” της βιομηχανοποιημένης Ευρώπης ήταν εχθρικοί ανταγωνιστές στο πλαίσιο της επιδίωξης της κατάκτησης της παγκόσμιας ηγεμονίας. Αυτό που παρουσιάστηκε, σε ευθυγράμμιση με τα εθνικιστικά⁵⁴-ιμπεριαλιστικά αντανάκλαστικά της εποχής, ως εξιδανικευμένος επεκτατισμός, ήταν στην πραγματικότητα ένας αγώνας δρόμου για την οικοδόμηση αποικιακών αυτοκρατοριών.⁵⁵ Σε

53 Berend, ό.π., σελ. 49.

54 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 24-25.

55 Berend, ό.π., σελ. 51.

αυτόν τον επιθετικό αποικιακό ανταγωνισμό, παρατηρήθηκαν αगाστές συμμαχίες μεταξύ ομάδων συμφερόντων και κρατικών κυβερνήσεων.⁵⁶

Σε πολιτικό επίπεδο, όσον αφορά την “ημερομηνία γέννησης” του *σύγχρονου διακρατικού συστήματος*, οι προτάσεις ποικίλλουν. Ορισμένοι την τοποθετούν στον 17ο αιώνα της Συνθήκης της Βεσφαλίας. Αυτό που μπορούμε να πούμε με ασφάλεια, είναι πως η περίοδος η οποία προηγήθηκε του ΑΠΠ χαρακτηρίστηκε από τις προσπάθειες των γερμανικών κρατών να διατηρήσουν την σταθερότητα στο πλαίσιο ενός ευνοϊκού προς αυτά status quo. Το status quo αυτό είχε αποτυπωθεί στο Συνέδριο της Βιέννης⁵⁷ και η διατήρησή του προϋπέθεσε εντατικές διπλωματικές προσπάθειες του Bismarck, οι οποίες στόχευαν στην απομόνωση των ανταγωνιστών του (ιδιαίτερα της Γαλλίας) από οποιοδήποτε πιθανώς συμμαχικό κράτος. Η κοινή στόχευση των ευρωπαϊκών “Μεγάλων Δυνάμεων”, η οποία διαφαίνεται στις διπλωματικές προσπάθειες της εποχής, μέσω των οποίων διαμορφωνόταν το ευρωπαϊκό σύστημα ισορροπίας ισχύος ή ισορροπία των δυνάμεων⁵⁸, ήταν ακριβώς η αποτροπή της απόλυτης κυριαρχίας οποιουδήποτε κράτους επί της Γηραιάς Ηπείρου.⁵⁹

Η διαρκώς μεταβαλλόμενη ισορροπία δυνάμεων αποτυπώνεται περιστασιακά στις συνθήκες οι οποίες συντάχθηκαν και υπογράφηκαν από τις “Μεγάλες Δυνάμεις”, με στόχο την διευθέτηση εδαφικών και άλλων ενδοευρωπαϊκών διαφορών. Στις συνθήκες αυτές όμως, διαφαίνονται και οι ικανοποιήσεις ή οι παραγκωνισμοί των επί μέρους κρατών. Έτσι, παρατηρώντας τους όρους της Συνθήκης του Βουκουρεστίου η οποία αποτύπωνε την έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, δεν δυσκολεύεται κανείς να συνειδητοποιήσει ορισμένα από τα κριτήρια βάσει των οποίων το κάθε βαλκανικό κράτος αποφάσισε με ποια πλευρά θα συστρατευθεί στο Μεγάλο Πόλεμο.

2.2. Προπολεμικές επιδιώξεις των κρατών που συγκρότησαν τις Κεντρικές Δυνάμεις

Πλησιάζοντας στη σκιαγράφηση των δύο αντιμαχόμενων “στρατοπέδων” του ΑΠΠ, ούτως ώστε να διερευνήσουμε τη θέση που εν τέλει πήρε το ελληνικό κράτος στη μεγάλη σκακιέρα, θα εστιάσουμε πριν απ’ όλα στις επιδιώξεις των επί μέρους κρατών, τα οποία συγκρότησαν τους δύο αυτούς αντιθετικούς πόλους. Θα αρχίσουμε λοιπόν με τις επιδιώξεις των κρατών που σχημάτισαν το “στρατόπεδο” των *Κεντρικών Δυνάμεων* και των συμμάχων τους, Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, Βουλγαρίας, Οθωμανική Αυτοκρατορίας. Έπειτα, θα

56 Βλ. Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 176.

57 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 42.

58 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 21, 33.

59 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 44.

περάσουμε στην εξέταση των επιδιώξεων των κρατών που συγκρότησαν το “στρατόπεδο” την *Entente*, Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσσίας και των συμμάχων τους, Ιταλίας, ΗΠΑ. Έχοντας αποσαφηνίσει τις πολυάριθμες και περιπεπλεγμένες επιδιώξεις των παραπάνω κρατών, θα είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στην προσέγγιση των επιδιώξεων του ελληνικού κράτους, σε μια προσπάθεια να κατανοήσουμε τον βαθμό και τον χαρακτήρα της διάδρασης μεταξύ της εξωτερικής και της εσωτερικής του πολιτικής.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα, η Γερμανία βρέθηκε να αποτελεί το “πολιτικό κέντρο βάρους” στην ηπειρωτική Ευρώπη. Η δυναμική του ενωμένου γερμανικού κράτους εντοπιζόταν στη σημαντική οικονομικο-πολιτική αναβάθμιση του πρώην πρωσικού κράτους, το οποίο επωφελήθηκε τα μέγιστα από τη βιομηχανική ανάπτυξη της ΒΔ Ευρώπης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Το πρωσικό κράτος είχε τότε αναδειχθεί δεύτερο στην κατάταξη της παγκόσμιας παραγωγής άνθρακα. Μολονότι λοιπόν η Γερμανία δεν συγκαταλεγόταν στα κράτη με το υψηλότερο ΑΕΠ, ο συνδυασμός των αποτελεσμάτων της γερμανικής ενοποίησης και του πρωτοφανούς ρυθμού ανάπτυξης της γερμανικής εκβιομηχάνισης, βασικοί παράγοντες του “γερμανικού θαύματος”, συνέβαλε καταλυτικά στην εγκαθίδρυση ενός ευρωπαϊκού status quo, του οποίου η ισορροπία δυνάμεων ευνοούσε ξεκάθαρα τη Γερμανία.⁶⁰

Η Γερμανία, κατέχοντας και αξιοποιώντας εδάφη πλούσια σε γαιάνθρακα, όπως η Αλσατία και η Λωρραίνη, αλλά και εδάφη πρόσφορα για την ανάπτυξη τεράστιων βιομηχανικών μονάδων, όπως η κοιλάδα του Ρουρ και η Άνω Σηλεσία⁶¹, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα επέδειξε μια εντυπωσιακή βιομηχανική έκρηξη.⁶² Επιπλέον, κατόρθωσε να απειλήσει την βρετανική βιομηχανική-εμπορική κυριαρχία στην Ευρώπη, αφ’ ενός μέσω της ολοένα και υψηλότερης απόδοσης στην παραγωγή άνθρακα, σιδήρου και χάλυβα και αφ’ ετέρου μέσω του πρωταγωνιστικού της ρόλου, μαζί με της ΗΠΑ, στη λεγόμενη “νέα Βιομηχανική Επανάσταση”. Πριν τον πόλεμο, και ειδικότερα με το πέρασμα στον 20ό αιώνα, η Γερμανία ηγεμόνευσε στους τομείς της ηλεκτρικής και της χημικής βιομηχανίας.⁶³

Όσον αφορά τον τομέα της γεωπολιτικής, η Γερμανία φαινόταν να μένει προσηλωμένη στην πρωσική αντίληψη περί του διεθνούς ρόλου της Γερμανίας. Ακολουθώντας λοιπόν τις κατευθυντήριες γραμμές του Bismarck, μέχρι την παραίτησή του παλαιοκαθεστωτικού Πρώσου στρατιωτικού και διπλωμάτη, ο οποίος ταύτιζε τα συμφέροντα των κρατών με τα συμφέροντα των δυναστειών που τα κυβερνούσαν, η Γερμανία προωθούσε

60 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 171.

61 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 51.

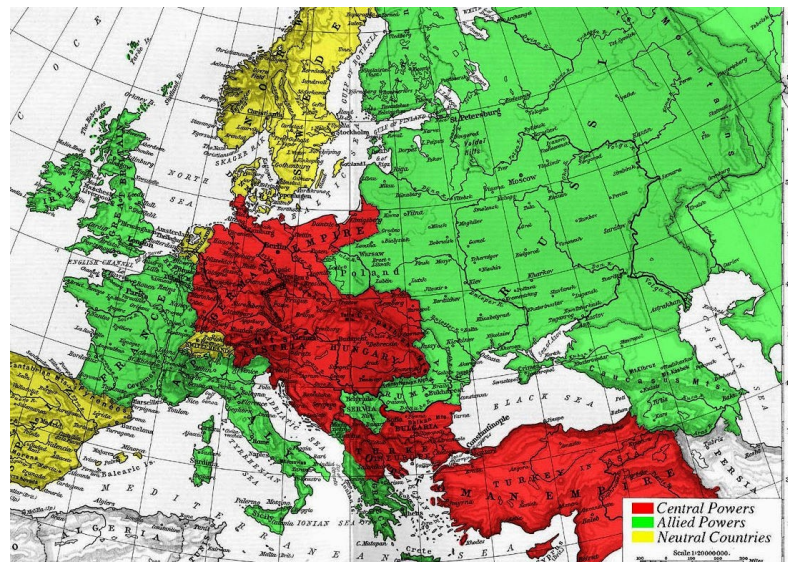
62 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 131.

63 Berend, ό.π., σελ. 56-57, 59 και Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 166.

μια συντηρητική, αμυντική διατήρηση της ισχύος του υφιστάμενου συστήματος ισορροπίας δυνάμεων. Η ισορροπία δυνάμεων, βέβαια, την οποία προωθούσε η Γερμανία, στόχευε στη διατήρηση ενός status quo ευνοϊκού ως προς αυτήν.

Σε σχέση με τη θέση της στον κόσμο, οι γερμανικές κυβερνήσεις αντιλαμβάνονταν τη Γερμανία ως μια χερσαία δύναμη, κατ' αντιπαραβολή με τη θαλασσοκράτειρα Βρετανία.⁶⁴ Επιπλέον, μετά την παραίτηση του Bismarck, οι γερμανικές ηγεσίες υιοθέτησαν μια ξεκάθαρα πιο ιμπεριαλιστική-επιθετική πολιτική⁶⁵, η οποία στόχευε αφ' ενός στην αποτροπή της “περικύκλωσης”⁶⁶ της Γερμανίας από εχθρικές δυνάμεις όπως η Γαλλία και αφ' ετέρου στην διείδυση και κυριαρχία όπου το απαιτούσαν τα συμφέροντα και το επέτρεπε η ισχύς των εν λόγω ηγεσιών. Ειδικότερα, το 1896 το Βερολίνο διακήρυξε πως “τα γερμανικά συμφέροντα επέβαλλαν ανάμιξη σε κάθε περιοχή του κόσμου”, αντίληψη που ορίστηκε ως *Weltpolitik*, ή παγκόσμια πολιτική.⁶⁷

Βάσει της προαναφερθείσας “χερσαίας” οπτικής, της οποία την ουσία αντιλαμβάνεται κανείς παρατηρώντας τον χάρτη που παρατίθεται παραπλεύρως, είναι που δομείται η γερμανική στάση επί του ανακύναντος Ανατολικού Ζητήματος, στο πλαίσιο του οποίου η Οθωμανική Αυτοκρατορία προκύπτει ως φυσικός “γεωγραφικός” σύμμαχος της Γερμανίας. Περισσότερα επί τούτου θα αναφερθούν στην ακόλουθη υποενότητα. Στο σημείο αυτό

Χάρτης 1: Χάρτης της Ευρώπης που απεικονίζει τους συνασπισμούς του ΑΠΠ.

Με κόκκινο χρώμα εμφανίζονται οι Κεντρικές Δυνάμεις, Γερμανία & Αυστροουγγαρία και οι σύμμαχοί τους, Βουλγαρία και Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με πράσινο εμφανίζεται η Entente, Βρετανία, Γαλλία, Ρωσσία και οι σύμμαχοί τους, Ιταλία, Ρουμανία και Ελλάδα (από το 1917). Με κίτρινο χρώμα εμφανίζονται τα ουδέτερα κράτη, Ολλανδία, Σουηδία, Δανία, Ισπανία, Ελβετία.

64 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 150-151.

65 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 51.

66 Βλ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 51 και Burns, ό.π., σελ. 813.

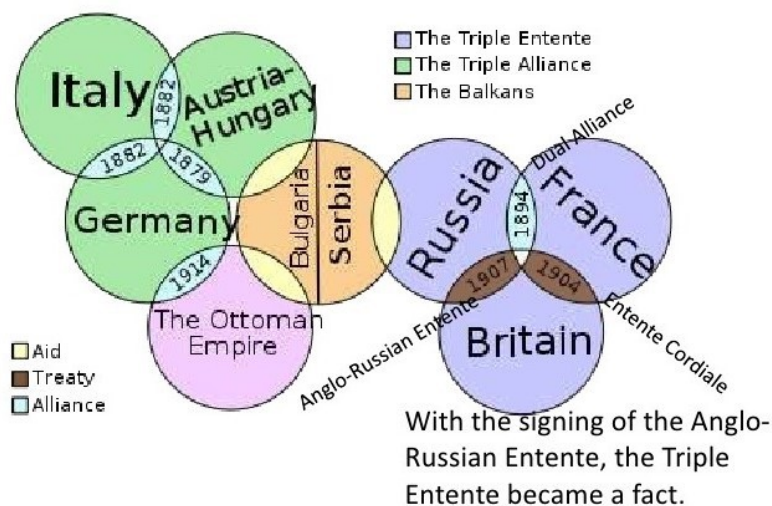
67 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 54.

ας περιοριστούμε να εστιάσουμε σε λιγοστά μόνο σημεία, όπως η ανάληψη από γερμανικό όμιλο το 1903 του κύριου όγκου της ανάπτυξης σιδηροδρομικού δικτύου, το οποίο θα συνέδεε τον Περσικό Κόλπο με το Βερολίνο, μέσω Κωνσταντινούπολης. Επιπλέον, την γερμανική προσήλωση στην αναβάθμιση του γεωπολιτικού ρόλου της Κωνσταντινούπολης υπό γερμανική ηγεμονία, καθιστούν πασίδηλη οι τακτικές επισκέψεις της γερμανικής ηγεσίας στην Πύλη, και κυρίως η αναδιοργάνωση του οθωμανικού στρατού από γερμανική στρατιωτική αποστολή. Το 1913, μάλιστα, η διοίκηση του οθωμανικού στρατού “ανετέθη ουσιαστικά στο Γερμανό στρατηγό Otto Liman von Sanders”.⁶⁸

Το παραδοσιακά συμμαχικό κράτος της Γερμανίας, ήταν η Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ των γερμανόφωνων κρατιδίων της εποχής που προηγήθηκε της γερμανικής ενοποίησης δεν κληρονομήθηκαν στις σχέσεις Γερμανίας-Αυστροουγγαρίας, οι γεωπολιτικές οπτικές των δύο κρατών συνέπλεαν σε μεγάλο βαθμό. Το γερμανικό ιμπεριαλιστικό *Weltpolitik* ήταν συμβατό με το αυστριακό *Drang nach Osten*.⁶⁹ Όπως στη Γερμανία είχε διατυπωθεί το *Lebensraum*⁷⁰, δηλαδή ο “αναγκαίος” για τις γερμανικές επιδιώξεις *ζωτικός χώρος*, η *Πορεία προς την Ανατολή* διατύπωνε την αντίληψη των αυστριακών ηγετών πως η καλύτερη εξυπηρέτηση των

επιδιώξεών τους περνούσε από τα Βαλκάνια, και πρωτίστως από τη Σερβία.

Κάτι τέτοιο επρόκειτο μοιραία να φέρει την Αυστροουγγαρία σε τροχιά σύγκρουσης με τη Ρωσία, δεδομένου ότι “το πιο εύθραυστο σημείο της ισορροπίας των δυνάμεων είναι στα Βαλκάνια, στο όριο των ζωνών αυστρουγγρικής και ρωσικής επιρροής”.⁷¹ Σε

Εικόνα 4: Σχηματική απεικόνιση του πολύπλοκου δικτύου συμμαχιών στην Ευρώπη 1879-1914.

Με κίτρινο χρώμα συμβολίζεται η παροχή βοήθειας, με καφέ οι Συνθήκες και με γαλάζιο οι Συμμαχίες.

68 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 60.

69 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 146.

70 Berend, ό.π., σελ. 50.

71 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 257.

σχέση με το Ανατολικό Ζήτημα, η Αυστροουγγαρία επένδυε στη στήριξη της οθωμανικής κυριαρχίας στη ΝΑ Ευρώπη, με σκοπό τον περιορισμό της ρωσικής επιρροής.⁷² Επίσης όσον αφορά τη ΝΑ Ευρώπη, οι αυστρουγγρικές ηγεσίες ήταν δυσαρεστημένες με τους όρους της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, βάσει της οποίας τα κέρδη της Βουλγαρίας συρρικνώνονταν προς όφελος της Ελλάδας, της Ρουμανίας και κυρίως της Σερβίας. Οι αυστρουγγρικές πολιτικές της περιόδου αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο της “Μεγάλης Σερβίας” ως σημαντικό κίνδυνο για τις αυστριακές επιδιώξεις.⁷³ Σε αυτό το πνεύμα ήταν και η αυστρουγγρική πρωτοβουλία σύστασης ανεξάρτητου αλβανικού κράτους.

Η Βουλγαρία αποτελούσε το πιο “δυσαρεστημένο” κράτος μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, στο πλαίσιο των οποίων θεωρούσε πως είχε αναλάβει το κύριο βάρος του πολέμου ενάντια στην παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1913, η Βουλγαρία είδε όχι μόνο τα εδάφη της να συρρικνώνονται προς όφελος των γειτόνων της αλλά και την προοπτική διεξόδου στο Αιγαίο να απομακρύνεται, με την εδραίωση της ελληνικής κυριαρχίας στην Καβάλα. Η δυσαρέσκεια αυτή σε συνδυασμό με τα αντικρουόμενα συμφέροντα με τα γειτονικά της κράτη, τροφοδοτούσαν τις βουλγαρικές κυβερνήσεις με έναν έντονο αναθεωρητισμό, στον οποίο, παρ’ όλους τους δεσμούς με τη Ρωσία, ευήκοα ώτα βρέθηκαν, για λόγους οι οποίοι έχουν ήδη εκτεθεί, στην Αυστροουγγαρία και τη Γερμανία. Η προοπτική της Μεγάλης Βουλγαρίας δεν είχε χαθεί οριστικά ακόμη.

Χάρτης 2: Ιστορικός χάρτης των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

Με παχύ κόκκινο συμβολίζονται τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν τους Β.Π. Η περιοχή με τις κόκκινες διαγραμμίσεις αποτελεί τα εδάφη που έχασε η Οθ. Αυτ/ρία κατά τους Β.Π. Η μαύρη γραμμή συμβολίζει τα διεθνή σύνορα που κατοχυρώθηκαν με τη λήξη των Β.Π. το 1913.

72 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 54 και Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 46.

73 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 261.

Όσον αφορά τα κράτη τα οποία συγκρότησαν το “στρατόπεδο” των Κεντρικών Δυνάμεων, μένει να αναφερθούμε σε όχι άλλο από τον ίδιο τον “μεγάλο ασθενή”, την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ηγεσία της παρακμάζουσας αυτοκρατορίας αγωνιούσε για τη διατήρηση της οθωμανικής κυριαρχίας επί εδαφών, στα οποία, γεωγραφικώς απομακρυσμένα από την Πύλη, ο συνδυασμός των ιμπεριαλιστικών σχεδίων των “μεγάλων δυνάμεων” και της ανάπτυξης των κατά τόπους εθνικών κινημάτων, την καθιστούσαν αμφίβολη.

Έχοντας ανακύψει αποφασιστικά ήδη από το 1870, το Ανατολικό Ζήτημα πλησίασε την κορύφωσή του κατά την αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), η Πύλη έγινε μάρτυρας του αγώνα για απεμπόληση της οθωμανικής κυριαρχίας σε περιοχές των Βαλκανίων και του Αιγαίου, που ενσωματώθηκαν στο σερβικό, το βουλγαρικό και το ελληνικό κράτος και το νεότευκτο (κατόπιν αυστρουγγρικής πρωτοβουλίας) αλβανικό κράτος. Ωστόσο, το βουλγαρικό κράτος, όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν το πλέον δυσανεσχημένο εκ των “νικητών” των Βαλκανικών Πολέμων.

Η δυσανεσχεια της οθωμανικής ηγεσίας, αλλά και της αντίστοιχης βουλγαρικής, σχετικά με την έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, συνέβαλε καταλυτικά στην σύμπλευση με τις δυνάμεις που επένδυναν σε μια ισχυροποίηση Οθ. Αυτ/ρίας και Βουλγαρίας σε βάρος των γειτονικών τους κρατών. Περισσότερα για την συγκρότηση αυτή καθαυτή των δύο αντιμαχόμενων συνασπισμών του ΑΠΠ θα αναφέρουμε στην μεθεπόμενη υποενότητα, όπου θα γίνει λόγος σχετικά με τις γεωστρατηγικές-επιχειρησιακές επιδιώξεις των εμπλεκόμενων κρατών, κατά την έκρηξη αλλά και την εξέλιξη του ΑΠΠ.

2.3. Προπολεμικές επιδιώξεις των κρατών που συγκρότησαν την Entente

Έχοντας αξιοποιήσει τις αρχές του мерκαντισμού, του φιλελεύθερου καπιταλισμού και της ανάπτυξης της βιομηχανίας, μεταξύ του 18ου αιώνα και των αρχών του 20ού, η Βρετανία είχε γίνει η πλουσιότερη χώρα στον κόσμο.⁷⁴ Σύμφωνα με τον Hobsbawm, η ακμή της θαλασσοκράτειρας δύναμης της εποχής οφειλόταν πρωτίστως στο εξωτερικό εμπόριο, ιδιαίτερα με αποικίες της, όπως η Ινδία.⁷⁵ Ως η κύρια εμποροκρατική δύναμη της εποχής, η Βρετανία έμεινε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα προσηλωμένη “στην ιμπεριαλιστική επέκταση και στην κατάκτηση νέων αγορών”, επιτρέποντας στον αναδυόμενο ανταγωνιστή της, τη

⁷⁴ Berend, ό.π., σελ. 35-36, 75.

⁷⁵ Berend, ό.π., σελ. 36.

Γερμανία, να προωθεί την επέκταση της πολιτικοοικονομικής της επιρροής στην ηπειρωτική Ευρώπη.⁷⁶

Σε μια σχέση λοιπόν συγκοινωνούντων δοχείων, η θαλασσοκρατία της Βρετανίας απαιτούσε την ύπαρξη ισχυρού στόλου, και η ναυπήγηση ισχυρού στόλου καθιστούσε δυνατή τη θαλασσοκρατία. Η υπεροχή του βρετανικού στόλου διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο και στο ελληνικό ζήτημα, όπως θα δούμε παρακάτω. Μέχρι στιγμής, ας περιοριστούμε στο να αναφέρουμε πως η Βρετανία ήταν παραδοσιακά προσανατολισμένη στην ενότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έως ότου η αποσύνθεσή του “μεγάλου ασθενούς” μετατράπηκε σε ανταγωνισμό για την χάραξη νέων ζωνών επιρροής τόσο στα Βαλκάνια και την Μέση Ανατολή όσο και παραπέρα, στο πλαίσιο του ανακúψαντος *Ανατολικού Ζητήματος*.⁷⁷

Όσον αφορά τη Γαλλία, οι κύριες επιδιώξεις της κατά την περίοδο που προηγήθηκε του ΑΠΠ ήταν κατά κύριο λόγο “αμυντικές”. Διαισθανόμενη τον κίνδυνο του γερμανικού επεκτατισμού, η Γαλλία βρέθηκε να αντιλαμβάνεται την “δέσμια Γερμανία” ως προϋπόθεση για την “ασφαλή Γαλλία”.⁷⁸ Στο πλαίσιο αυτό κινήθηκαν οι διπλωματικές και λοιπές πολιτικές γαλλικές προσπάθειες για μεταβολή της υφιστάμενης ισορροπίας δυνάμεων στην οποία η Γερμανία διατηρούσε το πλεονέκτημα, μέσω των συνεννοήσεών της με τη Ρωσία και τη Βρετανία.

Πέραν της αμυντικής διαχείρισης του ζητήματος της ισορροπίας των δυνάμεων στο πεδίο της ηπειρωτικής Ευρώπης, η Γαλλία δεν αποτέλεσε την εξαίρεση στον κανόνα των δυτικών κρατών, τα οποία έκριναν πως μπορούσαν να επωφεληθούν από την ενδεχόμενη έκβαση του Ανατολικού Ζητήματος. Καθώς η ισχύς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξασθενούσε, ξεκινούσε ο αγώνας για την αντικατάσταση της οθωμανικής κυριαρχίας σε ορισμένα εδάφη της ΝΑ Μεσογείου. Ο συγκεκριμένος αγώνας αντικατοπτρίζει τον πυρήνα των *παιγνίων μηδενικού αθροίσματος* για τα οποία έγινε λόγος στην εισαγωγή. Εάν ένα κράτος, εν προκειμένω το γαλλικό, δεν κατόρθωνε να εδραιώσει την κυριαρχία του στα εν λόγω εδάφη, όχι μόνο δεν θα αποκόμιζε κέρδος, αλλά θα υφίστατο ζημία, καθώς η οθωμανική κυριαρχία θα αντικαθίσταντο κατά τύπους από εκείνη κρατών ανταγωνιστικών ως προς αυτό.

Το Ανατολικό Ζήτημα δεν άφησε αδιάφορη ούτε τη Ρωσία. Οι τσαρικές κυβερνήσεις του 18ου-19ου αιώνα είχαν κατορθώσει την κατάληψη κυρίως ασιατικών αλλά και ευρωπαϊκών εδαφών, κάτι που ορίστηκε αργότερα από τον Lenin ως “εγχώριος αποικισμός”,

76 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 247.

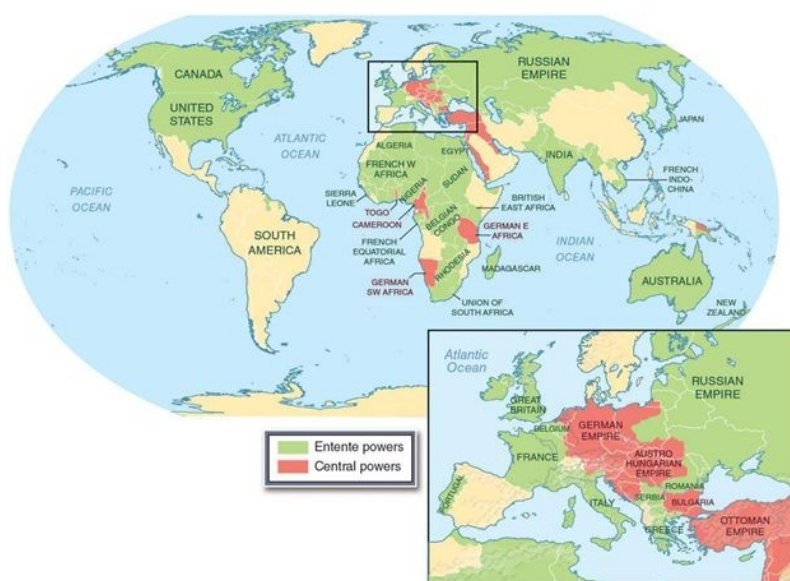
77 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 157.

78 Burns, E.M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, Επίκεντρο, Θεσ/νίκη, 2006, σελ. 831.

έναντι του υπερπόντιου αποικισμού των δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Μολονότι λοιπόν μία εκ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, κυρίως λόγω του θηριώδους στρατιωτικού της μεγέθους, η “καθυστέρηση” στον ρυθμό ανάπτυξης της εκβιομηχάνισης αποτελούσε τροχοπέδη σε ενδεχόμενα νέα επεκτατικά σχέδια.⁷⁹ Ωστόσο, η Ρωσσία των τελών του 19ου αιώνα έβλεπε στο Ανατολικό Ζήτημα την ευκαιρία για εκπλήρωση της προαιώνιας ρωσικής επιδίωξης για δίοδο προς τα “θερμά νερά” της Μεσογείου, μέσω του ελέγχου των Στενών των Δαρδανελίων, τόσο για στρατηγικούς όσο και για οικονομικούς σκοπούς (διευκόλυνση της ρωσικής εξαγωγής δημητριακών κ.λπ).⁸⁰ Παράλληλα, όσον αφορά το πεδίο της δυτικής Ευρώπης, η Ρωσσία δεν στόχευε στην επέκταση, παρά στην εξασφάλιση της διατήρησης της κυριαρχίας της, μέσω του σχηματισμού συμφωνιών.

Πλησιάζοντας όμως στο 1914, η Ρωσσία φάνηκε να μην μπορεί να παραμείνει παρατηρητής των αυστρουγγρικών επιδιώξεων για επέκταση στα Βαλκάνια και στην επαναχάραξη των ορίων των ζωνών επιρροής στην περιοχή, σε βάρος της Σερβίας και εμμέσως της ίδιας της Ρωσσίας.⁸¹ Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός της έκρηξης του πολέμου στα Βαλκάνια καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε για την διαβόητη “ευρωπαϊκή πυριτιδαποθήκη”, “το πιο εύθραυστο σημείο της ισορροπίας των δυνάμεων είναι στα Βαλκάνια, στο όριο των ζωνών αυστρουγγρικής και ρωσικής επιρροής”.⁸² Άλλωστε, η “μεγάλη Βουλγαρία” που είχε προκύψει την αμέσως προηγούμενη περίοδο, απειλούσε ξεκάθαρα τις ρωσικές βλέψεις για έλεγχο των Στενών.⁸³

Από τα ευρωπαϊκά κράτη που συστρατεύθηκαν με την Entente, το τελευταίο στο οποίο θα αναφερθούμε είναι το ιταλικό. Οι επιδιώξεις της Ιταλίας κατά την περίοδο ανάδυσης του

Χάρτης 3: Παγκόσμιος χάρτης που απεικονίζει τους συνασπισμούς του ΑΠΠ.

Με πράσινο χρώμα εμφανίζονται οι χώρες της Entente και οι σύμμαχοί τους, με κόκκινο οι Κεντρικές Δυνάμεις και οι σύμμαχοί τους.

79 Berend, ό.π., σελ. 53.

80 Στεφανίδης, ό.π., σελ. 60.

81 Βλ. Burns, ό.π., σελ. 805.

82 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 257.

83 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 161.

Ανατολικού Ζητήματος, περιελάμβαναν την προώθηση της ιταλικής επιρροής στην Αδριατική καθώς και την αποικιακή επέκταση στην Εγγύς Ανατολή. Σε αυτήν την κατεύθυνση, οι ιταλικές κυβερνήσεις της εποχής αντιμετώπιζαν ανταγωνιστικά την Ελλάδα, καθώς ένα ισχυρό ελληνικό κράτος αντιπροσώπευε την κύρια απειλή των ιταλικών βλέψεων στην περιοχή πέριξ της Μ. Ασίας. Περισσότερα σχετικά με τις ιταλικές μεθοδεύσεις σε βάρος των ελληνικών επιδιώξεων θα παρουσιασθούν παρακάτω.⁸⁴

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε να αναφερθούμε στη μεγάλη μη-ευρωπαϊκή δύναμη η οποία παρακολουθούσε με μεγάλη προσοχή τις εξελίξεις στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ. Μεταξύ 1820 και 1870, το “νεότευκτο” κράτος των ΗΠΑ όχι μόνο έφτασε αλλά και ξεπέρασε την πρωτοπόρο, όσον αφορά το ΑΕΠ, Κίνα. Μάλιστα, ο εκπληκτικός αυτός ρυθμός ανάπτυξης συνεχίστηκε καθ’ όλη τη διάρκεια του ΑΠΠ, μεγαλώνοντας έτσι την ψαλίδα μεταξύ των ΗΠΑ και των οικονομικών ανταγωνιστών τους. Ρυθμός, ο οποίος, πέραν της εμπορικής, παρουσιάστηκε και στην πολεμική βιομηχανία.

Όσον αφορά την αντίληψή τους σχετικά με την Ευρώπη, οι αμερικανικές κυβερνήσεις της περιόδου πριν τον ΑΠΠ είχαν συνδέσει την ευημερία τους με τη διατήρηση ενός ευρωπαϊκού status quo βασισμένο στη βρετανική ηγεμονία και στην υπεροχή του βρετανικού στόλου. Οι αναθεωρητικές τάσεις της Γερμανίας, η οποία φαινόταν να στοχεύει στην ηγεμονία της επί του ευρωπαϊκού χώρου, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη οικονομικο-βιομηχανική της ισχύ, δεν περνούσαν απαρατήρητες από τις ΗΠΑ, όπως θα δούμε στην υποενότητα που ακολουθεί.⁸⁵

2.4. Γεωστρατηγικές-επιχειρησιακές επιδιώξεις των εμπολέμων στην Ελλάδα, 1914-1918

Φτάνοντας στο τέλος της δεύτερης ενότητας, θα αναφερθούμε στις επιδιώξεις των εμπλεκόμενων κρατών σε σχέση με την Ελλάδα, εστιάζοντας στην περίοδο που ξεκινά από την έκρηξη του ΑΠΠ, το 1914. Οι επιδιώξεις αυτές ήταν ευρύτερα γεωστρατηγικής καθώς και στενότερα επιχειρησιακής φύσης.

Όσον αφορά το γενικό γεωπολιτικό πλαίσιο της εποχής, όλες οι “μεγάλες δυνάμεις”, Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία (και αργότερα ΗΠΑ) επεδίωκαν να εδραιώσουν την επιρροή τους επί του ελληνικού κράτους. Παράλληλα, τα ανταγωνιστικά γειτονικά κράτη, η Βουλγαρία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ιταλία, απέβλεπαν στην εξασθένηση του ελληνικού κράτους, έχοντας ως στόχο την ασφαλέστερη ικανοποίηση των ιδιαίτερων

84 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 107, 197, Mackenzie, ό.π., σελ. 273 και Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε., *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 365.

85 Burns, ό.π., σελ. 817.

επιδιώξεών τους. Στις περιλαμβανόμενες στα τηλεγραφήματα του Elliot αναφορές, η προαναφερθείσα αντίληψη επαληθεύεται. Χαρακτηριστικά, σε σχέση με την Ιταλία αναφέρεται το εξής:

Από τότε που η Ιταλία εισήχθη στον Πόλεμο υπήρξε ιδιαίτερα απασχολημένη [...] με την ασφάλεια της Αδριατικής. Προκειμένου να το διασφαλίσει αυτό [θεώρησε] φρόνιμο το να εργαστεί για την εξασθένηση της Σερβίας και [...] της Ελλάδας.⁸⁶

Αφότου εξερράγη ο ΑΠΠ και ενόσω η Βουλγαρία και Οθ. Αυτ/ρία δεν είχαν ακόμη συστρατευθεί, η Entente προσπαθούσε να κρατήσει την Ελλάδα εκτός του Μεγάλου Πολέμου, φοβούμενη πως ελληνική είσοδος στον πόλεμο θα συμπαρέσυρε τους ανωτέρω γείτονές της, με τους οποίους είχε αντικρουόμενα συμφέροντα. Μάλιστα, η Entente έφτασε στο σημείο να προτείνει στην ελληνική ηγεσία να παραχωρήσει στη Βουλγαρία τμήμα των εδαφικών κερδών των Βαλκανικών Πολέμων, με αντάλλαγμα εδάφη κατοικούμενα σε μεγάλο βαθμό από ελληνικούς πληθυσμούς στη Μ. Ασία, ως μέσο προσεταιρισμού της Βουλγαρίας.

Ένα κοινό στοιχείο μεταξύ Entente και Κεντρικών Δυνάμεων, εντοπίζεται στο γεγονός ότι και οι δύο συνασπισμοί, αναγνωρίζοντας διαφορετικές ουσιώδεις παραμέτρους ο καθένας, κατέληξαν να απαιτούν από την Ελλάδα την τήρηση μιας “ευμενούς ουδετερότητας”. Σαφώς, η “ευμένεια” αυτή θα μπορούσε να στραφεί μόνο προς τον έναν εκ των δύο συνασπισμών. Η μεν Entente αναγνώριζε τους συγγενικούς δεσμούς μεταξύ της δανικής δυναστείας των Glücksburg, η οποία κυβερνούσε το ελληνικό κράτος, και της βασιλικής οικογένειας της Γερμανίας, δεσμούς για τους οποίους θα γίνει λόγος παρακάτω. Οι δε Κεντρικές Δυνάμεις, αντιλαμβάνονταν πως τα πολυάριθμα χιλιόμετρα ελληνικής ακτογραμμής ήταν ευπρόσβλητα από τα κανόνια του βρετανικού και εν γένει συμμαχικού στόλου. Έτσι λοιπόν, τα δυο “στρατόπεδα” ανέμεναν “ευμενή ουδετερότητα” προς όφελός τους, με διαφορετικούς όρους το καθένα.

Η Γερμανία, ηγέτης των Κεντρικών Δυνάμεων, επενδύει κατ’ αρχάς στην στέρηση της Entente από λιμάνια και άλλα σημεία ύψιστης γεωστρατηγικής σημασίας. Στόχος της είναι να κερδίσει χρόνο ούτως ώστε να παρατάξει μεγάλον όγκο στρατευμάτων στο δυτικό μέτωπο και κατόπιν, όταν κριθεί δυνατό, να μεταφέρει μέρος των στρατευμάτων στο Μακεδονικό Μέτωπο. Επίσης, κομβικής σημασίας ήταν και η δυνατότητα ανεφοδιασμού που μπορούσε να

86 Τεκμήριο Νο. 012.

παράσχει ο ελλαδικός χώρος για τα γερμανικά U-boats, τα υποβρύχια που για πρώτη φορά τότε τρομοκράτησαν τον κόσμο, και γενικώς η αξιοποίηση της ελληνικής θάλασσας στο πλαίσιο μετακινήσεων και μεταφορών.

Η Βρετανία απέβλεπε πρωτίστως στην αξιοποίηση βάσεων επί ελλαδικού εδάφους και όχι στην κινητοποίηση ελληνικών στρατευμάτων.⁸⁷ Επίσης, από κοινού με τη Γαλλία, η Βρετανία στόχευε στην αξιοποίηση του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου καθώς και στον έλεγχο των τηλεπικοινωνιών, μέσω της κατάληψης των Κέντρων Τηλεπικοινωνιών στην περιοχή του Αιγαίου. Επιπλέον, έχοντας τεθεί επικεφαλής της εκστρατείας στο Μακεδονικό Μέτωπο, η Γαλλία έθεσε ευθύς το ζήτημα της προστασίας των νώτων της Στρατιάς της Ανατολής, από ενδεχόμενη επίθεση φιλογερμανικών δυνάμεων από το ελληνικό έδαφος. Επιπρόσθετα, στις παραμέτρους οι οποίες συνιστούσαν “ευμενή ουδετερότητα” για την Entente, η Γαλλία σε ένα σημείο προσέθεσε την χρήση ελληνικού εδάφους για να διασωθεί η σερβική ηγεσία και ο εναπομείνας μετά την αυστροουγγρική επίθεση σερβικός στρατός, καθώς και την ενδεχόμενη απαλλοτρίωση (μέρους) της σοδειάς της Θεσσαλίας, ούτως ώστε να αξιοποιηθεί για τη σίτιση των στρατευμάτων.

Σε αντάλλαγμα για την τήρηση της “ευμενούς” αυτής ουδετερότητας, η Entente είχε εξ αρχής προσφέρει στην ελληνική ηγεσία εδάφη της Θράκης, της Μ. Ασίας καθώς και την Κύπρο.⁸⁸ Σε αυτήν την κατεύθυνση, οι έξωθεν αντιρρήσεις έφτασαν από την πλευρά της Ιταλίας, τις οποίες οι επιδιώξεις στην Αδριατική και την Εγγύς Ανατολή απειλούνταν από μια εδραίωση της εκεί ελληνικής κυριαρχίας, και από την πλευρά της Ρωσσίας, η οποία αν και συνδεδεμένη με πολλούς δεσμούς με την Ελλάδα, κατέβαλε αποφασιστικές προσπάθειες να αποτραπεί η ελληνική παρουσία στην περιοχή της Κων/πολης. Οι προσπάθειες αυτές της Ρωσσίας σχετίζονται με το γεγονός ότι σε περίπτωση εξασθένησης της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κωνσταντινούπολη, η παρουσία ελληνικής δύναμης θα ανέγειρε ζητήματα σύγκρισης “κληρονομικών δικαιωμάτων” επί της κυριαρχίας στη “Βασιλεύουσα”.

Όσον αφορά τα κοινώς ειπείν πολιτικά ζητήματα, το σύνολο, αρχικά, των εμπλεκόμενων δυνάμεων υποστήριζε την άρχουσα επί του ελληνικού κράτους δυναστεία των Glücksburg. Ο Κωνσταντίνος Α' Glücksburg, πέραν της μέσω της συζύγου του συγγένειας με τον Γερμανό αυτοκράτορα Γουλιέλμο Β', ήταν ξάδελφος τόσο του Νικολάου Β', τσάρου της Ρωσσίας όσο και του Γεωργίου, βασιλιά της Βρετανίας. Ωστόσο, μεσούντος του πολέμου, η στάση που τηρούσε η δυναστεία επέτρεψε στη Γαλλία την υιοθέτηση σκληρότερης γραμμής ,

87 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 83.

88 Βλ. Koliopoulos, John S.-Veremis, Thanos M., *Modern Greece. A History since 1821*, Wiley-Blackwell, ΗΠΑ/ΗΒ, 2010, σελ. 75 και Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 36, 40, 71-72.

τόσο σε σχέση με τη στενότερη σύμμαχό της, Βρετανία, όσο και με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Ενδεχομένως καταλυτικός παράγοντας σε αυτήν την κατεύθυνση να ήταν και η σημαντική πολιτειακή διαφορά μεταξύ της αβασίλευτης Γαλλίας και των εκ των πραγμάτων συντηρητικότερων βασιλευμένων κρατών, Βρετανίας, Ρωσσίας (έως το 1917), Ιταλίας κ.ά.

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε πως κάθε ένα από τα εμπλεκόμενα κράτη παρουσίαζε διαφορετικούς ρυθμούς και αντανakλαστικά ως προς την προσαρμογή στις εξελίξεις και στην αναπροσαρμογή των ακολουθούμενων πολιτικών. Η Βρετανία φαινόταν να ασκεί μια ιδιαίτερα συντηρητική πολιτική αργών αντανakλαστικών. Αυτό σήμαινε αυτόματα πως και ο αντιμαχόμενος συνασπισμός κέρδιζε χρόνο αλλά και πως η σύμμαχος Γαλλία έβρισκε τον απαραίτητο χώρο για την εδραίωση της ιδιαίτερής της επιρροής. Σε σχέση με τις βρετανικές βλέψεις όσον αφορά την χάραξη σφαιρών επιρροής στην Εγγύς Ανατολή, μία από τις αναφορές που περιλαμβάνονται στα τηλεγραφήματα του Elliot γράφει πως

Η βρετανική πρωτοκαθεδρία στην Εγγύς Ανατολή θα αποτελούσε το πλέον επίσημο αποτέλεσμα του πολέμου για την Γερμανία, και εάν λαμβάνουμε υπ' όψιν τα συμφέροντά μας στην Εγγύς Ανατολή δεν είναι απλώς λογικό αλλά και επιτακτικό.⁸⁹

Στο πλαίσιο της επιδίωξης των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, της συλλογής πληροφοριών και της διενέργειας ποικίλων επιχειρήσεων, η κάθε εμπλεκόμενη στον ΑΠΠ “μεγάλη δύναμη” είχε συστήσει στην Ελλάδα τον δικό της μηχανισμό. Περιορισμένοι τόσο από την έκταση της εργασίας όσο και από το εύρος του πρωτογενούς αλλά και του δευτερογενούς υλικού το οποίο αξιοποιήθηκε, θα αναφερθούμε πρωτίστως στο βρετανικό μηχανισμό και δευτερευόντως στον αντίστοιχο γαλλικό και γερμανικό.

Η Βρετανία σταδιακά τάχθηκε υπέρ ενός ελληνικού κράτους-εργαλείου της στη Μεσόγειο.⁹⁰ Για την καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, η βρετανική κυβέρνηση εγκατέστησε στην Ελλάδα έναν μηχανισμό, στην κορυφή του οποίου βρισκόταν ο Ειδικός Απεσταλμένος και Πληρεξούσιος Υπουργός Sir Francis Elliot, επικεφαλής της βρετανικής διπλωματικής αποστολής, ο οποίος επικοινωνούσε απευθείας με την ηγεσία του βρετανικού

89 Τεκμήριο Νο. 012.

90 Βλ. Μουρέλος, Γιάννης, “Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)”, μέρος διδακτορικής διατριβής με τίτλο *La mission Jonnart et la déposition de Constantin 1er de Grèce. Etude sur les conditions de l'intervention hellénique dans la Grande Guerre*, Πανεπιστήμιο Σορβόννης, Δεκέμβριος 1978, σελ. 162 και Mackenzie, ό.π., σελ. 274.

Υπουργείου Εξωτερικών. Υπό τον Elliot βρίσκονταν οι διάφοροι διπλωματικοί ακόλουθοι και λοιποί υπάλληλοι.

Η δομή του βρετανικού μηχανισμού η οποία ξεχωρίζει, ήταν το υπό τον Compton Mackenzie κλιμάκιο Αντικατασκοπείας της βρετανικής Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, η οποία διαπιστεύθηκε στην ελληνική κυβέρνηση ως το “Γραφείο Πληροφοριών αποσπασμένο στη Βρετανική Αποστολή στην Αθήνα”.⁹¹ Ενώ η κύρια αποστολή του Elliot ήταν οι διαπραγματεύσεις με τους συμμάχους της Βρετανίας και την ελληνική κυβέρνηση, τα κύρια καθήκοντα του Mackenzie, σύμφωνα με τον ίδιο, περιλάμβαναν την αξιοποίηση 30-40 πρακτόρων, πολλών εξ αυτών Ελλήνων, με σκοπό την συγκέντρωση πληροφοριών γύρω από πρόσωπα ενδιαφέροντος καθώς και επιχειρήσεις αντικατασκοπείας, κυρίως εναντίον του αντίστοιχου γερμανικού μηχανισμού, στον οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω.⁹²

Η στενότερη σύμμαχος της Βρετανίας στην υπό εξέταση περίοδο ήταν η Γαλλία. Ωστόσο, όπως θα δούμε ειδικότερα στη συνέχεια, οι περιπεπλεγμένες επιδιώξεις των δύο κρατών συχνά έρχονταν σε σύγκρουση, τόσο μεταξύ τους όσο και με τα υπόλοιπα συμμαχικά κράτη, το ιταλικό και το ρωσικό. Οι συγκρούσεις των συμφερόντων των παραπάνω κρατών αφορούσαν την επιρροή-κυριαρχία τους επί του ελληνικού κράτους, αλλά πρωτίστως επί των εδαφών της Εγγύς Ανατολής. Την αντίληψη της κατανομής της εν λόγω επιρροής ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος μαρτυρά η αναφορά του Στρατηγού Fairholme, ο οποίος παραθέτοντας τα λόγια του Γάλλου Στρατηγού Braquet έγραφε:

[...] σε κάθε περίπτωση η Γαλλία δεν έχει δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα σε αυτήν την χώρα [Ελλάδα]. Ωστόσο, είναι προφανώς σημαντικό στο μέλλον η Ελλάδα να είναι τόσο φιλογαλλική όσο και ισχυρή, καθώς όλα τα άλλα κράτη σε αυτό το μέρος του κόσμου θα βρίσκονται πιθανότατα υπό γερμανικές ή σλαβικές επιρροές.⁹³

Κύριος λοιπόν στόχος της Γαλλίας, ήταν η εμπέδωση της κυριαρχίας της τόσο στην Εγγύς Ανατολή⁹⁴ όσο και στο ελληνικό κράτος.⁹⁵ Ο στόχος αυτός ήταν αφ’ ενός μεσοπρόθεσμος, αποβλέποντας στην πολιτικο-εμπορική κυριαρχία. Αφ’ ετέρου, οι Γάλλοι, ως επικεφαλής στο Μακεδονικό Μέτωπο, προέβαλλαν τον βραχυπρόθεσμο στόχο της προστασίας των νώτων της

91 Mackenzie, ό.π., σελ. 3.

92 Mackenzie, ό.π., σελ. 19, 178.

93 Τεκμήριο Νο. 119.

94 Mackenzie, ό.π., σελ. 273.

95 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 26, 33 και Mackenzie, ό.π., σελ. 73.

Στρατιάς της Ανατολής από ενδεχόμενη επίθεση, στην αναβάθμιση της επιμελητείας της μέσω της αξιοποίησης του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου και μέρους του ελληνικού στόλου καθώς και σε ενδεχόμενη ενίσχυση των εκεί στρατευμάτων της από ελληνικά σώματα⁹⁶, στο πλαίσιο των επιχειρήσεων του ΑΠΠ. Χαρακτηριστικά, μία αναφορά δώδεκα σελίδων από τα τηλεγραφήματα του Elliot αναφέρει:

Έπειτα από μια καταγραφή καταθλιπτικής στρατιωτικής αποτυχίας, η Εκστρατεία των Δαρδανελλίων βρέθηκε να μεταμορφώνεται στην Εκστρατεία της Θεσσαλονίκης, η οποία όφειλε την γένεσή της στη γαλλική πρωτοβουλία... τώρα μόνο γίνεται αντιληπτό πως η γαλλική πολιτική στην Ελλάδα δεν έχει τίποτα να κάνει με την ασφάλεια της Στρατιάς της Ανατολής... [από] τον περασμένο Απρίλιο οραματίζονταν [οι Γάλλοι] την κατοχή της Ελλάδας από γαλλικές δυνάμεις... Το φιλογερμανικό [...] Γενικό Επιτελείο διευκόλυνε [κάτι τέτοιο έχοντας] σχεδιάσει μια επίθεση εναντίον της Στρατιάς της Ανατολής... Πιθανότατα αρχικά η γαλλική ιδέα [...] ήταν να χρησιμοποιήσει την Ελλάδα ως ενδιάμεσο βράχο για τη Συρία.

Επιπλέον, στην παραπάνω αναφορά γίνεται λόγος για το ότι οι γαλλική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία λόγω των συνθηκών αντιλήφθηκε τη Σμύρνη ως ρεαλιστικότερο στόχο και απέβλεπε στην εδραίωση του γαλλικού ελέγχου στον εμπορικό άξονα που θα συνέδεε Μασσαλία, Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Βόλο, Εύβοια, Μυτιλήνη και Σμύρνη.⁹⁷ Στην κατεύθυνση αυτή, οι γαλλικές κυβερνήσεις παρουσίασαν σκληρότερη πολιτική σε σχέση με τις αντίστοιχες βρετανικές, γραμμή η οποία περιελάμβανε μέτρα που εκτείνονταν από την οικονομική⁹⁸ και πολιτική υποστήριξη του βενιζελικού κινήματος⁹⁹ έως την προώθηση σχεδίου στρατιωτικής κατοχής του ελληνικού κράτους. Για κάποιους μάλιστα, η σκληρή γραμμή ορισμένων γαλλικών παραγόντων, όπως ο στρατηγός Maurice Sarrail, Διοικητής της Στρατιάς της Ανατολής, μαρτυρούσε την αντιμετώπιση του ζητήματος της γαλλικής κυριαρχίας στην Εγγύς Ανατολή ως ενδιάμεσο στάδιο στην κατεύθυνση της εγκαθίδρυσης δικτατορικού καθεστώτος στη Γαλλία.¹⁰⁰

96 Βλ. Μουρέλος, ό.π., σελ. 162 και Mackenzie, ό.π., σελ. 73, 85, 96, 107, 112, 186, Λεονταρίτης, *Η Ελλάς στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000, σελ. 26-28, 42 και Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 26, 33.

97 Τεκμήριο Νο. 012.

98 Μουρέλος, , ό.π., σελ. 155.

99 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 109, 260.

100 Mackenzie, ό.π., σελ. 273. Βλ. επίσης Τεκμήριο Νο. 12.

Με κίνηση όμοια της βρετανικής, η Γαλλία εγκατέστησε στην Ελλάδα τον δικό της πολιτικό-επιχειρησιακό μηχανισμό, με σκοπό την προώθηση των ιδιαίτερών της συμφερόντων. Επικεφαλής της γαλλικής Διπλωματικής Αποστολής, η οποία έδραζε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή επί της οδού Σίνα, ήταν ο Ναυτικός Ακόλουθος κόμης Henry de Roquefeuil. Σύμφωνα με τον Mackenzie, στην έδρα της Σίνα, η οποία εξοπλιζόταν με υποδομές και εργαλεία (αντι)κατασκοπείας, βρίσκονταν δύο Στρατιωτικοί Ακόλουθοι που ήταν σε διαρκή επικοινωνία με το κλιμάκιο της γαλλικής Στρατιωτικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στη Θεσσαλονίκη. Ένας ακόμη Ναυτικός Ακόλουθος πέραν του de Roquefeuil ήταν ο de Bearn. Υπό τους δύο Ακολούθους, βρισκόταν ένας ακόμη αξιωματικός του γαλλικού Ναυτικού, εγκατεστημένος στον Πειραιά με τους πράκτορές του. Σε συνεργασία με αυτούς, αλλά ανεξάρτητα, δρούσε ο Ricaud. Ο Ricaud φαίνεται πως είχε ρόλο και καθήκοντα όμοια με του Βρετανού Mackenzie.¹⁰¹

Όπως προαναφέρθηκε, ένας εκ των βασικών *αντικειμενικών σκοπών* του βρετανικού και του γαλλικού μηχανισμού στην Ελλάδα, ήταν η αποτροπή των επιχειρήσεων του γερμανικού μηχανισμού και εν τέλει η εξουδετέρωσή του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα σε αυτήν την κατεύθυνση ήταν η αποτροπή εκρήξεων στη Θεσσαλονίκη από έναν πυρήνα που συνεργαζόταν με τη γερμανική Διπλωματική Αποστολή¹⁰², οι συνεχείς προσπάθειες κατάσχεσης της γερμανικής αλληλογραφίας¹⁰³, η σύλληψη και απέλαση των εχθρικών διπλωματικών αποστολών και των συνεργατών τους και η καταπολέμηση της φιλογερμανικής προπαγάνδας.

Ας σημειωθεί πως ο ελληνικός Τύπος απασχόλησε όλες τις εμπλεκόμενες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Τα τηλεγραφήματα του Elliot τα οποία σχετίζονται με τον ελληνικό τύπο ανέρχονται σε δέκα εκ των 145, και εξ αυτών τεκμηριώνεται η αξιοποίηση του Τύπου για προπαγανδιστικούς σκοπούς τόσο από την Entente όσο και από τη Γερμανία. Χαρακτηριστικά, στα τηλεγραφήματα του Elliot εμπεριέχεται η παρατήρηση πως ο ελληνικός Τύπος ήταν ιδιαίτερα επιρρεπής στον χρηματισμό. Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε εν συντομία στο γερμανικό μηχανισμό, προτού προχωρήσουμε στην επόμενη ενότητα και τις επιδιώξεις από την πλευρά της Ελλάδας.

Ο εν λόγω μηχανισμός αποτελείται από τον “Γερμανό πρεσβευτή, τον στρατιωτικό ακόλουθο, τον Διευθυντή της Αρχαιολογικής Σχολής και τον βαρόνο Σενκ (Schenck) -τυπικά αντιπρόσωπο της εταιρίας Κρουπ [Krupp], αλλά στην ουσία υπεύθυνο της δραστηρίας

101 Mackenzie, ό.π., σελ. 19-20.

102 Βλ. Mackenzie, ό.π., σελ. 43-55 και Τεκμήριο No. 11.

103 Βλ. Mackenzie, ό.π., π.χ. σελ. 26-30.

γερμανικής προπαγάνδας που εξαγόραζε εφημερίδες και δημοσιογράφους”.¹⁰⁴ Ας συμπληρώσουμε τον Μαυρογορδάτο υπογραμμίζοντας τον ηγετικό ρόλο του Γερμανού Ναυτικού Ακολούθου Falkenhausen και του Grancy, πιθανώς Ακολούθου επί των υποβρυχίων.¹⁰⁵ Επίσης, υπό τον Schenck φαίνεται πως δρούσε ένα δίκτυο περίπου 50 Γερμανών πρακτόρων, αν κρίνουμε από τις σχετικές απελάσεις στις οποίες προχώρησε η Entente και που θα μας απασχολήσουν στην τέταρτη ενότητα.¹⁰⁶

Στο σημείο αυτό ας αναφέρουμε την επισήμανση του Mackenzie, σύμφωνα με την οποία “μπορούμε να νιώθουμε σίγουροι πως μεταξύ του Schenck και της Γερμανικής Αποστολής δεν υπήρχε [...] συνεργασία, πως [...] αντιθέτως υπήρχε σκληρή αντιπαλότητα”.¹⁰⁷ Επιπλέον, στο γερμανικό δίκτυο πρακτόρων συμπεριλαμβάνονταν και Έλληνες που δρούσαν τουλάχιστον ως πληροφοριοδότες. Τέλος, ας αναφέρουμε πως ένας βασικός αντικειμενικός σκοπός του γερμανικού μηχανισμού ήταν η εξασφάλιση του ανεφοδιασμού των U-boats, των γερμανικών υποβρυχίων τα οποία επιχειρούσαν στη Μεσόγειο.

Ο λόγος για τον οποίο αφιερώσαμε αυτές τις γραμμές στη συνοπτική παρουσίαση του βρετανικού, γαλλικού και γερμανικού εν Ελλάδι μηχανισμού έγκειται στην πεποίθησή μας πως οι μηχανισμοί τέτοιου είδους, μέσω επιχειρήσεων συλλογής πληροφοριών, υπονόμησης-αποσταθεροποίησης κ.λπ., διαδραματίζουν εξ ίσου καταλυτικό με τα παρατεταγμένα στρατεύματα ρόλο, στο πλαίσιο πολεμικών επιχειρήσεων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρακίνηση των απομυζημένων σλαβικών πληθυσμών Βοσνίας-Ερζεγοβίνης εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας το 1875, από πλευράς Σέρβων και Αυστριακών πρακτόρων.¹⁰⁸ Επιπλέον, μία από τις σημαντικότερες πολιτικές δολοφονίες της εποχής, εκείνη του αγγλόφιλου βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου Α' στη Θεσ/νίκη το 1913, η οποία οδήγησε στην ανάρρηση του γερμανόφιλου διαδόχου του, Κωνσταντίνου, έχει κατά καιρούς αποδοθεί στη δραστηριοποίηση τέτοιου είδους μηχανισμών, χωρίς ωστόσο να έχει επαληθευτεί κάτι σχετικά.¹⁰⁹

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε άλλη μία ιδιαίτερα κομβική πτυχή των αρμοδιοτήτων των ξένων μηχανισμών στην, υπερχρεωμένη και εξαρτώμενη από τον

104 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 39.

105 Βλ. Mackenzie, σελ. 44-45.

106 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 90.

107 Mackenzie, ό.π., σελ. 44.

108 Bernstein-Milza, ό.π., σελ. 153.

109 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 33.

εξωτερικό δανεισμό¹¹⁰, Ελλάδα. Τόσο η γερμανική όσο η γαλλική και η βρετανική διπλωματική αποστολή διαμεσολαβούσαν μεταξύ των κυβερνήσεων τους για την, άμεση ή έμμεση χρηματοδότηση των ελληνικών δυνάμεων τις οποίες υποστήριζαν. Μια λεπτομερής προσέγγιση της ξένης χρηματοδότησης, από την οποία συναρτήθηκε και εν τέλει εξαρτήθηκε η ελληνική εξωτερική πολιτική, δυστυχώς θα απαιτούσε αρκετές σελίδες. Αντί λοιπόν μιας τέτοιας λεπτομερούς απαρίθμησης, θα αρκεστούμε στην αναφορά ορισμένων μόνο ενδεικτικών παραδειγμάτων.

Μεταξύ 1912-1913, η Ελλάδα έλαβε δάνειο 500.000.000 φράγκων, κυρίως από το Παρίσι και το Λονδίνο.¹¹¹ Αρχές Μαρτίου 1915, η Ελλάδα έλαβε 1.134.000 δραχμές από τη Βρετανία, στα οποία προστίθενται 500.000 δραχμές από τον Γάλλο Στρατηγό Sarrail.¹¹² Κατά το πρώτο τέταρτο του 1916, το κωνσταντινικό καθεστώς και η κυβέρνηση Σκουλούδη συνάπτουν “διαδοχικά μυστικά δάνεια απο τη Γερμανία”.¹¹³ Για την περίοδο που ακολούθησε τον Ιούνιο του 1916, ο Mackenzie παραθέτει την αναφορά που έστειλε σε Λονδίνο με την έγκριση του Elliot, στην οποία γράφει “ως εκ τούτου αιτούμαι ειλικρινά [...] ένα μηνιαίο ποσό 50.000 φράγκων [...] Οι Γάλλοι μόλις έδωσαν στον Βενιζέλο δύο εκατομμύρια φράγκα”.¹¹⁴ Σε άλλο απόσπασμα, ο Mackenzie παραθέτει τηλεγράφημά του, στο οποίο αναφέρεται “[...] Σήμερα η Γερμανική Αποστολή έστειλε πέντε χιλιάδες φράγκα στον Νομάρχη της Φλώρινας”.¹¹⁵ Τον Οκτώβριο του 1916, οι Γάλλοι και οι Βρετανοί αποφάσισαν την χορήγηση 10.000.000 φράγκων στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.¹¹⁶ Επιπλέον, ο Mackenzie αναφέρει πως μεταξύ Ιανουαρίου-Ιουλίου 1916, εκταμιεύθηκαν μέσω της Εθνικής Τράπεζας από την Γερμανική Αποστολή περισσότερα από 7.700.000 μάρκα.¹¹⁷

110 Βλ. Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 238-243, 263-277, 288-289, 292-295, Μουρέλος, ό.π., σελ. 163-264, Στεφανίδης, ό.π., σελ. 71,

111 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 239.

112 Μουρέλος, ό.π., σελ. 163.

113 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 80.

114 Mackenzie, ό.π., σελ. 173.

115 Mackenzie, ό.π., σελ. 56.

116 Μουρέλος, ό.π., σελ. 155.

117 Mackenzie, ό.π., σελ. 230.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

ΑΠΠ: ελληνικές επιδιώξεις

3.1. Οι επιδιώξεις του κωνσταντινισμού

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η ΝΑ Ευρώπη αποτελούσε τμήμα της περιφέρειας στο οικουμενικό κοσμοσύστημα, γεγονός που χαρακτήρισε τόσο τα Βαλκάνια όσο και την Ελλάδα ειδικότερα.¹¹⁸ Το νεοελληνικό κράτος καλούνταν να πραγματοποιήσει ραγδαία τη μετάβαση από το “φεουδαλικό καθεστώς ανατολικού τύπου” στο σύγχρονο καπιταλιστικό εθνικό κράτος. Παράλληλα, ωστόσο, η επίτευξη του στόχου αυτού δυσχεραινόταν από το status του ελληνικού κράτους ως “ημιαποικίας χρέους”.¹¹⁹ Η Ελλάδα είχε φτάσει να εξαρτάται από τις χρηματοδοτήσεις άλλων κρατών, κατά κύριο λόγο υπό μορφή δανείων, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη σελίδα.¹²⁰ Οι οικονομικοί αυτοί δεσμοί καθώς και οι πολιτικές τους προεκτάσεις αποτέλεσαν τη βάση επί των οποίων οικοδομήθηκε η συνάρτηση (αν όχι εξάρτηση) της εσωτερικής από την εξωτερική πολιτική του νεοελληνικού κράτους.

Ως προς τα εσωτερικά “μέτωπα”, κατά την πολύπλοκη και ταραγμένη περίοδο με την οποία ασχολούμαστε, ο ελληνικός λαός διχάστηκε και συντελέστηκε ο σχηματισμός δύο αντιμαχόμενων πόλων. Η συσπείρωση γύρω από τους δύο αυτούς πόλους παρουσίασε ιδιαίτερα εμφανή χαρακτηριστικά προσωποπαγούς φύσης. Ο πυρήνας του ενός εκ των δύο προαναφερθέντων πόλων ήταν αδιαμφισβήτητο ο τότε βασιλιάς Κωνσταντίνος. Ο πυρήνας του άλλου πόλου ήταν, εξίσου αδιαμφισβήτητο, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Σε αυτήν την ενότητα θα παρουσιάσουμε τις σχετικές με τη συμμετοχή στον ΑΠΠ επιδιώξεις των δύο αντιθετικών πόλων, του *κωνσταντινισμού* και του *βενιζελισμού*. Θα ξεκινήσουμε από τις επιδιώξεις του Κωνσταντίνου και των ομάδων οι οποίες συσπειρώθηκαν γύρω του. Έπειτα, θα περάσουμε στην έκθεση των επιδιώξεων του Βενιζέλου και της μερίδας εκείνης του ελληνικού λαού, η οποία συναποτελέσε το βενιζελικό κίνημα.

Ο Κωνσταντίνος, παρά τα φιλογερμανικά του αισθήματα, τα οποία καθίστανται προφανή δεδομένου του ότι ο ίδιος ήταν επίτιμος στρατάρχης του γερμανικού αυτοκρατορικού στρατού και νυμφευμένος με την αδελφή του ίδιου του Γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β', Σοφία, στην προοπτική του ξεσπάσματος του Μεγάλου

118 Βλ. Berend, ό.π., σελ. 67, 70-71.

119 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 238.

120 Μουρέλος, Γιάννης, σελ. 164, Στεφανίδης, ό.π., σελ. 71, Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 239, 261 και Σβολόπουλος, ό.π., σελ. 238-239.

Πολέμου, προωθούσε τη γραμμή της ελληνικής ουδετερότητας. Οι λόγοι που απέτρεπαν την ενδεχόμενη συστράτευση με τις Κεντρικές Δυνάμεις ήταν τρεις.

Πρώτον, ο Κωνσταντίνος συνειδητοποιούσε την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής, βάσει της οποίας δεν θα μπορούσε να απαιτήσει από τον ελληνικό λαό να συστρατευθεί με τους εχθρικά διακείμενους Βούλγαρους και Οθωμανούς. Άλλωστε, οι εδαφικές βλέψεις των προαναφερθέντων επικάλυπταν εκείνες των Ελλήνων, οπότε μια συμμαχία μεταξύ τους θα στερούνταν ρεαλισμού. Δεύτερον, ακόμη και να συντελούνταν η ελληνική συστράτευση με τις Κεντρικές Δυνάμεις, ο Κωνσταντίνος γνώριζε πως δεν θα μπορούσε να ζητήσει σοβαρά ανταλλάγματα από τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία, δεδομένου του ότι εκείνες είχαν τις ιδιαίτερες ατζέντες του σχετικά με τα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή, ατζέντες οι οποίες, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, υποδείκνυαν σύμπλευση με τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, κράτη ανταγωνιστικά ως προς την Ελλάδα. Τρίτον και κατά τη γνώμη μας κυριότερον, ο Κωνσταντίνος αντιλαμβανόταν την ευαλωτότητα της εκτενούς ελληνικής ακτογραμμής απέναντι στα κανόνια του στόλου της Βρετανίας και γενικότερα της Entente, ο οποίος κυριαρχούσε στη Μεσόγειο.¹²¹

Οι τρεις παραπάνω λόγοι, μολονότι ο Κωνσταντίνος διατελούσε προσδεδεμένος από πολλές απόψεις στον “σκοπό” των Κεντρικών Δυνάμεων, συμπαρασύροντας τους αντιβενιζελικούς,¹²² τον ώθησαν να προωθήσει τη γραμμή της ουδετερότητας. Βέβαια, τόσο οι Κεντρικές Δυνάμεις όσο και η Entente είχαν απαιτήσει από τον Κωνσταντίνο την τήρηση μιας *ευμενούς* ουδετερότητας.¹²³ Η ουδετερότητα αυτή, θα μπορούσε να είναι ευμενής προς τον έναν εκ των δύο αντιμαχόμενων συνασπισμών, σαφώς. Μεταξύ 1914-1917, ο Κωνσταντίνος προσπαθούσε να πείσει για την ευμένεια της ουδετερότητάς του τόσο την Entente, υπό την υπαρκτή προοπτική ωμής βίας, όσο και τον Γουλιέλμο¹²⁴, οι δεσμοί με τον οποίο ήταν μάλλον πιο συναισθηματικής φύσης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει τους συναισθηματικούς δεσμούς Κωνσταντίνου-Γουλιέλμου, είναι εκείνο που παραθέτει ο Βεντήρης. Καλώντας τον Έλληνα Πρόξενο στο Βερολίνο, Ν. Θεοτόκη, ο οποίος ήταν ουσιαστικά ο βασικός πράκτορας των συνεννοήσεων μεταξύ Γουλιέλμου και Κωνσταντίνου¹²⁵, ο Γουλιέλμος απαιτεί τη “συμμόρφωση” του Κωνσταντίνου,

121 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 37.

122 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 14.

123 Βλ. Σβολόπουλος, ό.π., σελ. 122, 142, Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 87, Mackenzie, ό.π., σελ. 347.

124 Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920, Ιστορική Μελέτη*, τ. α', Πυρσός, Αθήνα, 1931, σελ. 226.

125 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 66.

υπενθυμίζοντας του πως “η Ελλάς μου οφείλει την Καβάλα [sic] και εσύ τον τίτλο του Στρατάρχη!”.¹²⁶

Γύρω από τον Κωνσταντίνο είχε συσπειρωθεί μία κλίκα φιλομοναρχικών ανώτατων και ανώτερων αξιωματικών. Πολλοί εξ αυτών συμμερίζονταν τη συμπάθεια του Κωνσταντίνου προς τη Γερμανία και ορισμένοι μάλιστα απέβλεπαν στη συστράτευση με τις Κεντρικές Δυνάμεις.¹²⁷ Οι κατ’ εξοχήν σύμβουλοι του Κωνσταντίνου στελέχωναν το Γενικό Επιτελείο, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Βίκτωρ Δούσμανης, ο οποίος μετέπειτα αντικαταστάθηκε από τον Ιωάννη Μεταξά. Σε μία εκ των αναφορών που περιλαμβάνονται στα τηλεγραφήματα του Elliot κατονομάζονται οι ηγέτες της εν λόγω φιλομοναρχικής, φιλογερμανικής, στρατοκρατικής και αντιβενιζελικής κλίκας. Το περιεχόμενο του αποσπάσματος, υποστηρίζει και υποστηρίζεται από τη σχετική βιβλιογραφία:

[...] ανεπτυγμένη παλατιανή κλίκα, η οποία λιγότερο ακολουθεί τις γνώμες του Βασιλιά παρά επιδιώκει να τον ωθεί στην οδό που η ίδια θεωρεί πως [αυτός] θα ήθελε να ακολουθήσει. [...] οι ηγέτες τους Στρατηγούς Παπούλας και Δούσμανης, ο διαβόητος Μερκούρης, ο Ελληνο-Γερμανός Esslin και ο Γούναρης...¹²⁸

Σε κοινοβουλευτικό επίπεδο, γύρω από τον Κωνσταντίνο συσπειρώθηκε το σύνολο των λεγόμενων *παλαιών κομμάτων*. Ορισμένοι επιφανείς εκπρόσωποι του παλαιοκομματισμού, όπως ο Γ. Θεοτόκης, τάσσονταν αναφανδόν υπέρ της συμμαχίας με τη Γερμανία. Σε πνεύμα μάλλον αντιδραστικό, οι παλαιοκομματικοί, μολονότι είχαν υποστηρίξει την ελληνική συμμετοχή στην Εκστρατεία της Καλλίπολης¹²⁹, εντούτοις αντιτάχθηκαν στην περαιτέρω συμμετοχή στο Μεγάλο Πόλεμο. Η στάση τους, πέραν λόγω του φιλογερμανισμού τους, ενδέχεται να διαμορφώθηκε και από την ανησυχία τους για τον κίνδυνο στον οποίο θα εξετίθετο το μονοπώλιο τους στη στελέχωση του κρατικού μηχανισμού, σε περίπτωση ενσωμάτωσης νέων πληθυσμών. Αντίστοιχη δυσφορία είχε προκύψει με την ενσωμάτωση των κατοίκων των “Νέων Χωρών”, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος με τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913), απειλώντας το πελοποννησιακό μονοπώλιο στον κρατικό μηχανισμό.¹³⁰

126 Βεντήρης, ό.π., σελ. 224.

127 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 38.

128 Τεκμήριο Νο. 004.

129 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 49.

130 Koliopoulos-Veremis, ό.π., σελ. 78.

Η ουσία του εν λόγω ζητήματος, έγκειται στο γεγονός πως η φιλομοναρχική κλίκα των παλαιοκομματικών είχε μετατραπεί σε μια “κρατικοδίαιτη τάξη”¹³¹, καθώς [...] “ο κρατικός προϋπολογισμός και ο έλεγχος του κρατικού μηχανισμού έγιναν η πρωταρχική οικονομική τους βάση”.¹³² Η εν λόγω τάξη είχε χρεοκοπήσει πολιτικά ήδη από το 1897, συνέχιζε όμως την επιδίωξη του ολοκληρωτικού ελέγχου του κρατικού μηχανισμού εναντιωνόμενη στην ανερχόμενη τάξη των επιχειρηματιών αστών.¹³³ Χαρακτηριστικά, ο Mazower έχει παρατηρήσει πως “η προπολεμική εμπειρία της Ελλάδας [...] έδειχνε πως τα κοινοβούλια μπορούσαν κάλλιστα να συνυπάρξουν με τη διαφθορά, τις πελατειακές σχέσεις και τη διαρκή οπισθοδρόμηση”.¹³⁴

Σε οικονομικό επίπεδο, η εν λόγω κρατικοδίαιτη “αστική” τάξη μαζί με τη χρηματιστική ολιγαρχία είχαν συσπειρωθεί γύρω από την Εθνική Τράπεζα και τα δάνεια τα οποία εκπορεύονταν από εκεί. Αντιλαμβάνονταν επίσης την σύμπνοια των συμφερόντων τους με τους μεγάλους γαιοκτήμονες.¹³⁵ Ο παλαιοκομματισμός σε μεγάλο βαθμό αντανakλούσε τα συμφέροντα των παραδοσιακών ιδιοκτητών μεγάλων εκτάσεων στην Πελοπόννησο καθώς εκείνα ορισμένων “αστών” των Επτανήσων. Παράλληλα, η πλειονότητα των Ελλήνων εφοπλιστών φαίνεται πως αντιλαμβάνονταν κάποιου είδους σύμπλευση των συμφερόντων της με εκείνα των Κεντρικών Δυνάμεων.¹³⁶

Τέλος, πιστή στην “ελέω Θεού” μοναρχία, στο κωνσταντινικό στρατόπεδο βρέθηκε και η Εκκλησία, μέσω των ανώτατων λειτουργών της, οι οποίοι συμπαρέσυραν και το ποίμνιό τους σε μεγάλο βαθμό, όπως θα δούμε στην ακόλουθη ενότητα. Στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως όλες οι παραπάνω κατηγορίες, πέραν της συσπείρωσής τους γύρω από το πρόσωπο του Κωνσταντίνου, συγκεντρώνονται εναντίον ενός “κοινού εχθρού”. Αυτός, δεν είναι άλλος από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Μαυρογορδάτος, ο κωνσταντινισμός ταυτιζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό με τον αντιβενιζελισμό.¹³⁷

3.2. Οι επιδιώξεις του βενιζελισμού

Όπως προαναφέρθηκε, ο αντιτιθέμενος στον κωνσταντινισμό πόλος συσπειρώθηκε γύρω από το πρόσωπο του Βενιζέλου. Ο Βενιζέλος είχε ταχθεί υπέρ της συστράτευσης με την Entente πριν ακόμη ξεσπάσει ο πόλεμος. Οι βασικοί λόγοι για αυτήν την στάση, είναι τρεις. Πρώτον,

131 Βλ. Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 24 και Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 59, 240, 246.

132 Μαυρογορδάτος, ό.π. σελ. 239.

133 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 40.

134 Mazower, Mark, *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004 (2001), σελ. 33.

135 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 239, 266.

136 Mackenzie, ό.π., σελ. 227.

137 Βλ. Μαυρογορδάτος, π.χ. σελ. 15, 246.

ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν πως τα ιδιαίτερα συμφέροντα ενός κράτους ναυτικού, όπως το ελληνικό, συνέπλεαν με εκείνα της θαλασσοκράτειρας Βρετανίας. Δεύτερον, στην αντίληψη αυτή περί σύμπλευσης προσετίθετο σαφώς και η προαναφερθείσα συνειδητοποίηση της ευαλωτότητας της ελληνικής ακτογραμμής απέναντι στον βρετανικό στόλο. Τρίτον, ο Βενιζέλος έβλεπε στην προοπτική της στράτευσης εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους την τελευταία ευκαιρία για ενσωμάτωση των εκτός συνόρων εδαφών με σημαντικούς ελληνόφωνους πληθυσμούς.

Τον Βενιζέλο υποστήριζαν ορισμένοι κατώτεροι και κατώτατοι αξιωματικοί, από τις τάξεις των οποίων είχε προηγουμένως εκδηλωθεί το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί το 1909, κίνημα το οποίο ουσιαστικά “έφερε” τον Βενιζέλο από την Κρήτη στην Αθήνα. Οι εν λόγω αξιωματικοί τάσσονταν υπέρ της αναδιοργάνωσης του στρατού και κατά της ευνοιοκρατίας. Σε αυτές τους τις αγωνίες ήταν που βρήκαν απάντηση στη μεταρρυθμιστική ατζέντα του Βενιζέλου.¹³⁸ Επίσης, γύρω από τον Βενιζέλο συσπειρώθηκε το Κόμμα Φιλελευθέρων. Οι Φιλελεύθεροι, αποτελούμενοι σε μεγάλο βαθμό από εκπροσώπους της ανερχόμενης αστικής ελίτ, αποτέλεσαν το πρώτο καθαρά ιδεολογικό κόμμα στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τα παραδοσιακά κόμματα προκρίτων. Η πολιτική τους ατζέντα περιλάμβανε μεταρρυθμίσεις υπέρ των κατώτερων τάξεων, οι οποίες σε οικονομικό επίπεδο, στρέφονταν κυρίως ενάντια στη μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία.¹³⁹ Επίσης, το βενιζελικό πρόγραμμα περιλαμβάνει ιδιαίτερους φόρους προς τους έχοντες.¹⁴⁰ Παράλληλα με τις αγροτικές και τις εργατικές,¹⁴¹ μεταρρυθμίσεις συντελέστηκαν και στον τομέα της εκπαίδευσης,¹⁴² με την εδραίωση της δημοτικής¹⁴³ και την κατοχύρωση της υποχρεωτικής και δωρεάν εκπαίδευσης και για τα δύο φύλα.

Τέλος, μεγάλο κομμάτι του βενιζελικού κινήματος ήταν το τμήμα εκείνο του ελληνικού λαού, το οποίο αντιλήφθηκε την μεταρρυθμιστική πολιτική των φιλελευθέρων ως ευνοϊκή προς το ίδιο. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκαν και οι ακτήμονες αγρότες, με την μεταρρυθμιστική βενιζελική πολιτική να αποτελεί γι’ αυτούς ελπίδα ενώ για τους γαιοκτήμονες εφιάλτη.¹⁴⁴ Στην κατηγορία αυτή, σαφώς προστέθηκαν οι κάτοικοι των νέων χωρών, οι οποίοι ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος με την προσάρτηση Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης και νησιών του Αιγαίου. Οι “νεοελλαδίτες”, όπως αργότερα και οι

138 Clogg, Richard, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, Κάτοπτρο, Αθήνα, 2002, σελ. 99.

139 Clogg, ό.π., σελ. 100 και Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 131, 203.

140 Βλ. Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 263 και Σβολόπουλος, ό.π., σελ. 263.

141 Βλ. Μαυροδορδάτος, ό.π., σελ. 131-132, 232.

142 Βλ. Μαυροδορδάτος, ό.π., σελ. 110.

143 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 233.

144 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 257-267.

πρόσφυγες, ήρθαν αντιμέτωποι με την αντίδραση του κωνσταντινισμού, γεγονός που έκανε τη στροφή τους προς τον βενιζελισμό ευκολότερη.

Στην παρούσα ενότητα επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε τις επιδιώξεις των επί μέρους πολιτικών παραγόντων, οι οποίοι συγκρότησαν τους δύο αντιμαχόμενους πόλους της Ελλάδας του ΑΠΠ. Η διαδικασία της διαίρεσης του ελληνικού λαού στους δύο αυτούς πόλους, καθώς και η αποτύπωσή του στη διαίρεση του ελληνικού κράτους κατά τη διετία 1916-1917, έμεινε γνωστή ως ο *Εθνικός Διχασμός*. Περισσότερα σχετικά με την εκκόλαψη, έκρηξη και υποχώρηση του Διχασμού θα αναφέρουμε στην ενότητα που ακολουθεί. Ειδικότερα, στην επόμενη ενότητα θα προσεγγίσουμε την εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων στην Ελλάδα του ΑΠΠ και τη σύνδεσή τους με το ζήτημα της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

Ο Εθνικός Διχασμός και η ιδιόμορφη είσοδος της Ελλάδας στον ΑΠΠ

4.1. Ο δρόμος προς το Διχασμό

Σε αυτήν την ενότητα θα ακολουθήσουμε μια πιο αυστηρά χρονολογική αφήγηση, η οποία θα στηρίζεται στην εξέλιξη του ελληνικού πολιτικού γίγνεσθαι, από τα τέλη του 19ου αιώνα έως την είσοδο της Ελλάδας στον ΑΠΠ. Στο πλαίσιο αυτής της επισκόπησης, κύριο βοήθημά μας αποτέλεσε το σύγγραμμα *1915* του Γ. Μαυρογορδάτου. Ο συγγραφέας, έχοντας αφοσιωθεί όσο λίγοι σύγχρονοι ερευνητές στη μελέτη του Εθνικού Διχασμού, στο συγκεκριμένο έργο συμπυκνώνει την ουσία του συνόλου της μέχρι τώρα σχετικής ερευνητικής του ενασχόλησης.

Μεταξύ 1886-1889 συντελείται η Κρητική Επανάσταση, η οποία αποτυγχάνει ως προς τους “αντικειμενικούς της σκοπούς”, κατορθώνει όμως την παραχώρηση ορισμένων προνομίων. Το 1897 το ελληνικό κράτος αποστέλλει στρατεύματα στην Κρήτη, αναγνωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο εμμέσως την ένωση Κρήτης-ελληνικού κράτους. Ως απάντηση, οθωμανικά στρατεύματα επιτίθενται στη Θεσσαλία όπου επιτυγχάνουν νίκη κατά κράτος. Αρκετοί απέδωσαν την οδυνηρή ήττα στην κακή κατάσταση του στρατεύματος, η οποία οφειλόταν στην ανικανότητα και απληστία των πριγκίπων που το διοικούσαν και των ευνοούμενων τους αξιωματικών, που στελέχωναν το Γενικό Επιτελείο.

Σε ένα κλίμα γενικής δυσαρέσκειας, δεδομένου ότι η ήττα του 1897 είχε καταβάλει την Ελλάδα οικονομικά (κατόπιν άλλωστε της πτώχευσης του 1893), πολιτικά και

κοινωνικοψυχολογικά, εκδηλώνεται το 1909 το κίνημα του *Στρατιωτικού Συνδέσμου* στο Γουδί, κίνημα το οποίο για τον Μαυρογορδάτο αποτελεί τις γενεσιουργό συνθήκη του Διχασμού.¹⁴⁵ Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος είχε συγκροτηθεί από κατώτερους και κατώτατους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, οι οποίοι εξεγείρονταν ενάντια στην πριγκιπική ηγεσία και την κλίκα των ευνοούμενων ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών, στους οποίους χρέωναν την οδυνηρή ήττα του 1897. Το κίνημα πέτυχε την απομάκρυνση των πριγκίπων από ηγετικά στρατιωτικά αξιώματα και την αποδοχή του Βενιζέλου ως αναδιοργανωτή της κατάστασης του στρατού και του κράτους εν γένει.¹⁴⁶

Ο Βενιζέλος ανέλαβε “χρέη διαμεσολαβητή” μεταξύ Συνδέσμου και Κράτους. Τα αιτήματα του Συνδέσμου, τα οποία ανέλαβε να προωθήσει, αφορούσαν όπως είδαμε κυρίως ζητήματα του στρατεύματος. Ως προς τα υπόλοιπα ζητήματα, ο Σύνδεσμος υποστήριζε το αόριστο σύνθημα της *Ανόρθωσης*. Μέσα σε αυτό το κλίμα δυσαρέσκειας απέναντι στην κρατική παρακμή ήταν που βρήκε έδαφος για να εκφραστεί η μεταρρυθμιστική πολιτική του Βενιζέλου. Η ανατρεπτικότητα όμως της βενιζελικής πολιτικής, η οποία στρεφόταν ενάντια στα παραδοσιακά προνόμια της άρχουσας τάξης και υπέρ των μεσαίων και κατώτερων τάξεων, προσέκρουσε στην αντιδραστικότητα και τον συντηρητισμό των παλαιών, φιλομοναρχικών κομμάτων.

Το 1910 διενεργούνται εκλογές για την Α' Αναθεωρητική Βουλή. Τα παλαιά κόμματα υπό αυτό του Θεοτόκη κατακτούν τα δύο τρίτα των εδρών. Το υπόλοιπο ένα τρίτο μοιράστηκε στους “γεωργικούς” της Θεσσαλίας (στις 6 Μαρτίου 1909 είχε προηγηθεί η σφαγή των αγροτών που συμμετείχαν στο κίνημα του Κιλελέρ) και διάφορους οπαδούς της “Ανόρθωσης”, μεταξύ των οποίων ο Βενιζέλος.¹⁴⁷ Τον Οκτώβριο του 1910, ο βασιλιάς Γεώργιος Α', πατέρας του Κωνσταντίνου, διορίζει τον Βενιζέλο πρωθυπουργό σε αντικατάσταση του Στ. Δραγούμη. Η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου σχηματίζεται στις 6 Οκτωβρίου 1910. Στις 12 Οκτωβρίου ο Γεώργιος διαλύει την Α' Αναθεωρητική Βουλή και προκηρύσσει εκλογές για την Β' Αναθεωρητική. Οι παλαιοκομματικοί υπό τους Γ. Θεοτόκη, Δ. Ράλλη και Κ. Μαυρομιχάλη κατήγγειλαν την διάλυση ως αντισυνταγματική και αποφάσισαν να απέχουν. Στις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου 1910, το νεοσύστατο (ιδρυθέν 40 ημέρες πρωτότερα) Κόμμα Φιλελευθέρων κατακτά την συντριπτική πλειονότητα των εδρών.

145 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 21.

146 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 22-25.

147 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 26-27.

Επιπλέον, η νέα βουλή, στην οποία πλην Φιλελευθέρων συμμετείχαν “κοινωνιολόγοι”, “γεωργικοί” και ανεξάρτητοι, παρουσίαζε σε ποσοστό 87% νεοεμφανισθέντες βουλευτές.¹⁴⁸

Στις 12 Μαρτίου 1912 οι Φιλελεύθεροι επιτυγχάνουν άλλη μία συντριπτική εκλογική νίκη. Στις 19 Μαΐου ο Βενιζέλος απαγορεύει την είσοδο Κρητικών αντιπροσώπων στο ελληνικό κοινοβούλιο. Κρίνει ότι το αντίθετο θα προκαλούσε κατάφωρα την Πύλη, καθώς η Κρήτη υπαγόταν ακόμη επίσημα στην επικυριαρχία του Σουλτάνου, σε μια συγκυρία καθόλου ευνοϊκή για την Ελλάδα. Αυτό όμως δεν σήμαινε πως ο Βενιζέλος δεν ανέμενε την “ωρίμανση των συνθηκών” για την πραγμάτωση της *Μεγάλης Ιδέας*. Η Μεγάλη Ιδέα αποτελούσε το ελληνικό όραμα της εποχής, σύμφωνα με το οποίο θα ενώνονταν κάτω από ένα κράτος όλα τα εδάφη με σημαντικούς ελληνόφωνους πληθυσμούς. Ο βενιζελικός λοιπόν μεγαλοϊδεατισμός, όπως και κάθε μεγαλοϊδεατισμός της εποχής, παρουσίασε ένα μείγμα εθνικιστικών και ιμπεριαλιστικών χαρακτηριστικών. Ωστόσο, όπως διορατικά και εύγλωττα υπογραμμίζει ο Λεονταρίτης στο εμβληματικό έργο του *Η Ελλάς στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ενδεχόμενη “ανοσία” απέναντι στον εθνικισμό και τον ιμπεριαλισμό “θα συνιστούσε αδιανόητη υπέρβαση των χωροχρονικών καταναγκασμών υπό τους οποίους τελούσαν ο Βενιζέλος και οι σύγχρονοί του”.¹⁴⁹ Η πρώτη ευκαιρία σε αυτήν την κατεύθυνση δόθηκε με τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Το 1912 η Σερβία, η Βουλγαρία και η Ελλάδα ανατρέπουν την οθωμανική κυριαρχία σε πολλές από τις βαλκανικές της κτήσεις. Τον Οκτώβριο του 1912, λόγω της άρνησης του διαδόχου Κωνσταντίνου να υπακούσει στις εντολές του Υπουργού Στρατιωτικών και Πρωθυπουργού Βενιζέλου, η Θεσσαλονίκη παρ’ ολίγον να καταληφθεί από βουλγαρικά στρατεύματα. Το συμβάν αποτελούσε προοικονομία της σύγκρουσης που θα ανέκυπτε μεταξύ των δύο ανδρών. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, η οποία σήμαινε την λήξη του πολέμου των βαλκανικών κρατών εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας, η Βουλγαρία, κρίνοντας πως τα εδαφικά κέρδη του πολέμου είχαν μοιραστεί ανισομερώς, στρέφεται εναντίον Σερβίας και Ελλάδας.

Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με την ήττα της Βουλγαρίας και την μείωση της επικράτειας του βουλγαρικού κράτους προς όφελος της Σερβίας, της Ελλάδας αλλά και της Ρουμανίας. Όσον αφορά την Ελλάδα, τα ελληνικά στρατεύματα ανέτρεψαν την οθωμανική κυριαρχία στην Ήπειρο, την Μακεδονία και σε ορισμένα εκ των νησιών του Αιγαίου. Η

148 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 28-29.

149 Μαρκέτος, Σπύρος, “Γ. Β. Λεονταρίτης, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918”, *Μνήμων*, τ. 22, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2000, σελ. 273.

επικράτεια αυξήθηκε κατά 93% και ο πληθυσμός κατά 77%.¹⁵⁰ Η δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα φαινόταν να εξελίσσεται ιδιαίτερα ευνοϊκά για την Ελλάδα, αφήνοντας πίσω τις επώδυνες μνήμες του 1897, έως τη στιγμή της δολοφονίας του Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη στις 5 Μαρτίου 1913.¹⁵¹ Η ύποπτη αυτή δολοφονία θα συμβόλιζε την αρχή μιας νέας εποχής για την Ελλάδα.

Μετά τη δολοφονία του Γεωργίου, ο θρόνος πέρασε στο διάδοχο Κωνσταντίνο. Γύρω του συσπειρώθηκαν οι παλαιοκομματικοί, οι οποίοι πέραν των δεσμών τους με την μοναρχία αντιλαμβάνονταν την βενιζελική πολιτική ως μέγιστο κίνδυνο για το μονοπώλιό τους στον κρατικό μηχανισμό και για τα ιδιαίτερα τους προνόμια γενικότερα. Πάνω σε αυτήν την βάση δομήθηκε η ταύτιση κωνσταντινισμού και αντιβενιζελισμού.

Στις 24 Μαΐου 1915 σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον Γούναρη. Παράλληλα, συγκροτείται το Κόμμα Εθνικοφρόνων, στο οποίο συσπειρώνεται το σύνολο των παλαιοκομματικών βουλευτών. Μεταξύ 25 Απριλίου 1915 και 9 Ιανουαρίου 1916 λαμβάνει χώρα η Εκστρατεία της Καλλίπολης. Στο πλαίσιο αυτής της εκστρατείας, η Entente επιχειρεί να καταλάβει την περιοχή πέριξ των Δαρδανελλίων, ούτως ώστε να διευκολύνει τον ανεφοδιασμό των Ρώσων αλλά και για να ελέγχει το γεωστρατηγικά σημαντικότερο πέρασμα μεταξύ Μαύρης Θάλασσας και Μεσογείου γενικότερα. Επιπλέον, υφέρπουν και οι ιδιαίτερες επιδιώξεις της εκάστοτε “μεγάλης δύναμης” σε σχέση με την εδραίωση της επιρροής της στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή.

Ο Βενιζέλος είχε επιχειρηματολογήσει πολλάκις και εντονότατα υπέρ ελληνικής συμμετοχής στην εκστρατεία. Ο Κωνσταντίνος όμως, ο οποίος είχε δεσμευτεί απέναντι στον ξάδελφό του τσάρο Νικόλαο να μην προσεγγίσουν ελληνικά στρατεύματα την Κωνσταντινούπολη, συμπαρέσυρε τους Εθνικόφρονες εναντίον της συμμετοχής στην εκστρατεία. Σε κάθε περίπτωση, η Βρετανία και η Γαλλία είχαν ταχθεί αποφασιστικά εναντίον της ελληνικής συμμετοχής, μεταξύ άλλων σε μια προσπάθεια να αποτρέψουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το να εισέλθει στον ΑΠΠ.¹⁵²

Στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915, οι Φιλελεύθεροι κατακτούν περίπου τις διπλάσιες έδρες σε σχέση με τους Εθνικόφρονες. Σε όλη την περίοδο από την έκρηξη του πολέμου, ο Βενιζέλος επιχειρηματολογούσε υπέρ της επιστράτευσης, ούτως ώστε αφ’ ενός να προστατευθεί το κράτος σε περίπτωση επίθεσης και αφ’ ετέρου να συνδράμει τους Σέρβους σε περίπτωση που αυτοί δεχθούν επίθεση. Η πρότασή του δεν θα γινόταν δεκτή από τον

150 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 32-34.

151 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 33.

152 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 52-59.

Κωνσταντίνο και το Επιτελείο μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου 1915, οπότε και σε απάντηση προς την επιστράτευση την οποία είχε ήδη κηρύξει η Βουλγαρία, κηρύχθηκε επιστράτευση στην Ελλάδα.¹⁵³

Ο Βενιζέλος, αντιμέτωπος με αντισυνταγματικά εμπόδια που έθετε στην άσκηση της πολιτικής του ο Κωνσταντίνος, εξαναγκάστηκε σε παραίτηση στις 22 Σεπτεμβρίου. Σχηματίστηκε Οικουμενική Κυβέρνηση υπό τον Α. Ζαΐμη, από την οποία ήταν αποκλεισμένη η κοινοβουλευτική πλειοψηφία των Φιλελευθέρων. Λίγες μέρες αργότερα, στις 29 Σεπτεμβρίου, η Βουλγαρία επιτίθεται στη Σερβία. Στις εκλογές που διενεργήθηκαν στις 6 Δεκεμβρίου και από τις οποίες οι Φιλελεύθεροι απείχαν, αναδείχθηκαν νικητές οι Εθνικόφρονες υπό τον Στ. Σκουλούδη.¹⁵⁴

4.2. Η έκρηξη του διχασμού

Εξεγειρόμενοι εναντίον αυτών που έμοιαζαν ως δυσμενείς για τα ελληνικά κρατικά συμφέροντα εξελίξεις, φιλελεύθεροι πολιτικοί και στρατιωτικοί συγκροτούν τον Δεκέμβριο στη Θεσσαλονίκη την οργάνωση *Εθνική Άμυνα*.¹⁵⁵ Τον Ιανουάριο του 1916, η Entente καταλαμβάνει την Κέρκυρα, για να καταφύγουν εκεί ο βασιλιάς, η κυβέρνηση και ο στρατός της Σερβίας.

Σε όλη αυτήν την περίοδο, οι πρεσβευτές της Entente τηρούσαν μετριοπαθή γραμμή απέναντι στον Κωνσταντίνο. Τόσο εκείνοι όσο και ο Γουλιέλμος είχαν απαιτήσει από τον Κωνσταντίνο την τήρηση “ευμενούς ουδετερότητας”. Σε σχέση με τον Γουλιέλμο όμως, τα κανόνια της Entente ήταν πιο κοντά στον Κωνσταντίνο. Παρ’ όλα αυτά, και ενώ παράλληλα εξαναγκαζόταν σε παραχωρήσεις προς την Entente, ο Κωνσταντίνος δεν σταμάτησε ποτέ να επικοινωνεί μυστικά με τον Γουλιέλμο.¹⁵⁶ Η στάση της Entente μεταστράφηκε άρδην, μετά την προσυμφωνημένη¹⁵⁷ από τον Σκουλούδη παράδοση του οχυρού Ρούπελ σε βουλγαρικά στρατεύματα, στα οποία είχε προστεθεί συμβολική δύναμη γερμανικού ιππικού. Η Entente καταλαμβάνει Θάσο, κηρύττει στρατιωτικό νόμο στη Θεσσαλονίκη και επιβάλλει μερικό ναυτικό αποκλεισμό στη “Παλαιά Ελλάδα”.¹⁵⁸

Η αντίδραση της Entente ώθησε τους κωνσταντινικούς να επιδοθούν σε ένα κύμα παρακρατικής τρομοκρατίας εναντίον των βενιζελικών. Αυτό οδήγησε στην κοινή

153 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 62.

154 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 58-80.

155 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 90.

156 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 40

157 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 80 και Mackenzie, ό.π., σελ. 269.

158 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 80.

διακοίνωση των πρεσβευτών της Entente στις 8 Ιουνίου 1916, μέσω της οποίας απαιτείτο η άμεση γενική αποστράτευση, η αντικατάσταση της κυβέρνησης Σκουλούδη από υπηρεσιακή κυβέρνηση, η αντικατάσταση ορισμένων μελών της αστυνομίας καθώς και η προκήρυξη εκλογών. Ο Κωνσταντίνος ανταποκρίθηκε εν πρώτοις αντικαθιστώντας τον Σκουλούδη από τον πειθήνιο Σπ. Λάμπρο.¹⁵⁹

Λίγες ημέρες μετά την αντικατάσταση του Σκουλούδη, κατά τον Ιούλιο και σύμφωνα με τα λόγια που αποδίδονται στον Ιωάννη Σαγιά, στο περιεχόμενο ενός εκ των τηλεγραφημάτων του Elliot, ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος των Επιστράτων. Οι Επίστρατοι αποτελούνται κυρίως από νέους που είχαν επιστρατευθεί κατά την επιστράτευση του περασμένου Σεπτεμβρίου (1915), οι οποίοι αποστρετεύθηκαν διατηρώντας όμως τον οπλισμό τους, με σκοπό την τρομοκράτηση των ψηφοφόρων κατά τις επόμενες εκλογές.¹⁶⁰ Η μακρόχρονη παραμονή τους στους στρατώνες υπό τον έλεγχο των φιλομοναρχικών αξιωματούχων, διευκόλυνε την διάδοση της αντιβενιζελικής και “αντι-ανταντικής”, προπαγάνδας. Ως Πρόεδρός του εμφανίζεται ο ίδιος ο Σαγιάς. Σχετικά με λόγο ίδρυσης και την οργάνωση των Επιστράτων, ο Σαγιάς αναφέρει πως

[...] ο στόχος των εν λόγω συνδέσμων ήταν η υπεράσπιση της τιμής της πατρίδος και του βασιλέως σε περίπτωση μίας απόβασης ορισμένων εκ των Συμμάχων, καθώς επίσης και η προετοιμασία του αγώνα ενάντια στην Entente, τον καταπιεστή της Ελλάδος [...] Τα σχέδια μού έχουν δοθεί από το Γενικό Επιτελείο [...] Περιηγήθηκα την Ελλάδα για να ιδρύσω τους επαρχιακούς Συνδέσμους και να διορίσω τους διαφόρους αρχηγούς [...] ο Σύνδεσμος της Αθήνας αποτελείται από 35 τομείς, υπό την Διοίκηση του Μαυρούλια και του Ιγγλέση.¹⁶¹

Παράλληλα, τον Ιούλιο του 1916, βουλγαρο-γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν στη δυτική και ανατολική Μακεδονία. Για τον Mackenzie, “δεν υπάρχει αμφιβολία πως η εισβολή στη Μακεδονία ήταν ένα απροσχημάτιστο ψηφοθηρικό πραξικόπημα με σκοπό να στερήσει από τον Βενιζέλο περίπου εξήντα κοινοβουλευτικές έδρες [...]”.¹⁶² Παράλληλα, η Ρουμανία εισέρχεται στον πόλεμο. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας τίθεται υπό την προστασία του Sarraïl. Ο Κωνσταντίνος αναγκάζεται να αποδεχθεί την απομάκρυνση των πιστών

159 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 83-84.

160 Mackenzie, ό.π., σελ. 203.

161 Τεκμήριο Νο. 137.

162 Mackenzie, ό.π., σελ. 269.

φιλομοναρχικών αξιωματικών, οι οποίοι διοικούσαν το Γενικό Επιτελείο, του Βίκτωρα Δούσμανη και του Ιωάννη Μεταξά.

Σε σχέση με τις παράλληλες εξελίξεις στη Ρουμανία και τη στάση του κωνσταντινισμού, ο Mackenzie αναφέρει πως “η δημοσίευση της ελληνικής Λευκής Βίβλου των τηλεγραφημάτων που απεστάλησαν από τον Βασιλιά και την Βασίλισσα της Ελλάδας προς τον Γερμανό Αυτοκράτορα κατά τη διάρκεια αυτών των εβδομάδων αποδεικνύει καταλυτικά πως εάν οι Γερμανοί είχαν αποτελειώσει τη Ρουμανία εγκαίρως προκειμένου να συγκεντρωθούν στη Μακεδονία, η Παλαιά Ελλάδα θα είχε συστρατευθεί με τους Συμμάχους [ενν. τις Κεντρικές Δυνάμεις]”.¹⁶³ Ο Mackenzie φαίνεται ότι επαληθεύεται από την έρευνα του Μαυρογορδάτου, ο οποίος υποστηρίζει πως “το κωνσταντινικό καθεστώς προσπαθούσε να κερδίσει χρόνο για να συντονίσει επιθέσεις αντάρτικων σωμάτων (ίσως και στρατού) στην Ουδέτερη Ζώνη με γερμανο-βουλγαρική επίθεση στο Μακεδονικό Μέτωπο”.¹⁶⁴

Εν τω μεταξύ ο στόλος της Entente καταπλέει στο Σαρωνικό υπό το Ναύαρχο Fournet. Οι Γάλλοι αποφασίζουν την αποβίβαση στρατευμάτων στον Πειραιά. Τα στρατεύματα προβαίνουν στην κατάληψη του ταχυδρομείου, του τηλεγραφείου και του ασυρμάτου. Η αγγλογαλλική μυστική αστυνομία συλλαμβάνει περίπου 50 Γερμανούς πράκτορες, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν υπό τον βαρόνο Schenck. Επιπλέον, οι Γάλλοι ενορχηστρώνουν προβοκάτσια με σκοπό την διαμόρφωση κλίματος ευνοϊκού για την απαίτηση διάλυσης των Επιστράτων και αναβολής των εκλογών. Ο Κωνσταντίνος ανταποκρίνεται με μια πλασματική διάλυση των Επιστράτων. Η κυβέρνηση υπό τον Ζαΐμη αντικαταστάθηκε από κυβέρνηση υπό τον Καλογερόπουλο, η οποία δεν αναγνωρίστηκε από την Entente.¹⁶⁵

Στις 29 Ιουλίου 1916, ο Κωνσταντίνος προβαίνει σε άλλη μία πράξη, η οποία εξοργίζει μα και εκπλήσσει τόσο τους βενιζελικούς όσο και την Entente. Ο βασιλιάς των Ελλήνων δίνει διαταγή στο Δ' Σώμα Στρατού (ΔΣΣ) να παραδοθεί με τον οπλισμό του στα βουλγαρο-γερμανικά στρατεύματα, και να παραδοθεί επιπλέον αμαχητί η πόλη της Καβάλας. Το ΔΣΣ μεταφέρεται κατόπιν στο Γκέρλιτς (Görlitz) της Γερμανίας για να “φιλοξενηθεί” μέχρι το τέλος του πολέμου.¹⁶⁶ Μετά από αυτήν την εξέλιξη, ο Βενιζέλος μεταβαίνει στις 12 Σεπτεμβρίου υπό γαλλική προστασία στα Χανιά, όπου συγκροτείται Προσωρινή Κυβέρνηση, της οποίας θα ηγούνται η *Τριανδρία*. Την Τριανδρία, μαζί με τον Βενιζέλο συμπλήρωναν ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης και ο Στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής. Στις 26

163 Mackenzie, ό.π., σελ. 414.

164 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 104-105.

165 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 86-91.

166 Βλ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 92 και Mackenzie, ό.π., σελ. 269.

Σεπτεμβρίου, η Προσωρινή Κυβέρνηση εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη, τιθέμενη επικεφαλής του κινήματος της Εθνικής Άμυνας.¹⁶⁷

Στην Αθήνα, ο Κωνσταντίνος αντικαθιστά την κυβέρνηση Καλογερόπουλου από την κυβέρνηση Λάμπρου στις 27 Σεπτεμβρίου. Στις 10 Οκτωβρίου, ο Κωνσταντίνος ενημερώνει τον Μπεναζέ ότι αποδέχεται την απαίτηση του Sarraïl για εκκένωση της Θεσσαλίας, καθώς και την παράδοση όπλων και πλοίων, ζητώντας σε αντάλλαγμα εγγύηση για την προστασία του θρόνου και την απομόνωση του βενιζελικού κινήματος. Ο Κωνσταντίνος εμφανίζεται πρόθυμος να υλοποιήσει τα παραπάνω, υπό τον όρο αυτά να παρουσιαστούν ως αποτέλεσμα των πειστικών απαιτήσεων της Entente. Ο Ναύαρχος Fournet, επικεφαλής πλέον των δυνάμεων της Entente στην περιοχή, αποδέχεται τους όρους του Κωνσταντίνου και προχωρά στην κατάληψη του ελαφρού στόλου και του Ναυστάθμου.¹⁶⁸

Το ενδεχόμενο επανένωσης του διχασμένου ελληνικού κράτους φαντάζει ολοένα και πιο μακρινό, όπως έγινε πασιφανές με την αιματηρή κατάληψη της Κατερίνης από στράτευμα της Εθνικής Άμυνας και έπειτα από Γάλλους. Το εν λόγω συμβάν συντέλεσε στη γαλλική πρωτοβουλία για χάραξη “Ουδέτερης Ζώνης”, η οποία εκτεινόταν από την Κορυτσά μέχρι τον Θερμαϊκό Κόλπο. Στις 3 Νοεμβρίου 1916, Ο Fournet απαιτεί με τελεσίγραφο την παράδοση του συμφωνηθέντος πολεμικού υλικού, ζητώντας δέκα ορεινές πυροβολαρχίες ως “προκαταβολή”. Τις επόμενες μέρες και αναμένοντας την απάντηση του Κωνσταντίνου, απολύει προσωπικό των εχθρικών πρεσβειών και ανανεώνει το τελεσίγραφο έως τις 18 Νοεμβρίου. Η διακοίνωση Fournet εν τέλει απορρίπτεται.¹⁶⁹ Στις 11 Νοεμβρίου, η Προσωρινή Κυβέρνηση κηρύττει τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους.¹⁷⁰ Τις επόμενες ημέρες έμελε να γραφτούν ορισμένες από τις πιο αιματοβαμμένες σελίδες της νεοελληνικής Ιστορίας.

Στις 18 Νοεμβρίου 1916, αγήματα Γάλλων, Βρετανών και Ιταλών είχε αποφασιστεί να καταλάβουν συμβολικά ορισμένα στρατηγικά σημεία της περιοχής των Αθηνών, προβαίνοντας σε μια “ειρηνική επίδειξη ισχύος”. Η απόφαση αυτή είχε γνωστοποιηθεί και στον Κωνσταντίνο. Τα αγήματα της Entente έπεσαν σε ενέδρα Επιστράτων και λοιπών κωνσταντινικών ομάδων από τις οποίες και κατατροπώθηκαν, σε αυτό που έμεινε γνωστό ως *Η μάχη των Αθηνών*. Η κατάσταση όμως δεν θα γινόταν πραγματικά δραματική πριν την επόμενη ημέρα. Στις 19 Νοεμβρίου, οι κωνσταντινικοί επιδόθηκαν σε ένα εκτεταμένο και

167 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 92-93.

168 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 97.

169 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 97-99.

170 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 115.

βανανυσότατο αντιβενιζελικό πογκρόμ, τα χαρακτηριστικά του οποίου προσομοιάζουν ιδιαίτερα με φρικαλέες επιχειρήσεις “κάθαρσης”, όπως αυτές που γνώρισε η Ευρώπη του Μεσοπολέμου και του ΒΠΠ. Τα όσα συνέβησαν 18 και 19 Νοεμβρίου 1916 έμειναν γνωστά ως τα *Νοεμβριανά*. Τα Νοεμβριανά αποτέλεσαν την αφορμή για την επίσημη αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης από την Entente, παρά τις διαφωνίες της συμμαχού Ιταλίας.¹⁷¹ Σύμφωνα με τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα, οι ιταλικές διαφωνίες απέτρεπαν την επίσημη αμερικανική αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης, όπως προκύπτει από το τηλεγράφημα της 1ης Απριλίου 1917 από τον Elliot προς τον Balfour.¹⁷²

Στο σημείο αυτό θα εστιάσουμε σε ένα τηλεγράφημα που εστάλη την 1η Ιουλίου 1917 από τον D.M. Crackanthorpe, Επιτετραμμένο στο Βελιγράδι και την Αθήνα, προς τον A.J. Balfour, Υπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας, σχετικά με τα θύματα των Νοεμβριανών. Ο Crackanthorpe ενημερώνει πως τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν κατά την περίοδο μεταξύ των Νοεμβριανών και της 1ης Ιουλίου, σύμφωνα με τα οποία κατά το διήμερο 18-19 Νοεμβρίου εκτελέστηκαν στο αποκαλούμενο “Υποφρουραρχείον” με συνοπτικές διαδικασίες πολυάριθμοι βενιζελικοί, επαληθεύονται μετά πάσης βεβαιότητας. Πειστήριο αποτελούν τα ευρήματα της ανασκαφής που ξεκίνησε στις 27 Ιουνίου στο νεκροταφείο, υπό τον νέο Αρχηγό της Χωροφυλακής.

Η ανασκαφή έφερε στο φως το γεγονός της ταφής σαράντα ατόμων μεταξύ 18-19 Νοεμβρίου, “εκ των οποίων μόνο τα τέσσερα καταχωρήθηκαν στα βιβλία του νεκροταφείου”, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψη ενός εκ των ιερέων και ενός νεωκόρου του νεκροταφείου. Ο Crackanthorpe αναφέρει δηλώσεις σχετικά με την μεταφορά πολυάριθμων πτωμάτων στις 18-19 Νοεμβρίου στο νεκροταφείο για ταφή, μέσω στρατιωτικών λεωφορείων. Επιπλέον, όσον αφορά τα εν λόγω πτώματα, αναφέρει τα εξής: πρώτον, αποδείχθηκε πως ορισμένοι εκ των νεκρών ήταν στρατιώτες που σκοτώθηκαν στις συγκρούσεις με τα αποβατικά αγήματα της Entente· δεύτερον, όσον αφορά τα πτώματα πολιτών, εκείνοι φαίνεται πως σφαγιάστηκαν. Δύο μάλιστα, εκείνοι πως αναγνωρίστηκαν ως Γ. Κρητικός και Π. Ξύγκης, φίλοι που “συνελήφθησαν” και εκτελέστηκαν μαζί, θάφτηκαν με τα χέρια δεμένα πισθάγκωνα. Επιπλέον, ξεθάφτηκε το πτώμα μιας γυναίκας, η οποία θάφτηκε φορώντας μόνο ένα πουκάμισο. Το θύμα αναγνωρίστηκε ως η Σαμουελία Εμμανουήλ, χήρα ενός μέλος της γαλλικής Λεγεώνας των Ξένων, η οποία “συνελήφθη” επειδή μιλούσε γαλλικά και προτού εκτελεσθεί γυμνώθηκε βιαίως και ληστεύθηκε. Ο Crackanthorpe καταλήγει γράφοντας:

171 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 99-103.

172 Τεκμήριο Νο. 046.

[...] έχει τώρα αποδειχθεί πέραν πάσης πιθανότητας αμφιβολίας πως κατά τα γεγονότα του Νοεμβρίου πολλοί Βενιζελικοί θανατώθηκαν συνοπτικά και κτηνωδώς χωρίς κανενός είδους δίκης και ετάφησαν σαν τα σκυλιά.¹⁷³

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να κάνουμε μια παρατήρηση. Από την γλώσσα πολλών εκ των τηλεγραφημάτων του Elliot και άλλων Βρετανών αξιωματούχων, όπως το παραπάνω, διαφαίνεται η προσπάθειά τους όχι μόνο να ενημερώσουν τους ανωτέρους τους περί της ελληνικής κατάστασης αλλά και να τους πείσουν υπέρ της επέμβασης στο πλευρό των βενιζελικών. Μάλιστα, για τον Elliot ο Mackenzie αναφέρει πως ήταν “βαμμένος βενιζελικός”.¹⁷⁴ Αυτή τους η μεροληψία, σε συνδυασμό με τον βρετανο-γαλλικό ανταγωνισμό, για τον οποίο έχει ήδη γίνει λόγος, ωθούσε τόσο τον Elliot όσο και άλλους Βρετανούς αξιωματούχους να ζητούν ολοένα και πειστικότερα από την βρετανική κυβέρνηση την χάραξη σαφούς και αποφασιστικής πολιτικής επί του ελληνικού ζητήματος. Παράλληλα, ο Βενιζέλος προσέβλεπε εναγωνίως στη βρετανική υποστήριξη.

Ωστόσο, οι Γάλλοι, στις ιδιαίτερες επιδιώξεις των οποίων αναφερθήκαμε προηγουμένως, αποδείχθηκαν περισσότερο αποφασιστικοί. Κατοποπιστική είναι η σχετική πρώιμη παρατήρηση του Mackenzie (Μάρτιος 1916), ο οποίος με την ευγλωττία που τον χαρακτήριζε έγραψε πως “με τον Βενιζέλο να ελπίζει πως η Βρετανία θα κάνει κάτι, με τους αντιπάλους του να ελπίζουν πως η Γερμανία θα κάνει κάτι, με τη Μεγάλη Βρετανία να ελπίζει πως ο Βενιζέλος και οι αντίπαλοί του δεν θα κάνουν τίποτε, οι Γάλλοι αποφάσισαν να δράσουν”.¹⁷⁵

Τέλος, ας σημειωθεί πως σύμφωνα με ένα από τα τηλεγραφήματα του Elliot προς το Foreign Office, ο Κωνσταντίνος φέρεται να γνώριζε εκ των προτέρων περί της οργάνωσης και της επικείμενης δραστηριοποίησης των Επιστράτων κατά τα Νοεμβριανά. Στο εν λόγω τηλεγράφημα παρατίθενται στα γαλλικά οι λεπτομέρειες μίας συζήτησης ενός “αξιόπιστου ουδέτερου” ατόμου με τον Ιωάννη Σαγιά, πρόεδρο του Συνδέσμου Επιστράτων. Ο Σαγιάς εμφανίζεται να υπερηφανεύεται, λέγοντας πως παρουσιάστηκε στον Κωνσταντίνο κατόπιν του πογκρόμ, ο οποίος φέρεται να τον “συνεχάρη εγκαρδίως σχετικά με το εξετελεσθέν έργο και [να του] ζήτησε να μεταφέρει τις ελικρινείς του ευχαριστίες σε όλα τα μέλη των συνδέσμων για την πίστη και την αφοσίωσή τους”, για να προσθέσει

173 Τεκμήριο Νο. 144.

174 Mackenzie, ό.π., σελ. 66.

175 Mackenzie, ό.π., σελ. 74.

Θαυμάζω τις άριστες οργανωτικές σας ικανότητες [...] υποδεικνύουν πως είστε αντάξιος του γερμανικού συστήματος.¹⁷⁶

4.3. Το “τέλος” του Διχασμού

Μετά την έκρηξη των Νοεμβριανών, ο Κωνσταντίνος αρχικά “τηρούσε σκληρή γραμμή [έναντι των πρεσβευτών της Entente], έως που ένα βλήμα προσγειώθηκε στον κήπο ακριβώς έξω από το παράθυρο, μετά το οποίο [γεγονός] εμφανίστηκε πιο λογικός”.¹⁷⁷ Στις 23 Νοεμβρίου 1916, και στον απόηχο των Νοεμβριανών, η Προσωρινή Κυβέρνηση κηρύσσει τον Κωνσταντίνο έκπτωτο. Την επόμενη μέρα, η Entente εγκαθιδρύει ναυτικό αποκλεισμό στα ελληνικά παράλια. Στις 29 Νοεμβρίου, ξεκινώντας από την κατεχόμενη από τους Βρετανούς, Σύρο, η Entente δρομολογεί την επέκταση της “επικράτειάς” της στις Κυκλάδες.¹⁷⁸

Την 1η Δεκεμβρίου, οι “Προστάτιδες Δυνάμεις” απαιτούν τη συγκέντρωση του κωνσταντινικού στρατού στην Πελοπόννησο. Στις 12 Δεκεμβρίου, λαμβάνει χώρα στην Αθήνα η επιτομή της κωνσταντινικής αισθητικοποίησης της πολιτικής. Επιστρατεύοντας τους ανώτατους εκκλησιαστικούς λειτουργούς, ο κωνσταντινισμός οργανώνει τον δημόσιο “αναθεματισμό” του Βενιζέλου. Ωστόσο, η αξιοποίηση των θρησκευτικών θεσμών δεν αποτέλεσε μονοπώλιο του κωνσταντινισμού, όπως προκύπτει από το τηλεγράφημα του Elliot της 29ης Απριλίου. Το εν λόγω τηλεγράφημα αναφέρεται στην παραινήσεις του Ζαΐμη προς την Entente, με στόχο την παρεμπόδιση του σχεδιαζόμενου από την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εκκλησιαστικού σχίσματος.¹⁷⁹

Στις 18 Δεκεμβρίου, η Entente απαιτεί την ικανοποίηση μιας σειράς αιτημάτων. Αυτά περιλάμβαναν τον περιορισμό των Επιστράτων νότια του Ισθμού, την καταστολή της παράνομης οπλοφορίας, την απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων, την αποζημίωση των θυμάτων των Νοεμβριανών και τέλος την οργάνωση μίας δημόσιας τελετουργίας απολογίας απέναντι στην Entente. Στις 26 Δεκεμβρίου η Ιταλία δέχεται να συνυπογράψει τη Διακοίνωση των “Προστάτιδων Δυνάμεων”¹⁸⁰ και η Entente επιδίδει δεύτερο τελεσίγραφο. Σε μια εκτενέστατη αναφορά πέντε σελίδων, με ημερομηνία σύνταξης 2 Ιανουαρίου, η οποία επισυνάφθηκε στα τηλεγραφήματα του Elliot, η εν λόγω περίοδος περιγράφεται ως εξής:

176 Τεκμήριο Νο. 137.

177 Mackenzie, ό.π., σελ. 375.

178 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 100-103.

179 Τεκμήριο Νο. 127.

180 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 104.

Οι κρίσιμες ημέρες μεταξύ της παρουσίασης της Διακοίνωσης στις 18 Δεκεμβρίου, του δεύτερου τελεσιγράφου της 26ης Ιανουαρίου και της αποδοχής του τελευταίου στις 28 Ιανουαρίου υπήρξαν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες καθώς υποδείκνυαν την κλίση της ελληνικής πολιτικής.¹⁸¹

Κατά την συγκεκριμένη περίοδο, γίνεται εμφανής η προσπάθεια του Κωνσταντίνου να ικανοποιήσει την Entente. Ωστόσο, η προσπάθειά του αυτή προσέκρουε σε εκείνη των παλαιοκομματικών και φιλομοναρχικών δυνάμεων να επηρεάσουν καταλυτικά την κατάσταση. Όπως αποδεικνυόταν, οι πιο σκληροπυρηνικές αντιβενιζελικές δυνάμεις όχι μόνο συμπαρέσυραν τον Κωνσταντίνο αλλά και ξέφευγαν από τον ουσιαστικό του έλεγχο.

[...] καθημερινοί παιάνες του Γερμανόφιλου τύπου περί της ανωτερότητας του υποβρυχίου. Αυτές οι μισθοφορικές εφημερίδες ανακοινώνουν μέρα παρά μέρα πως το υποβρύχιο κυριαρχεί στα κύματα [μολονότι] δεν καταφθάνουν φορτία σιτηρών... η “αμερόληπτη” διανομή τροφίμων που οργανώθηκε από τον Γούναρη πάντοτε επιτρέπει στους Βενιζελικούς την τιμή του να λιμοκτονήσουν πρώτοι... “Όχι ημίμετρα αυτήν την φορά, να μάθουν τα σκυλιά στ’ αλήθεια τι σημαίνει πείνα”... Υπήρξαν ενδείξεις διαίρεσης στο ίδιο το Βασιλικό κόμμα. Οι μετριοπαθείς [...] υποστηρίζουν εν πολλοίς την Κυβέρνηση Λάμπρου... Από την άλλη πλευρά είναι οι στρατιωτικοί εξτρεμιστές και οι Γερμανόφιλοι, η οποίοι αντλούν την έμπνευσή τους από την ανεπτυγμένη παλατιανή κλίκα... Αυτή η κλίκα θα είχε σαφώς λιγότερη επιρροή στον Βασιλιά εάν εκείνος δεν φθονούσε τόσο απελπισμένα τον Βενιζέλο.... Οι εξτρεμιστές αγχώνονται να ωθήσουν την Ελλάδα σε πόλεμο εναντίον της Entente, αλλά δεν μπορούν να το επιτύχουν εκτός αν η Entente τους δώσει κάποια πρόκληση [...] όπως στις 18 Νοεμβρίου... Σε κάθε περίπτωση οι Βασιλικοί παρουσιάζουν την κατάσταση με ρόδινα χρώματα, διαμαρτυρόμενοι πως έχουν λύσει τις διαφορές τους με την Entente... Αλλά στην πραγματικότητα το βασιλικό κόμμα είναι αντι-Βενιζελικό παρά αντι-Ανταντικό...¹⁸²

Ο Κωνσταντίνος ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της Entente με μια πλασματική διάλυση των Επιστράτων στις 12 Ιανουαρίου, ενώ δύο μέρες αργότερα λαμβάνει χώρα στο Ζάππειο η δημόσια “απόδοση τιμών”, στο πλαίσιο της οποίας η ελληνική σημαία “υποκλίνεται” έναντι

181 Τεκμήριο Νο. 004.

182 Τεκμήριο Νο. 004.

εκείνων της Entente. Στις 17 Ιανουαρίου το κωνσταντινικό κράτος απελευθερώνει τους πολιτικούς του κρατουμένους, με την Προσωρινή Κυβέρνηση να ανταποδίδει αμέσως.¹⁸³

Μεταξύ Ιανουαρίου και Απριλίου, η κατάσταση στην Ελλάδα διαμορφώνεται ως εξής. Η Entente αναμένει την ικανοποίηση των στρατιωτικών και λοιπών όρων του τελεσιγράφου. Η βρετανική πολιτική εμφανίζεται ως πιο μετριοπαθής έναντι του Κωνσταντίνου, κρίνοντας πως ενδεχόμενη σύγκρουση με στόχο την κατάληψη της Αθήνας και της Πελοποννήσου θα απέφερε περισσότερο κόστος παρά κέρδος. Αντίθετα, η γαλλική πολιτική χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και εχθρικήτητα έναντι στο βασιλικό καθεστώς και πιέζει στην κατέχηση της στρατιωτικής κατοχής της Ελλάδας και στην παραίτηση του Κωνσταντίνου ή και της Δυναστείας.

Παράλληλα, ο Κωνσταντίνος διαμηνύει στους πρεσβευτές της Entente, τόσο αυτοπροσώπως όσο και διά του Ζαΐμη, την πρόθεσή του να ικανοποιήσει όλους τους όρους του τελεσιγράφου, υπό την προϋπόθεση να προστατευθεί ο θρόνος και η δυναστεία, να αποτραπεί η γαλλική κατοχή αλλά και η επέκταση του καθεστώτος της Θεσσαλονίκης σε βάρος της επικράτειας του επίσημου κράτους. Ωστόσο, αυτό δεν σήμανε πως η Entente θα αντιδρούσε σε ενδεχόμενο “αυθόρμητο” κίνημα υπέρ του βενιζελικού καθεστώτος, με αποτέλεσμα την επέκταση της βενιζελικής επικράτειας σε βάρος της κωνσταντινικής, σε περιοχές όπως τα Κύθηρα. Κατά την εν λόγω επέκταση, οι βενιζελικές δυνάμεις έχαιραν περιστασιακά είτε εμφανούς είτε αφανούς υποστήριξης από τις δυνάμεις της Βρετανίας και της Γαλλίας.

Εν τω μεταξύ, οι όροι του τελεσιγράφου ικανοποιούνται με βραδύ ρυθμό ενώ ο αποκλεισμός διατηρείται, επιτείνοντας τον λιμό για το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της “βασιλικής” Ελλάδας. Οι Γάλλοι αξιωματικοί υποστηρίζουν πεισματικά την ολοκληρωτική διατήρηση του αποκλεισμού, ενώ ο Elliot ζητά την άρση του, καθώς, κατά τη γνώμη του, μετά την ικανοποίηση των κύριων όρων του τελεσιγράφου, ο αποκλεισμός περισσότερο δυσχεραίνει παρά διευκολύνει τους σκοπούς της Entente.¹⁸⁴ Οι αντιβενιζελικοί κατηγορούν τους βενιζελικούς για τα δεινά της όλης κατάστασης, γεγονός που οδηγεί σε νέες εντάσεις. Μάλιστα, από τις 23 Μαρτίου οι Μυστικές Υπηρεσίες της Entente συγκεντρώνουν πληροφορίες σχετικά με επικείμενο δεύτερο πογκρόμ εναντίον των βενιζελικών, ανήμερα της 25ης Μαρτίου. Εν τέλει κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Ωστόσο, στις 21 Απριλίου, τελευταία ημέρα της κυβέρνησης Λάμπρου, ορισμένες πληροφορίες των Γάλλων επαληθεύονται με την

183 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 108.

184 Βλ. Τεκμήριο Νο. 082.

ανακάλυψη “480 νέων Manlicher και 117.000 φυσιγγίων [...] τα τυφέκια έφεραν Κυβερν. σφραγίδα.”¹⁸⁵

Στις 21 Απριλίου αντικαθίσταται η κυβέρνηση Λάμπρου από την κυβέρνηση Ζαΐμη, έπειτα από διαπραγματεύσεις μεταξύ της Entente και του Κωνσταντίνου. Η Entente δεν δεχόταν κανέναν από τους πολιτικούς τους οποίους θεωρούσε υπεύθυνους για τα Νοεμβριανά αλλά και επικίνδυνους για την ασφάλεια της Στρατιάς της Ανατολής. Τον επόμενο μήνα, οι Γάλλοι καταλαμβάνουν τον Ισθμό και προετοιμάζουν την επέκτασή τους στη Θεσσαλία. Στις 29 Μαΐου ο Γάλλος γεροισιαστής Jonnart, ο οποίος έχει καταφθάσει στην Αθήνα ως “αρμοστής” των “Προστάτιδων Δυνάμεων”, παραδίδει τελεσίγραφο στο Ζαΐμη. Ο Jonnart υποστήριξε πως το τελεσίγραφο αντανάκλασε την κοινή βούληση των “Προστάτιδων Δυνάμεων”, χωρίς ωστόσο να έχει λάβει ρωσική εξουσιοδότηση. Το τελεσίγραφο απαιτούσε την παραίτηση του Κωνσταντίνου. Επιπλέον, απαιτούσε τον αποκλεισμό του διαδόχου, λόγω των “φιλογερμανικών” του δειγμάτων.¹⁸⁶

Στο διάστημα Μαΐου-Ιουνίου, ο Jonnart κατορθώνει την εξορία, τον κατ’ οίκον περιορισμό ή τον εκτοπισμό στο εσωτερικό ορισμένων εκ των αδιάλλακτων αντιβενιζελικών. Στις 2 Ιουνίου ο Κωνσταντίνος αναχωρεί από την Ελλάδα. Στον θρόνο ανεβαίνει ο δευτερότοκος γιος του, Αλέξανδρος. Ο Jonnart απαντά με άρση του ναυτικού αποκλεισμού και αποβιβάζονται γαλλικά αγήματα στον Πειραιά. Στις 13 Ιουνίου, ο Ζαΐμης παραιτείται, καθώς δεν δέχεται την επαναφορά της Βουλής των Λαζάρων. Παράλληλα, στρατηγικά σημεία των Αθηνών καταλαμβάνονται από γαλλικά στρατεύματα, τα οποία αποτελούνται ως επί το πλείστον από Σενεγαλέζους.¹⁸⁷ Στις 14 Ιουνίου, ο Βενιζέλος επιστρέφει στην Αθήνα και λαμβάνει χώρα η ορκωμοσία της κυβέρνησής του. Στις 24 Ιουνίου, ο Jonnart αναχωρεί.¹⁸⁸ Τέσσερις μέρες αργότερα, το ενωμένο ελληνικό κράτος κηρύττει τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους.¹⁸⁹ Στις 12 Ιουλίου επαναλειτουργεί η Βουλή των Λαζάρων. Κατά τον ίδιο μήνα πραγματοποιείται η εκκένωση της Παλαιάς Ελλάδας από τα γαλλικά στρατεύματα.¹⁹⁰

Η τελευταία, νικηφόρα επίθεση εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων στο Μακεδονικό Μέτωπο έγινε τον Σεπτέμβριο του 1918. Το ένα τρίτο των δυνάμεων της Entente

185 Τεκμήριο Νο. 105.

186 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 53 και Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 110-111.

187 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 111-113.

188 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 113-119.

189 Hassiotis, Loukianos, “Greece”, στην ιστοσελίδα “1914-1918 online, International Encyclopedia of the First World War”, “<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/greece>”, ημερομηνία πρόσβασης 01/02/2019.

190 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 116-119.

αποτελούνταν από ελληνικά στρατεύματα.¹⁹¹ Οι απώλειες των ελληνικών στρατευμάτων στο πλαίσιο του ΑΠΠ ανάγονται σε 5.000 νεκρών και τραυματιών. Βαρύτερο τίμημα όμως πλήρωσαν οι άμαχοι, κυρίως Μ. Ασίας και Μακεδονίας, 900.000 των οποίων θανατώθηκαν, ενώ περίπου στις 500.000 υπολογίζεται ο αριθμός όσων εκτοπίστηκαν.¹⁹² Ωστόσο, στο διάστημα 1914-1918, ο εθνικός πλούτος της Ελλάδας αυξήθηκε σημαντικά, αλλά μοιράστηκε ανισομερώς, με την μερίδα του λέοντος να καταναμεύεται σε ομάδες όπως οι εφοπλιστές, οι οποίοι “θησαύρισαν”.¹⁹³ Ποια ήταν όμως η κατάσταση που επικρατούσε γενικότερα στην Ελλάδα;

Το 1918 βρίσκει την Ελλάδα σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση, την οποία περιγράφει κατατοπιστικά ο Λεονταρίτης. Η χώρα είχε βγει από τον πόλεμο υπερχρεωμένη, δημοσιονομικά εξαρθρωμένη και αντιμέτωπη με πληθώρα σοβαρών κοινωνικών ζητημάτων. Είχε συνάψει “[...] σχεδόν αποκλειστικά για τις στρατιωτικές της δαπάνες- συνολικά χρέη 1.155.000.000 δραχμών, από τα οποία έλαβε μόνον 110.000.000 με τη μορφή βραχυπρόθεσμου δανείου. Υπολογίστηκε ότι οι συνολικές πολεμικές δαπάνες ανήλθαν σε 1.982.296.670 δραχμές, αλλά ακόμη και το ποσό αυτό δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο πραγματικό κόστος του πολεμικού αγώνα.”¹⁹⁴ Στο διάστημα 1914-1918 οι τιμές είχαν τουλάχιστον τετραπλασιαστεί¹⁹⁵, γεγονός που επιδείνωσε την ήδη δυσχερή θέση των ασθενέστερων τάξεων, οι οποίες αποτελούσαν την πλειονότητα του ελληνικού λαού και οι οποίες σήκωσαν το κύριο βάρος του υπερδιογκωμένου χρέους.¹⁹⁶ Επιπλέον, τα δεινά της παραπαίουσας χώρας και του σκληρά δοκιμασμένου πληθυσμού της θα επιτείνονταν έως το 1923, οπότε ήρθε και ήρθε το ουσιαστικό τέλος του ΑΠΠ για την Ελλάδα.

191 Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ. 121.

192 Βακαλόπουλος, ό.π., σελ. 364.

193 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 261-262.

194 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 293.

195 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 240.

196 Λεονταρίτης, ό.π., σελ. 295.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ

Σύνοψη & ανάλυση ευρημάτων

5.1. Κύρια ευρήματα

Μετά την σκιαγράφηση του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο στηριχθήκαμε, την παρουσίαση της ευρύτερης γεωπολιτικής πραγματικότητας της εποχής του ΑΠΠ και την εξιστόρηση των γεγονότων τα οποία οδήγησαν στην επίσημη συστράτευση της Ελλάδας με την Entente, η αφήγησή μας φτάνει σε ένα τέλος. Στο σημείο αυτό, ας απαντήσουμε στα τρία ερωτήματα τα οποία τέθηκαν στην αρχή, σχετικά με τους παράγοντες που απέτρεπαν την είσοδο της Ελλάδας στον ΑΠΠ, τους παράγοντες που συνέβαλαν υπέρ αυτής και τους λόγους για τους οποίους η είσοδος αυτή ήταν ιδιόμορφη. Η απάντηση των τριών αυτών ερωτημάτων θα πραγματοποιηθεί με την παραπάνω σειρά.

Κατ' αρχάς, ας σημειωθεί πως ένας βασικός λόγος περί της μη εισόδου της Ελλάδας στον ΑΠΠ μέχρι το 1917, ήταν η σχετική απόφαση Βρετανίας-Γαλλίας, η οποία στηριζόταν στην ασυμβατότητα μεταξύ των ελληνικών, ιταλικών, σερβικών και σαφέστατα βουλγαρικών και τουρκικών επιδιώξεων. Ωστόσο, ακόμη και αφότου η Entente επεδίωξε την έξοδο της Ελλάδας από την περίφημη “ουδετερότητα”, η έξοδος αυτή αποτρεπόταν για καιρό από δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας.

Οι δυνάμεις οι οποίες απέτρεπαν την είσοδο της Ελλάδας στον ΑΠΠ, βρίσκονταν συσπειρωμένες γύρω από τον Κωνσταντίνο, οι δεσμοί του οποίου με τον Γερμανό Αυτοκράτορα Γουλιέλμο αποτελούσαν μία επιπλέον παράμετρο αποτρεπτική ως την ελληνική συστράτευση με τους αντιπάλους του. Ηγέτες του Γενικού Επιτελείου, παλατιανή κλίκα, παλαιοκομματικοί και χειραγωγούμενοι πολίτες, όπως οι νεαροί που στελέχωναν τους Επιστράτους, υπονόμευαν τη συνεργασία Ελλάδας-Entente και εκμεταλλεύονταν την στάση της πλειονότητας της κοινής γνώμης εναντίον της συμμετοχής στον πόλεμο. Η εν λόγω προσπάθεια αποτροπής της ελληνικής εισόδου στον πόλεμο έχαιρε γενναίας γερμανικής χρηματοδότησης.

Όπως συνέβη με τις δυνάμεις που απέτρεπαν την ελληνική είσοδο στον ΑΠΠ, ομοίως συνέβη και με εκείνες οι οποίες την υποστήριζαν. Δυνάμεις που στόχευαν στη στράτευση της Ελλάδας εντοπίζονταν τόσο στο εξωτερικό, από ένα σημείο και μετά, όσο και στο εσωτερικό. Στο εξωτερικό, οι δυνάμεις αυτές αποτελούνταν από την Γαλλία και την Βρετανία. Τα δύο αυτά κράτη της Entente επιθυμούσαν να αξιοποιήσουν αρχικά βάσεις και πόρους τις Ελλάδας και αργότερα στρατεύματα. Οι λόγοι της παραπάνω επιθυμίας τους έγκειτο αφ' ενός στην

υποστήριξη των επιχειρήσεων στο Ανατολικό Μέτωπο, μετά το “ναυάγιο” της Εκστρατείας των Δαρδανελίων. Αφ’ ετέρου, απέβλεπαν σε μια Ελλάδα φιλογαλλική ή αντίστοιχα φιλοβρετανική και ισχυρή, ούτως ώστε να διαθέτει το πλεονέκτημα ισχύος σε σχέση με τα γύρω φιλοσλαβικά ή φιλογερμανικά κράτη.

Όσον αφορά το “εσωτερικό μέτωπο”, οι δυνάμεις οι οποίες επεδίωκαν την είσοδο της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, μία μεγάλη και μία μικρή. Η μεγάλη ομάδα, η οποία στόχευε στην είσοδο στον πόλεμο με την πλευρά της Entente, συσπειρώθηκε γύρω από τον Βενιζέλο και περιελάμβανε την πλειονότητα της αναδυόμενης φιλελεύθερης επιχειρηματικής αστικής τάξης, κατώτερους και κατώτατους αξιωματικούς, καθώς και βενιζελικούς πολίτες ποικίλης προέλευσης, ιδίως κατοίκους των “Νέων Χωρών”. Οι προσπάθειες των παραπάνω έχαιραν της γαλλο-βρετανικής υποστήριξης, όταν αυτή δεν απομακρυνόταν για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Η μικρή “εσωτερική” ομάδα, που επεδίωκε την ελληνική είσοδο στον ΑΠΠ εναντίον της Entente, αποτελούνταν από τις ελληνικές φιλογερμανικές δυνάμεις, οι οποίες περιελάμβαναν ορισμένους αξιωματικούς του Γενικού Επιτελείου, όπως οι Στρατηγοί Παπούλας και Δούσμανης καθώς και μέλη της φανατικά αντι-βενιζελικής παλατιανής κλίκας, όπως ο Esslin και ο Γούναρης.

Ο λόγος για τον οποίο εν τέλει η είσοδος της Ελλάδας στον ΑΠΠ ήταν ιδιόμορφη, ίσως έχει γίνει εμφανής ήδη από την προηγούμενη ενότητα. Η Ελλάδα αποτελεί το μοναδικό από τα εμπλεκόμενα στον ΑΠΠ κράτη, από το οποίο πραγματοποιήθηκαν δύο κηρύξεις πολέμου, μια “ανεπίσημη” και μια “επίσημη”. Η πρώτη, ήταν η κήρυξη του πολέμου εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους εκ μέρους της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης στις 11 Νοεμβρίου 1916, μία εβδομάδα πριν τα Νοεμβριανά. Η δεύτερη, ήταν η νέα κήρυξη του πολέμου εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους από τον Βενιζέλο στις 28 Ιουνίου 1917, αφότου επέστρεψε στην Αθήνα ως Πρωθυπουργός του ενιαίου πλέον ελληνικού κράτους. Η διττή αυτή κήρυξη του πολέμου σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερες συνθήκες οι οποίες προηγήθηκαν κατά την περίοδο της πολλαπλής καταπατημένης “ευμενούς ουδετερότητας” είναι που, κατά τη γνώμη μας, κατέστησαν την ελληνική είσοδο στον ΑΠΠ ιδιόμορφη.

5.2. Δευτερεύοντα ευρήματα

Έχοντας απαντήσει τα βασικά μας ερευνητικά ερωτήματα, ας ολοκληρώσουμε την εργασία με την σύνοψη των σημαντικότερων δευτερευόντων ευρημάτων, τα οποία αναδείχθηκαν

μέσω της επισκόπησης της δευτερογενούς βιβλιογραφίας αλλά και της αξιοποίησης του πρωτογενούς μας υλικού. Πρώτον, μέσω της εξιστόρησης των επιχειρήσεων των Συμμάχων στην Ελλάδα, θεωρούμε πως αναδείχθηκε με σαφήνεια η ιδιότητα των ισχυρών κρατών να επιβάλουν τη θέλησή τους (υιοθέτηση πολιτικής, ανάρρηση/πτώση κυβερνήσεων) στα λιγότερο ισχυρά. Περαιτέρω, η επιβολή αυτή φάνηκε ξεκάθαρα να στηρίζεται στην στρατιωτική ισχύ (ναυτικός αποκλεισμός, βομβαρδισμός Αθήνας) αλλά όχι μόνο. Φάνηκε επίσης να στηρίζεται στην οικονομική εξάρτηση (δάνεια, χρηματοδοτήσεις) αλλά και στην προπαγάνδα (εξαγορά, λογοκρισία και απαγόρευση κυκλοφορίας εφημερίδων), ως εργαλείο διαμόρφωσης συνθηκών ευνοϊκών για την προώθηση ιδιαίτερων επιδιώξεων, μέσω της χειραγώγησης της κοινής γνώμης.

Δεύτερον, οι διεθνείς συγκρούσεις δεν αποτελούν “μανιχαϊστικές” διενέξεις μεταξύ δύο μεμονωμένων και συμπαγών πόλων. Ειδικότερα, αποτελούν πολυπολικές δυναμικές διαδικασίες, εντός των οποίων παρουσιάζονται συγκρούσεις συμφερόντων όχι μόνο μεταξύ εχθρών (Entente-Κεντρικών Δυνάμεων) αλλά και μεταξύ συμμάχων (Βρετανίας-Γαλλίας-Ρωσσίας, Ιταλίας-Ελλάδας). Επιπλέον, συγκρούσεις συμφερόντων, οι οποίες αποτρέπουν την υιοθέτηση ενιαίας πολιτικής, εμφανίζονται όχι μόνο σε διεθνές αλλά και σε εθνικό επίπεδο (Κωνσταντινισμός-Βενιζελισμός). Αυτού ακριβώς του τύπου οι διαιρέσεις αξιοποιούνται στο πλαίσιο του *διαίρει και βασίλευε* (υποστήριξη βενιζελικών από Γαλλία-Βρετανία, αντιβενιζελικών από Γερμανία).

Τρίτον, οι μεμονωμένοι πολιτικοί παράγοντες, όπως εν προκειμένω ο Elliot, ορισμένες φορές εμφανίζονται να προτείνουν ή και να υιοθετούν πολιτικές βάσει και συναισθηματικών κριτηρίων. Κάτι τέτοιο θεωρούμε πως έγινε σαφές από την παρουσίαση των επίπονων προσπαθειών του Elliot να πείσει τους προϊσταμένους του για αποφασιστική παρέμβαση υπέρ του Βενιζελισμού. Ωστόσο, το γεγονός της αποτυχίας του στις προαναφερθείσες προσπάθειες, μαρτυρά πως οι ώριμοι, πολυπληθείς, γραφειοκρατικοί οργανισμοί χάραξης και εκτέλεσης πολιτικής, όπως η βρετανική κυβέρνηση, λίγο έως καθόλου επηρεάζονται από τις “συναισθηματικού” τύπου παραινήσεις των μεμονωμένων μελών τους.

Τέταρτον, σε αντίθεση με τους ώριμους πολιτικούς οργανισμούς, η “κοινή γνώμη” ή ο “λαός” εμφανίζεται ιδιαίτερα επιρρεπής στην χειραγώγηση μέσω της αισθητικοποίησης της πολιτικής (αναθεματισμός Βενιζέλου, μάλλον συναισθηματική παρά ορθολογική απεύθυνση της προπαγάνδας). Η χειραγώγηση αυτή προκύπτει ως εξίσου πολύτιμο εργαλείο με την παράταξη στρατευμάτων και την αξιοποίηση μυστικών δικτύων υπονόμησης (συλλογή

πληροφοριών, εξουδετέρωση ανταγωνιστικών δικτύων, δημιουργία τετελεσμένων) εκτός του “Πεδίου Επιχειρήσεων”, δηλαδή των κυρίων θεάτρων του πολέμου.

Πέμπτον, έχοντας αναφερθεί σε πρώιμο σημείο της εργασίας στα κριτήρια που καθορίζουν την έννοια του κρατικού συμφέροντος, θεωρούμε πως στην περίπτωση της Ελλάδας της εποχής του ΑΠΠ, μόνο η πλευρά του Βενιζέλου μπορεί να ιδωθεί ως ιστορικά δικαιωμένη. Η διορατική του αντίληψη περί της αναγκαιότητας εκσυγχρονισμού και ισχυροποίησης του ελληνικού κράτους, περί της σύμπλευσης ελληνικών και βρετανικών συμφερόντων καθώς και περί του ΑΠΠ ως την τελευταία ευκαιρία προάσπισης των κεκτημένων των Βαλκανικών Πολέμων (εδάφη με ελληνικούς πληθυσμούς σε Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη) αλλά και της περαιτέρω προώθησης των ελληνικών κρατικών (και άλλων) συμφερόντων, στοχεύοντας στην προσάρτηση νέων εδαφών με ελληνικούς πληθυσμούς (δυτική Μικρά Ασία), επαληθεύτηκε περίτρανα, πλην τραγικά, με την έκβαση του Μεγάλου Πολέμου αλλά και με όσα επακολούθησαν.

Ολοκληρώνοντας την απαρίθμηση των ευρημάτων μας, ας αναφερθεί το γεγονός πως τόσο το θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο σκιαγραφήθηκε στην αρχή, φάνηκε να υποστηρίζει την ιστορική αφήγηση που ακολούθησε όσο και η εν λόγω αφήγηση φάνηκε να επαληθεύει το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο στηρίχθηκε. Επιπλέον, είμαστε σε θέση να παρατηρήσουμε πως το πρωτογενές υλικό που αξιοποιήθηκε υποστηρίζει και ενισχύει σε έναν μικρό βαθμό την υπάρχουσα δευτερογενή βιβλιογραφία.

Βιβλιογραφία

Adorno, Theodor W., “Freudian theory and the pattern of fascist propaganda”, *The essential Frankfurt School reader*, Continuum, Νέα Υόρκη, 1985, σελ. 118-137.

Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε., *Νέα ελληνική ιστορία, 1204-1985*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005.

Βεντήρης, Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920, Ιστορική Μελέτη*, τ. α', Πυρσός, Αθήνα, 1931.

Berend, Ivan T., *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα, Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, Gutenberg, Αθήνα, 2009.

Bernstein, Serge-Milza, Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης, Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών 1815-1919*, τ. 2, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997.

Koliopoulos, John S.-Veremis, Thanos M., *Modern Greece, A History since 1821*, Wiley-Blackwell, ΗΠΑ/HB, 2010.

Λεμπόν, Γουσταύος, *Η Ψυχολογία των Επαναστάσεων*, Δαμιανός, Αθήνα, [χ.χ].

Λεονταρίτης, Γεώργιος Β., *Η Ελλάς στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000.

Mackenzie, Compton, *Greek Memories*, Biteback, Λονδίνο, 2011.

Μαρκέτος, Σπύρος, “Γ. Β. Λεονταρίτης, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, 1917-1918”, *Μνήμων*, τ. 22, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2000, σελ. 269-275.

Μαυρογορδάτος, Γεώργιος, *1915*, Πατάκης, Αθήνα, 2015.

Mazower, Mark, *Σκοτεινή ήπειρος, Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004 (2001).

Μουρέλος, Γιάννης, “Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η σχέσεις της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)”, μέρος διδακτορικής διατριβής με τίτλο *La mission Jonnart et la déposition de Constantin Ier de Grèce. Etude sur les conditions de l' intervention hellenique dans la Grande Guerre*, Πανεπιστήμιο Σορβόννης, Δεκέμβριος 1978.

Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, τ. 51, No. 1, 10/1998, Cambridge University Press, σελ. 144-172.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τ. Α', Εστία, 10/1998, 2001.

Στεφανίδης, Γιάννης Δ., *Ο τελευταίος ευρωπαϊκός αιώνας, Διπλωματία και πολιτική των δυνάμεων (1871-1945)*, Προσκήνιο, 10/1998, 1997.

Λικτυογραφία

Hassiotis, Loukianos, “Greece”, στην ιστοσελίδα “1914-1918 online, International Encyclopedia of the First World War”, “<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/greece>”, ημερομηνία πρόσβασης 01/02/2019.

Πηγές Εικόνων - Χαρτών:

Εικόνα 1: “https://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Elliot”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Εικόνα 2: “https://en.wikipedia.org/wiki/Compton_Mackenzie”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Εικόνα 3: “<https://schoolworkhelper.net/united-nations-world-systems-theory>”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Εικόνα 4: “https://en.wikipedia.org/wiki/Allies_of_World_War_I”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Χάρτης 1: “<https://www.historyhit.com/europe-in-1914-first-world-war-alliances-explained>”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Χάρτης 2: “<https://www.britannica.com/topic/Balkan-Wars>”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Χάρτης 3: “<https://gr.pinterest.com/pin/319544536043254541>”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018.

Εικόνα εξωφύλλου: “<https://www.alamy.com/chess-board-on-earth-globe-image486701.html>”, ημερομηνία πρόσβασης 21/12/2018. Δημιουργός: Rebel Design Project.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ELLIOT ΠΡΟΣ F.O.

#	ΗΜ/ΝΙΑ (ΙΟΥΛ)	ΗΜ/ΝΙΑ (ΓΡΗΓ)	ΤΙΤΛΟΣ
1	22/10/1916	4/11/1916	[Br. Naval Mission's cost, Admiral Palmer's views]
2	23/10/1916	5/11/1916	British Naval Mission, question of their salaries, admiral Palmer's views
3	26/10/1916	8/11/1916	[letter from Venizelos to Raktivan]
4	2/1/1917	15/1/1917	[acceptance of 2nd ultimatum, royalists split, reservists]
5	9/1/1917	22/1/1917	Commander Sells R.N., appreciation of his services as Naval Attache
6	22/1/1917	4/2/1917	The Murder of Venizelists, evidence: Sir F. Elliot's interview with Mr. Lambros concerning
7	23/2/1917	5/2/1917	The Athenian (Royalist) Press. It's tone and character
8	30/1/1917	12/2/1917	M. Jonnart, control commander, blockade etc
9	30/1/1917	12/2/1917	Coschieri, do replace Smith as Chancery Servant
10	4/2/1917	17/2/1917	[G.G.'s communication to German Gov. concerning Greek vessels allowed by Br. G. to be used]
11	6/2/1917	19/2/1917	Captain Mackenzie's agents: complaints against
12	20/2/1917	5/3/1917	A confidential memorandum on french policy in the Near East
13	25/2/1917	10/3/1917	Cerigo situation: venizelist sympathies of inhabitants [incl. Inhabitants' protest VS GG]
14	7/3/1917	20/3/1917	Action of French Naval authorities in the case of [...] Ships destined for Greece
15	8/3/1917	21/3/1917	Cargo of "Pandia Ralli": reports agreement re control of, between British and French Comm. Attaches and Minister of Supplies
16	9/3/1917	22/3/1917	97 Detained Mail Sacks: until recently on board "Abbasieh" have been restored to Greek P.O.
17	9/3/1917	22/3/1917	Cerigo: royalist request for return of their authorities, [...] copies of Note Verbale of G.G. and Plebiscite of Nat. Assoc. of islanders
18	9/3/1917	22/3/1917	French policy in Greece: Their action at Milos, copies from the letters from M.C.O. [...] Decreasing sympathy toward venizelist cause, increasing jealousy of english influence
19	14/3/1917	27/3/1917	Translation of a letter from Colonel Metaxas to Esslin
20	18/3/1917	31/3/1917	Acting Danish Consul at Piraeus asls that following may be comunicated to Foreign Office en clair Requests transfer of 1500 Francs [incl. info on "pro-German" Zalocostas]
21	19/3/1917	1/4/1917	Comte de Roquefeuil: french policy, french Intelligence work
22	20/3/1917	2/4/1917	Attitude of Reservist League: Notes in a conversation with President + a neutral, hostile to Entente + venizelists + have Royal support
23	21/3/1917	3/4/1917	Situation in Greece: Rumours about April 7th
24	23/3/1917	5/4/1917	Rumours of trouble on April 7th: interview with P.M. [...] and warning given him
25	23/3/1917	5/4/1917	The Entente aims at a change of Gov., declarations of Messrs. Elliot and Demidoff
26	24/3/1917	6/4/1917	Resignation of Mr. Argyropoulos, Minister of Communications
27	25/3/1917	7/4/1917	eservist organisations and April 7th
28	26/3/1917	8/4/1917	Relations between British and Russian Ministers, Gov., and King

29	26/3/1917	8/4/1917	Audience with King of Greece: "frequency" thereof: explains matters
30	26/3/1917	8/4/1917	Claims Commission, Amendments preferred by G.G.
31	27/3/1917	9/4/1917	Indemnities Commission, greek note-draft reply to
32	27/3/1917	9/4/1917	[waiting for goods ordered]
34	27/3/1917	9/4/1917	French action at Zante Elliot asks for guidance concerning prospective reply to G.G. in relation to the dispossession of Royalist authorities in Zante by French Naval authorities
35	28/3/1917	10/4/1917	Greek protest against French action at Zante
36	28/3/1917	10/4/1917	Rates of exchange in Paris: can it be telegraphed daily?
37	29/3/1917	11/4/1917	Weale family
38	29/3/1917	11/4/1917	2 Tels: undecipherable
39	30/3/1917	12/4/1917	Italian advance in Epirus to Kalamas River
40	30/3/1917	12/4/1917	[knowledge of upcoming Cephalonia Declaration for Venizelos]
41	31/3/1917	13/4/1917	[on The Times and other papers]
42	31/3/1917	13/4/1917	Message from Captain Davis USA Mil. Attache to his wife
43	31/3/1917	13/4/1917	Corinthe Canal Co: raising of dues
44	31/3/1917	13/4/1917	Parcels by F.O. bag for H.M. Minister
45	31/3/1917	13/4/1917	General situation in Greece, French plans in case of disturbances, fear of "coup" by Sarraïl, arrival of "Esperia" from Salonica provocative
46	1/4/1917	14/4/1917	U.S. Minister: rumour of misinf (?) to Salonica: question of recognition of P.G.G. By U.S. Gov.
47	1/4/1917	14/4/1917	S.S. "Esperia" ordered to Syra
48	1/4/1917	14/4/1917	Attitude of French Govt towards guarantees
49	-	-	[concerning above secret tel. to Balfour]
50	1/4/1917	14/4/1917	"Esperia" and Salamis
51	1/4/1917	14/4/1917	Italian [sic, French] activities in Corfu: suggests Sir C. Des Graz should report [...] inf. [...] French expulsions
52	1/4/1917	14/4/1917	General Cauboue + Military Commission, Italian + Russian Ministers' views etc
53	1/4/1917	14/4/1917	Prime Minister's protest [...] Cephalonia, Corfu etc: his protestations of Anglophilism, hinted change of Gov.
54	2/4/1917	15/4/1917	Possible Austrian attack on Italians in Albania
55	2/4/1917	15/4/1917	French expulsions in Corfu
56	3/4/1917	16/4/1917	Mobilisation in Islands
57	3/4/1917	16/4/1917	Message for Reuter's from Werndel
58	3/4/1917	16/4/1917	Skopelos and Khiliodromia : situation in : Gives V.A.'s [...] and answers thereto
59	4/4/1917	17/4/1917	Cephalonia
60	4/4/1917	17/4/1917	Situation in Athens
61	4/4/1917	17/4/1917	Attitude of Reservists
62	4/4/1917	17/4/1917	[Intel on Venizelist occupation of Cerigo]
63	4/4/1917	17/4/1917	Cerigo Question: reoccupation by Venizelists
64	5/4/1917	18/4/1917	Conversation with King: suggested new Premier + effect thereof

65	5/4/1917	18/4/1917	Conversation with the King
66	5/4/1917	18/4/1917	Judge Thorne's Clerk
67	5/4/1917	18/4/1917	Cyphers received
68	6/4/1917	19/4/1917	Plague in Athens
69	6/4/1917	19/4/1917	S.S. "Nestos": loss of
70	6/4/1917	19/4/1917	Suggested new Greek Government
71	6/4/1917	19/4/1917	Cephalonia, Ithaca, Skopelos etc., Greek protest
72	7/4/1917	20/4/1917	Alleged Austrian intention to attack Italians in Epirus
73	7/4/1917	20/4/1917	Cyphers from Rome not yet received
74	7/4/1917	20/4/1917	Message: Mr. Crackanthorpe to Dunn
75	7/4/1917	20/4/1917	Dismissal of soldiers of 1914 class in Morea
76	7/4/1917	20/4/1917	Undecypherable telegram
77	7/4/1917	20/4/1917	Letters + Newspapers for Greece
78	8/4/1917	21/4/1917	British Naval Mission
79	8/4/1917	21/4/1917	Landing soldiers at Corinth to strengthen patrols, protests against, suggestion
80	8/4/1917	21/4/1917	Zante movement
81	9/4/1917	22/4/1917	Lack of bread in Greece: famine, makes suggestions to alleviate it
82	9/4/1917	22/4/1917	Situation in Greece: Policy to be adopted towards royalist Greece
83	10/4/1917	23/4/1917	Cerigo Question
84	10/4/1917	23/4/1917	Results of Conference on Greece, conclusion doubtful
85	10/4/1917	23/4/1917	Italian Advance in Epirus
86	11/4/1917	24/4/1917	Greeks fire on native boat, Greek sentry fire on French boat with patrols for Canal, joint note sent to G.G.
87	11/4/1917	24/4/1917	King Constantine + article in Le Temps
88	11/4/1917	24/4/1917	Cerigo, withdrawal of Marines
89	11/4/1917	24/4/1917	Kyrou to Kessary (Hestia), including a telegram from Kyrou
90	11/4/1917	24/4/1917	Audience with King, what language should be held
91	12/4/1917	25/4/1917	Note on a conversation with General Cauboue on 24th of April 1917, by Military Attache, Athens
92	12/4/1917	25/4/1917	Tug Marie Grech
93	13/4/1917	26/4/1917	Representation of Greek interests [at] Bilbao
94	13/4/1917	26/4/1917	Military Conditions of Ultimatum: General Phillips reports them fulfilled + now no danger
95	13/4/1917	26/4/1917	Friction between Greeks + French patrols, Corinth Canal
96	14/4/1917	27/4/1917	Charge against Sp. Theofilatos
97	14/4/1917	27/4/1917	Consideration of Allied policy in Greece, suggests journey home to report verbally
98	15/4/1917	28/4/1917	Relations between Mil[itary] Mission and the Legations, views of General Cauboue
99	17/4/1917	30/4/1917	Contract of Lieut. Commander Cannan and our artifices of the British Naval Mission, proposed continuation of

100	19/4/1917	2/5/1917	Assurances of King through Court Marshal as result of Lord Hardinge's conversation with Greek C d' Affaires
101	19/4/1917	2/5/1917	[General Sarraill's influence over the Military Control Commission via General Cauboue]
102	19/4/1917	2/5/1917	General Sarraill and Greek seamen in Athens
103	21/4/1917	4/5/1917	New Zaimis Ministry
104	21/4/1917	4/5/1917	New Zaimis Ministry
105	21/4/1917	4/5/1917	Finding of Arms near Athens
106	21/4/1917	4/5/1917	M. Venizelos policy, occupation of Thessaly
107	21/4/1917	4/5/1917	Censorship in Mails for Greece
108	21/4/1917	4/5/1917	Conscription in the islands
109	21/4/1917	4/5/1917	Keys for Volo and Janina safes
110	22/4/1917	5/5/1917	Interview with M. Zaimis
111	23/4/1917	6/5/1917	Telegrams numbered wrongly and missing
112	24/4/1917	7/5/1917	Hidden Arms: french attitude and removal of "occult" Government
113	24/4/1917	7/5/1917	General Mas' activities
114	25/4/1917	8/5/1917	Eng. Lt. Comm. Cannan
115	25/4/1917	8/5/1917	Officers ordered to leave for Morea
116	27/4/1917	10/5/1917	[Draft incl. hint on Mr. Harold Merlin]
117	27/4/1917	10/5/1917	Kyrou to Kessary
118	27/4/1917	10/5/1917	Have not been coming [...]
119	27/4/1917	10/5/1917	[French views of Military Policy in Greece]
120	28/4/1917	11/5/1917	Removal of certain officers from Athens
121	28/4/1917	11/5/1917	M. Lambros' interview with Acropolis, including the interview in French published in Le messenger d' Athens
122	28/4/1917	11/5/1917	Transport of 7 officers to Morea
123	29/4/1917	12/5/1917	Greek Consulates in Egypt
124	29/4/1917	12/5/1917	Whittall to Whittall
125	29/4/1917	12/5/1917	Entente policy in Greece: Conversation between British + French Military Attaches: General Fairholme's Despatch No4
126	29/4/1917	12/5/1917	Officers removed to Morea
127	29/4/1917	12/5/1917	Proposed Ecclesiastical Schism in Greece
128	29/4/1917	12/5/1917	Greek Diplomatic representation in London
129	29/4/1917	12/5/1917	[request of explosives' import for the French]
130	1/5/1917	14/5/1917	M. Crackanthorpe's notes on his visit to Salonica, copy of his letter + his observations on several leading men at Salonica
131	1/5/1917	14/5/1917	M. Saltaferas
132	3/5/1917	16/5/1917	Money for Grecian Marbles Co
133	3/5/1917	16/5/1917	Delays in "K" telegrams
134	3/5/1917	16/5/1917	British Naval Mission: adjustment of salaries and expenses of with G.G., copies of Notes from G.G. Concerning, suggests Admiralty should deal with matter

135	4/5/1917	17/5/1917	Greek representative in London
136	4/5/1917	17/5/1917	Dearth in Cerigo
137	4/5/1917	17/5/1917	Travelling expenses for Judge Thorne
138	4/5/1917	17/5/1917	Prosecution of Canacaris Roufo, copy of Note to G.G. Informing that he is to be tried, difficulty of wording same
139	6/5/1917	19/5/1917	Col. Metaxas' alleged incriminating letter to Esslin, copies of G.G.'s note ordering official denial of and copy of translation of letter, use of forged letters now frequent in Athens
140	10/5/1917	23/5/1917	Greeks in Germany, M. Zaimis discredits story of their incorporation in Bulgarian forces, His request to telegraph in cypher
141	11/5/1917	24/5/1917	Greek Diplomatic representation in London: Mr. Xydakis
142	11/5/1917	24/5/1917	Consul Greig and Mitylene
143	25/6/1917	8/7/1917	Ionian Bank Message
144	1/7/1917	14/7/1917	Murdered venizelists: exhumation
145	14/8/1917	27/8/1917	Debate on the King's speech

